

Limburgse vogels

Een uitgave van de
Vogelstudiegroep
van het
Natuurhistorisch Genootschap
in Limburg

**Editie
2010**

JAARGANG 20

LIMBURGSE VOGELS

Opricht in maart 1989, is een uitgave van de Vogelstudiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Limburgse Vogels verschijnt minimaal éénmaal per jaar en publiceert artikelen, mededelingen en andere informatie op veldornithologisch gebied in Limburg.

Eindredactie

Nicole Reneerkens
Jan Joost Bakhuizen
Rob van der Laak

Redactie

Jan Erik Kikkert
Niek Oosterveen
Patrick Palmen
Tom Zeegers

Fotoredactie

Patrick Palmen, tel. 06-54321756
e-mail: patrickpalmen@planet.nl

Redactie-secretaris

Rob van der Laak, Bethlehemstraat 34, 6418 GK Heerlen
tel. 045-5423454, e-mail: rob.vd.laak@home.nl

Figuren en diagrammen

Jan Erik Kikkert

Redactie Adviesraad

Boena van Noorden
Fred Hustings
Gijs Kurstjens
Arjan Ovaa

Opmaak

Ivo Meeuwissen, Haelen, e-mail: ivomeeuwissen@kpnplanet.nl

Drukwerk

Drukkerij Valkenstadt, Valkenswaard

Abonnementenadministratie

Niek Oosterveen, p/a Vogelstudiegroep - Natuurhistorisch
Genootschap in Limburg, Godsweerderstraat 2, 6041 GH Roermond

Adreswijzigingen, opzeggingen, klachten en dergelijke kunnen schriftelijk doorgegeven worden aan de abonnementenadministratie Limburgse Vogels, Natuurhistorisch Genootschap te Roermond (adres zie boven), kantoor@nhgl.nl

Kosten los jaarnummer

Editie 2010, inclusief verzendkosten € 14,50; voor leden van het NHGL € 12,00. Overmaken op postgiro 1134234, t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, o.v.v. 'Limburgse Vogels'. De afhaalprijs voor leden van de NHGL is € 10,00. Bedrijven, instellingen, verenigingen e.d. betalen € 17,50 inclusief verzendkosten. Voor België gelden dezelfde bedragen, over te maken op gironummer 000-1507143-54 o.v.v. 'Limburgse Vogels'.

provincie limburg

Dit nummer werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdragen van de Provincie Limburg.

Foto omslag

Bijeneter, Herkenbosch, 17 juli 2010 (Ran Schols)

Vijftig jaar kraanvogeltrek over Limburg: trends, timing en aantallen

Rob van der Laak & Jan Erik Kikkert

Kraanvogels, Mariapeel, 26 januari 2008 (P. Palmen)

In eerdere artikelen in *Limburgse Vogels* werd geconstateerd dat de aantallen doortrekkende Kraanvogels *Grus grus* toenamen, maar ook dat er een verandering in het trekgedrag zichtbaar was (van der Laak, 1992; 2000). Voorzichtig werd naar redenen en oorzaken gezocht en mogelijk gevonden, zoals een toegenomen populatie en het voorkomen van nieuwe pleisterplaatsen. Daarnaast werd aangegeven dat onderzoek nodig was om alle antwoorden te vinden op de vragen die de kraanvogeltrek boven Limburg oproep. Sindsdien zijn die vragen alleen maar interessanter geworden, onder andere door de gigantische doorkomst van de Kraanvogels in het najaar van 2006. Bovendien werd duidelijk dat in de ons omringende landen vrij recent enkele belangrijke pleisterplaatsen zijn

ontstaan. Zijn deze ook van invloed op de overtrekkende aantallen?

Hoog tijd dus om de huidige stand van zaken onder de loep te nemen. Daarvoor werden analyses uitgevoerd met de beschikbare waarnemingen in Limburg en zowel de voorjaars- als de najaarstrek bekeken. Deze analyses geven antwoord op veel vragen. Te veel om allemaal in één artikel te verwerken. Mogelijk komen deze in latere artikelen aan bod. In dit artikel beperken we ons tot het beantwoorden van de volgende vragen. Is de duur van de kraanvogeltrek in voor- en/of najaar in Limburg in de afgelopen jaren gewijzigd? Zo ja, zit die wijziging dan in de begin- of de einddatum? Is het doortrekkpatroon gewijzigd, gelijkmatiger geworden of blijft er sprake van duidelijke pieken?

Methode

Er is gebruik gemaakt van de Limburgse gegevens uit de database van het Natuurhistorisch Genootschap Limburg en de website waarneming.nl. Voor de analyse van de najaarstrek is de periode 1960 tot en met 2009 gebruikt. Voorjaarswaarnemingen van vóór 1970 zijn uitermate schaars en zouden de analyse kunnen beïnvloeden. De geanalyseerde voorjaarstrek beslaat daarom de periode 1970-2010.

Er is geprobeerd om dubbele waarnemingen uit de set van ca. 5.000 te filteren. Dit bleek echter een onbegonnen klus. Slechts in een enkel geval was het duidelijk dat het om een vervolgwaarneming ging. Van de meeste, zeker tijdens de piekdagen, was niet te achterhalen of er sprake was van dubbele meldingen. Om verder uitspraken te vermijden over 'echte' aantallen is gekozen om de analyse uit te voeren met berekende seizoenspercentages. Voor het voorjaarsseizoen is de periode 1 februari tot en met 30 april aangehouden, het najaarsseizoen betreft de periode 1 oktober tot en met 31 januari van het daaropvolgende jaar. Daarna wordt op de dagen met doortrek van Kraanvogels het percentage van het totale aantal overvliegende vogels in een seizoen bepaald. Per seizoen per jaar is bepaald wat de doortrekperiode is. Deze periode loopt van de eerste tot en met de laatste dag met Kraanvogels met een doortrekpercentage van minstens 0,1%. Verder is ook de dag bepaald waarop 50% van het totale aantal doortrekkers van het seizoen is gepasseerd. Aan de hand van alle gegevens zijn tot slot ook gemiddelde

datums over alle jaren berekend. Een voordeel van deze methode is dat de patronen van de verschillende jaren goed met elkaar te vergelijken zijn. De aantallen op de piekdagen kunnen immers variëren van enkele tientallen tot vele duizenden.

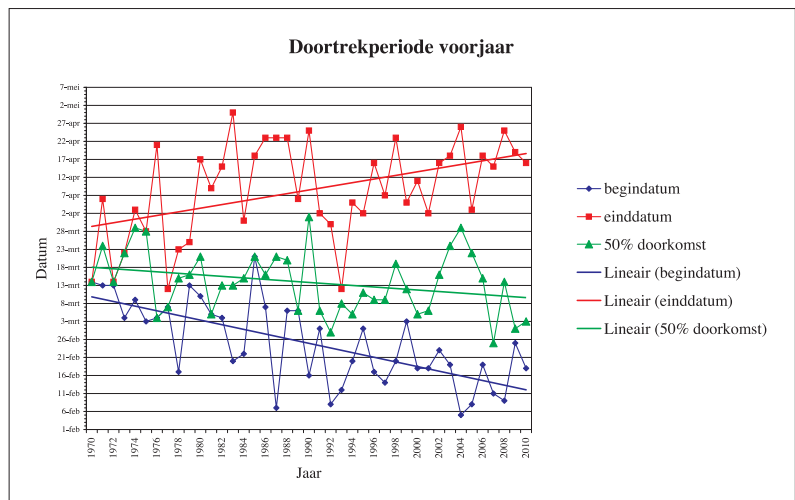
De onderzochte waarnemingen betreffen een periode van meerdere decennia. Voor zowel voor- als najaar blijft het de vraag of de gegevens van al die verschillende perioden wel met elkaar vergeleken kunnen worden. In de jaren zestig van de vorige eeuw was het aantal vogelaars beduidend lager en werd er minder tijd besteed aan het kijken naar vogels dan tegenwoordig. Dit kan het aantal waarnemingen in het begin van de beschouwde periode sterk beïnvloeden. Omdat de analyses zijn uitgevoerd met berekende seizoenspercentages is dit verschil ongedaan gemaakt. Uit Ackermann & Ackermann (2009) blijkt dat indien er intensief waarnemingen zouden zijn verzameld in de zestiger- en zeventiger jaren, de resultaten procentueel niet echt afwijken. Op basis hiervan kan worden aangenomen dat de gebruikte gegevens een representatief beeld geven van het doortrekpatroon.

Resultaten

Voorjaarstrek

Zoals aangegeven loopt de voorjaarsperiode van 1 februari tot en met 30 april. In Hustings *et al.* (2006) staat vermeld dat de voorjaarstrek gewoonlijk medio februari op gang komt en de top bereikt in de laatste dagen van februari of de eerste helft van maart.

*Figuur 1.
Doortrekperioden in
het voorjaar met
aanvangsdatum,
einddatum en de dag
waarop meer dan 50%
van het seizoenstotaal
van de Kraanvogels
doorgetrokken is.*

Deze constatering is juist voor de door Hustings beschouwde periode. Maar als de trend in de loop van de jaren bekeken wordt, komt duidelijk tot uiting dat dit alleen redelijk overeenkomt met de huidige situatie. In de loop van de periode van 1970 tot 2010 is het nodige veranderd.

Om een duidelijk beeld te krijgen van eventuele veranderingen zijn trendlijnen vastgesteld (figuur 1). Uit deze trendlijnen blijkt dat het berekende begin van de trek in 1970 op 10 maart lag en in 2010 op 12 februari, wat een verschil oplevert van 34 dagen. De einddatum voor 1970 is 29 maart en in 2010 ligt deze pas op 19 april, een verschuiving van 22 dagen.

De totale gemiddelde doortrekduur is in 1970 nog 18 dagen en in 2010 opgelopen tot 74 dagen en daarmee in veertig jaar met 56 dagen verlengd.

De datum waarop 50% van het totale aantal Kraanvogels is doorgetrokken lag in 1970 op 18 maart en is in veertig jaar met 8 dagen vervroegd naar 10 maart.

De voorjaarstrek begint dus niet alleen vroeger, maar eindigt ook later en vindt daarmee over een langere periode gespreid plaats. Deze langere trek is niet geleidelijk ontstaan. Tussen 1970-1979 bedroeg de gemiddelde trekduur 32 dagen. Van 1980-1989 was deze 47 dagen en in de periode 1990-1999 bleef hij gelijk, waarna vanaf de eeuwwisseling de trekduur ineens omhoogschoot naar 67 dagen.

Najaarstrek

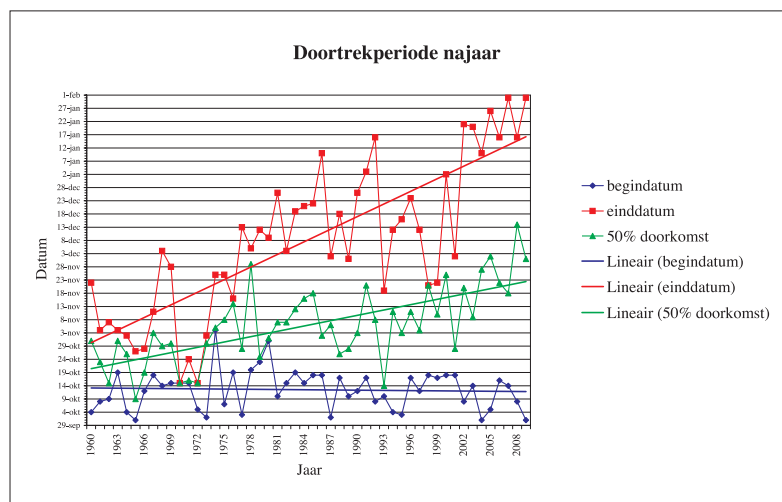
De doortrekperiode voor het najaar loopt van 1 oktober tot 31 januari. Hustings *et al.* (2006) meldt dat de

najaarstrek begin oktober aarzelend op gang komt, maar pas begin november enige omvang krijgt, met een eerste piek in de eerste decade van november. Gedurende de gehele maand november is de kans op overtrekkende Kraanvogels groot. Halverwege de maand december zijn de verplaatsingen grotendeels voorbij, maar tot in januari kunnen doortrekkende vogels gezien worden.

Gesteld kan worden dat deze beschrijving ook slechts de huidige situatie weergeeft. In de jaren voor de eeuwwisseling was de situatie geheel anders. Ook voor de najaarstrek zijn gemiddelden berekend (figuur 2). De trendlijn van de berekende start in het najaar laat slechts een klein verschil zien. Lag deze in 1960 op 13 oktober, in 2009 is dit op 12 oktober. De trek in 2009 begon dus slechts één dag vroeger dan vijftig jaar geleden.

De trendlijn voor de einddatum laat echter een veel groter verschil zien. In 1960 lag de einddatum nog op 30 oktober, maar in 2009 was dit 15 januari. Dit is, in vijftig jaar, een verschil van maar liefst 77 dagen. De toename van de totale duur van de trek met 78 dagen, of wel ruim twee maanden, is vrijwel geheel toe te schrijven aan het verschuiven van de einddatum. De datum dat 50% van het totale aantal vogels is gepasseerd lag in 2009 op 22 november, dat is 34 dagen later dan in 1960 (20 oktober).

De totale doortrekperiode in het najaar bedroeg tussen 1960-1969 gemiddeld 32 dagen, in de jaren 1970-1979 bleef deze vrijwel gelijk met 31 dagen. In de periode 1980-1989 verdubbelde deze naar 63 dagen, en bleef ook in de volgende tien jaar, 1990 -1999,

Figuur 2. Doortrekperioden in het najaar met aanvangsdatum, einddatum en de dag waarop meer dan 50% van het seizoenstotaal van de Kraanvogels doorgetrokken is.

weer nagenoeg gelijk met 65 dagen. In het laatste decennium, na 2000, is er weer een duidelijke toename te zien naar een gemiddelde van 95 dagen.

Veranderende omstandigheden

Er kan geconcludeerd worden dat de voorjaars trek sinds de zeventiger jaren van de vorige eeuw duidelijk is verschoven. Niet alleen begint deze nu vroeger, maar duurt ook langer. De najaars trek duurt eveneens veel langer, maar begint daarentegen niet eerder. In het geheel genomen komen de vogels dus eerder naar het noorden en vertrekken later naar het zuiden. Bovendien is de totale doortrekperiode in zowel voor- als najaar langer geworden. Er zijn dus veranderingen opgetreden die de duur van de trek hebben beïnvloed. Aangenomen wordt dat deze voornamelijk terug te voeren zijn op veranderd landbouwgebruik en mildere winters. Maar ook verbeterde beschermingsmaatregelen in de verschillende rustgebieden hebben hier aan bijgedragen (www.kraniche.de).

Voedsel

Met het veranderde landbouwgebruik wordt bedoeld op de grote toename van maïsteelt in Noord- en Zuid-Europa. Op maïs wordt door Kraanvogels veel gevoerageerd. In Zuid-Europa is daarnaast de rijstteelt toegenomen wat eveneens gunstige foeragemogelijkheden oplevert. Door dit grotere voedselaanbod en de mildere winters zijn de overwinteringscondities in geheel Europa aanzienlijk verbeterd. Hierdoor is de noodzaak om vroeg naar het zuiden te vertrekken kleiner geworden. Als gevolg daarvan blijven meer en meer vogels langer in het noordelijke deel van Europa en er overwinteren hier zelfs meer dan voorheen. In 1970 was Marokko nog een belangrijk overwinteringsgebied, tegenwoordig verblijven de grootste aantallen (50.000) in Spanje, onder andere in Extremadura (www.grus-grus.com).

Overwinteringsgebieden

In de loop van de tijd zijn door diverse natuurontwikkelingsprojecten nieuwe geschikte overwinteringsgebieden ontstaan in Spanje en Frankrijk. Het belangrijkste is in Noordwest-Spanje het Laguna de Gallocanta, dat zich begin jaren tachtig van de vorige eeuw ontwikkelde als pleisterplaats tijdens de trek, en waar in de loop der jaren steeds meer vogels bleven overwinteren. Tegenwoordig zitten hier 's winters gemiddeld 5.000 tot 15.000 vogels.

In Zuidwest-Frankrijk betreft het de streek rond Arjuzanx. Hier werd tot begin jaren negentig (1992) bruinkool in dagbouw gewonnen. Nadat de mijnbouw stopte, veranderde het gebied in een groot meer met moerassen en explodeerden de aantallen overwinteraars in de omgeving van Arjuzanx tot een record van 20.000 vogels in 1996. Hiermee is dit één van de belangrijkste Europese gebieden voor overwinterende Kraanvogels geworden. Nog noordelijker ligt het Lac du Der. Dit meer is een in 1974 aangelegd waterbassin om Parijs te beschermen tegen overstromingen van de Seine en de stad in de zomer van water te voorzien. In de omgeving liggen ook nog Lac de la Forêt d' Orient, Lac du Temple en Lac Amance. Vanaf het ontstaan van Lac du Der werd de omgeving direct door Kraanvogels gebruikt als pleisterplaats. Het belang daarvan nam jaar na jaar toe. In 2000, tijdens de enorme trek waar wij ook in Limburg van genoten, werd hier op 26 november een recordaantal van 78.000 vogels geteld. Naast pleisterplaats werd het ook als overwinteringsgebied belangrijk. Tegenwoordig verblijven hier in de winter gemiddeld 8.000 vogels.

Nieuwe pleisterplaatsen

In Noord-Europa zijn geen nieuwe overwinteringsgebieden ontstaan, hoewel sommige Kraanvogels de laatste jaren zelfs in Duitsland proberen de winter door te brengen. Hier gaat het om nieuwe gebieden waar de vogels zich verzamelen voor de trek of langere tijd een tussenstop maken. Het belang van deze pleisterplaatsen is de betere foeragemogelijkheden.

Vroeger was het Noord-Duitse schiereiland Rügen de enige (bekende) verzamelplaats. Maar sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is er een aantal nieuwe gebieden bijgekomen. Het belangrijkste is Rhin-Havelluch, bekend als plaats waar de Kraanvogels op trek naar het zuiden aan de grond komen. Sindsdien is de betekenis alleen maar toegenomen. Tegenwoordig rusten er regelmatig aantallen tot 50.000 vogels, maar uitschieters tot 70.000 vogels zijn geen uitzondering. Een geheel nieuw gebied is de Diepholzer Moorniederung, ongeveer 115 km van de Nederlandse grens ter hoogte van Emmen. Voor het midden van de jaren tachtig was dit al een pleisterplaats voor Kraanvogels. Het ging toen echter om maximaal 1.000 exemplaren per seizoen. Vanaf 1994 zijn de aantallen sterk toegenomen van ruim 10.000 exemplaren tot 78.000 in november 2008 (gegevens Bund Diepholzer Moorniederung).

*Kraanvogels,
Nederweert, 5 maart 2007
(O. Plantema)*

Beschermingsmaatregelen

Uiteraard hadden al deze nieuwe overwinteringsgebieden niet kunnen ontstaan als er niet voldoende rust voor de foeragerende vogels was geweest. Deze rust is gecreëerd dankzij de verbeterde beschermingsmaatregelen, zoals het beperken van de toegankelijkheid van het gebied door het zoneren van de recreatie. De vogels zijn hierdoor meer op hun gemak, minder schuw en zelfs van korte afstand te observeren. Een belangrijk onderdeel van deze bescherming is de informatieverstrekking. Hiermee wordt meer begrip gekweekt voor de vogels en hun foeragegedrag.

Populatiegroei

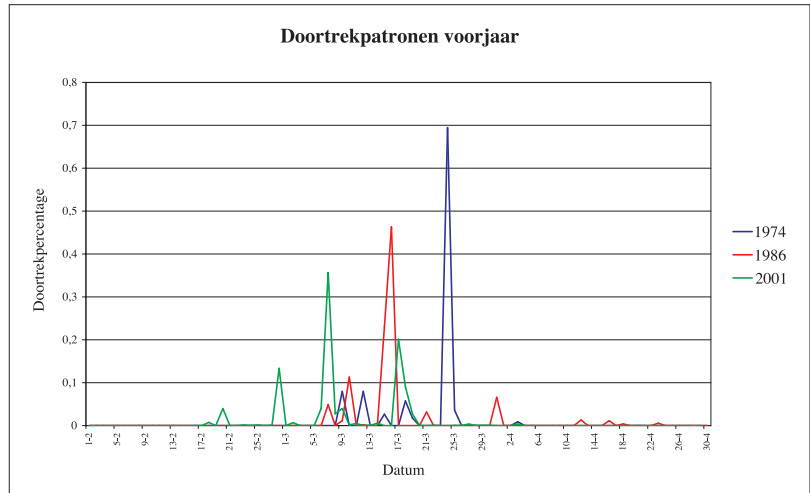
Bovengenoemde factoren hebben een sterke invloed gehad op de populatiegrootte van de Kraanvogels. Rond 1980 werd deze voor Europa (zonder Rusland) geschat op ca. 15.000 tot 26.000 broedparen (Snow & Perrins, 1998) en in 1994 op circa 200.000 vogels. Naast de 40.000 broedparen bestond de populatie uit 10-15% volwassen niet-broedende vogels en 30-35% waren 2 tot 4 jarige, niet-geslachtsrijpe vogels. Hierbij zijn ook 14-16% juveniele vogels geteld die in de nazomer uitvliegen (Hagemeijer & Blair, 1997). Van de huidige en dus meest recente Europese aantallen zijn momenteel helaas geen verantwoorde gegevens bekend. Wel wordt op de Duitse kraanvogelsite www.kraniche.de gesproken over meer dan 75.000 broedparen, bijna een verdubbeling ten opzichte van de schattingen in 1994.

Verklaring voor de verschuiving van de voorjaarstrek in Limburg

Zodra de trekdrift in het voorjaar op gang komt, gaan de vogels massaal op de wieken naar het noorden. Begin jaren zeventig waren de winters gemiddeld kouder ten opzichte van de laatste twee decennia. Door de koudere winters, een kleinere populatie en een beperkte overwintering op Europees grondgebied is het begrijpelijk dat de voorjaarstrek later begon dan tegenwoordig en zich in kortere tijd voltrok. Als gevolg hiervan trokken de vogels later over Limburg. Wanneer de trek nu begint vliegen vogels die in Noord-Frankrijk overwinteren eerder door dan de zuidelijker (bijv. Extremadura, Spanje) overwinterende vogels. Het verschil in afstand is echter niet zo groot dat dit de verlenging van de trek volledig dekt.

Het voorjaar van 2010 illustreert de mogelijkheid dat een verlenging ook wordt veroorzaakt doordat de Zuid-Europese vogels de Noord-Franse overwinteringsgebieden gebruiken als tussenstop. Ze verblijven hier voor langere tijd, in plaats van direct door te vliegen naar de broedgebieden. In dat voorjaar manifesteerde de Europese trek zich in een aantal fasen. Tussen 15 en 23 februari trok een deel van de in Zuid-Europa overwinterende Kraanvogels over de Pyreneeën richting Noord-Frankrijk. De aantallen pleisterende vogels bij ondermeer Lac du Der namen hierdoor toe. Een dag later, op 24 februari, trok een deel van deze vogels door naar het noorden.

Figuur 3.
Doortrekpatronen
in de voorjaren van
1974, 1986 en 2001.

Tussen 25 februari en 2 maart trok de hoofdmoot van de in Spanje overwinterende vogels naar Noord-Frankrijk. Het duurde echter een paar dagen voordat al deze vogels de Noord-Franse stuwmeren hadden bereikt. De aantallen namen toe en bereikten een piek op 7 maart. Toen werden er 68.000 Kraanvogels bij Lac du Der geteld. Op 13 en 15 maart werd de sterkste trek boven Hesse, Duitsland geconstateerd (www.grus-grus.com). Dit betekent dus dat de Spaanse vogels ruim een week een tussenstop in Noord-Frankrijk hebben gemaakt alvorens verder noordelijk naar de broedgebieden te vliegen.

Ondanks verlenging en vervroeging blijft de trek in het voorjaar gepiekt. Lange tijd was sprake van één sterke piek, eventueel enkele dagen achter elkaar. Vanaf eind jaren tachtig is vaker een tweede piekje zichtbaar, waarbij meer dan 10% van de vogels doortrekt. Sinds eind jaren negentig van de vorige eeuw zijn meer dan twee pieken merkbaar waarbij ruim 10% doortrekt. Dit geldt overigens niet voor alle jaren. Zo trok bijvoorbeeld in 2009 meer dan 85% van alle in Limburg waargenomen vogels door op één dag. Ter verduidelijking zijn de doortrekpatronen van de voorjaren van 1974, 1986 en 2010 in figuur 3 verwerkt.

Het piekpatroon is redelijk te verklaren. De voorjaars-trek wordt sterk beïnvloed door weersomstandigheden en trekdrang. Wanneer de trekdrift groot is, gaan de vogels uit eenzelfde overwinteringsgebied massaal op de wieden en trekken vrijwel allemaal binnen enkele dagen door. Hoe dichter dat overwinteringsgebied bij Limburg ligt des te minder zorgen invloeden als verslechterende weersomstandigheden

voor een vertraging en afvlakking van de piek. De vogels afkomstig uit de zuidelijker gelegen overwinteringsgebieden doen er langer over voordat ze bij ons doorkomen. In een langere vliegtijd kunnen allerlei gebeurtenissen het doortrekpatroon beïnvloeden. Bij toename van de aantallen vogels in de verschillende gebieden treden ook meer pieken op. Het totaal aantal vogels uit een overwinteringsgebied dat bij ons overtrekt kan daardoor eerder meer dan 10% van de totale doortrek van dat seizoen omvatten.

Bovendien kan door de geografische verspreiding van de wintergebieden het weer per gebied verschillen en daarmee een stempel drukken op het vertrekmoment. Deze mogelijk verschillende weersomstandigheden zijn er omgekeerd ook de oorzaak van dat de trekpieken niet ieder jaar zichtbaar zijn. Immers, het vertrekmoment in het zuiden kan vroeger liggen dan in de noordelijker gelegen gebieden. Hierdoor kunnen de zuidelijker overwinterende vogels de ‘noordelijke’ vogels bij wijze van spreken inhalen. Tot slot beïnvloeden ook de weersomstandigheden in Limburg en omgeving het aantal pieken. Door sterkte en richting van de wind kan een golf vogels volledig aan Limburg voorbij gaan.

Verklaring voor de verschuiving van de najaarstrek

Voor de najaarstrek gelden andere factoren. In het najaar is de trekdrift een stuk kleiner. Zolang de omstandigheden zoals voedselaanbod en weer gunstig zijn, zal de drang om te vertrekken laag zijn. De vogels stellen hun vertrek zo lang mogelijk uit.

Waarom er dan toch nog altijd vogels net zo vroeg vertrekken als vroeger is onduidelijk. Feit is in ieder geval dat de begindatum van de najaarstrek ten opzichte van de jaren zeventig van de vorige eeuw niet echt veranderd is. De vogels vertrekken dus geleidelijk aan, vaak in kleinere groepen. Er vindt een meer gespreide en minder gepiekte trek plaats. Dit blijkt ook uit de verschuiving van de einddatum. Bij het geleidelijk vertrekken uit de rustgebieden worden regelmatig over een langere periode groepen en groepjes Kraanvogels waargenomen. Het aantal vogels dat zichtbaar over Limburg trekt, is mede afhankelijk van de weersomstandigheden. Alleen als er plotseling wijzigingen optreden in de omstandigheden komt een massale trek op gang. Doordat de pleisterplaatsen tegenwoordig dichterbij liggen dan vroeger is er bij massale trek minder kans op verdrifting. Hierdoor kunnen in korte tijd hogere aantallen waargenomen worden in Limburg.

Een mooi voorbeeld hiervan is het najaar van 2006. Eind november 2006 gingen Kraanvogels massaal op de wieden en werden er in Limburg in vier dagen ruim 60.000 geteld. Oostelijker in Duitsland (Hesse) werden op dat moment geen spectaculaire aantallen gemeld, terwijl hier in 'normale' najaren wel hoge aantallen worden genoemd (geregeld 20.000 vogels per dag). De wind kwam in die dagen uit het zuiden waardoor de hoofdtrekbaan iets westelijker kwam te liggen. Overigens is de najaarstrek van 2006 ook een mooi voorbeeld van de situatie dat vogels zolang mogelijk in het noorden blijven hangen. In januari 2007 was er in Duitsland sprake van een milde winter met temperaturen rond de 12 graden. Toen echter rond 20 januari de temperatuur plotseling zakte naar -1°C werd in Werte (D) een opvallend groot aantal wegtrekkende vogels gezien (4.870 exemplaren) (Ackermann & Ackermann, 2009).

Discussie

Feit is dat de aantallen Kraanvogels in Europa sterk zijn toegenomen. Dit heeft invloed op de doorkomst in voor- en najaar boven Limburg. De periode waarin de voorjaarstrek zich afspeelt is de laatste decennia aanzienlijk groter geworden. Een zekere verklaring voor de gewijzigde trekdata is niet te geven. Een mogelijkheid kan gezocht worden in de trekdrift en de keuze van de broedlocatie. Door de grote populatiegroei is de concurrentiedruk ook gestegen. Hoe eerder aangekomen in de broedgebieden, des te groter de keuze in goede broedlocaties is. Hoe sneller een

vogel de route naar het broedgebied aflegt, des te beter is de conditie bij aanvang van het broedseizoen. Een goede broedplek en goede conditie zijn belangrijke randvoorwaarden voor een succesvol broedseizoen. De verlenging van de trekperiode kan hier echter niet mee verklaard worden. Mogelijk spelen het recente ontstaan van nieuwe overwinteringsgebieden in combinatie met weersomstandigheden en afstanden een rol. Voor het najaar lijken de verbeterde foerageeromstandigheden in de nieuwe pleisterplaatsen een goede verklaring. Om de doortrek boven Limburg beter te kunnen interpreteren, zouden de doorgegeven waarnemingen moeten worden voorzien van waarnemingstijd en vliegrichting. Samen met gegevens uit de grote pleistergebieden kan dan beter bepaald worden waar de boven Limburg vliegende Kraanvogels vandaan komen.

Dankwoord

Onze dank gaat uit naar Raymond Pahlplatz die een eerdere versie van een kritische noot voorzag. En natuurlijk naar de vele mensen die trouw hun kraanvogelwaarnemingen doorgeven aan het Vogelarchief of waarneming.nl.

Literatuur

- Ackermann D. & U. Ackermann, 2009. 30 Jahre Kranichzug *Grus grus* über Schwerte. Charadrius 45: 74-87.
- Hagemeijer E.J.M. & M.J. Blair, 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T & AD Poyser, London.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- van der Laak R., 1992. Spectaculaire voorjaarstrek van de Kraanvogel in Limburg in 1992. Limburgse Vogels 3: 81-84.
- van der Laak R., 2000. De Kraanvogeltrek van het najaar 2000, een hoogtepunt met ongekeende aantallen. Limburgse Vogels 11: 86-90.
- Snow D.W. & C.M. Perrins, 1998. The Birds of the Western Palearctic. Concised Edition. Oxford, New York.

www.kraniche.de

www.uk.groups.yahoo.com/group/grus-grus/

[http://www.birdlife.org/datazone/species/index.html?action=](http://www.birdlife.org/datazone/species/index.html?action=SpcHTMDetails.asp&sid=279)

[SpcHTMDetails.asp&sid=279](http://www.bund-dhm.de)

<http://www.bund-dhm.de>

www.grus-grus.com

Rob van der Laak, Bethlehemstraat 34,
6418 GK Heerlen. rob.vd.laak@home.nl
Jan Erik Kikkert, Kullweg 1, 47652
Wemb-Weeze, Duitsland. kikkert99@hotmail.com

Limburgse Grauwe Ganzen: standvogels of trekkers?

Berend Voslamber

Grauwe Gans, Ooijpolder, 13 maart 2008 (B. Voslamber)

Evenals in de rest van ons land is de opmars van Grauwe Ganzen niet aan Limburg voorbijgegaan. De eerste vogels werden in 1981 broedend aangetroffen. Sindsdien groeide de populatie gestaag. Zet deze ontwikkeling recent nog door? Vanaf 2005 worden Grauwe Ganzen in opdracht van de Provincie Limburg geringd met halsbanden. De belangrijkste vragen die beantwoord kunnen worden met het ringonderzoek zijn: waar gaan de in Limburg geboren ganzen naar toe in de loop van een jaar en hoe is hun overleving? Vragen die in dit artikel aan de orde komen. Daarnaast wordt kort ingegaan op de ontwikkeling van de populatie in de provincie, waarbij wordt gekeken naar de ontwikkelingen sinds 2005 toen een provinciedekkende inventarisatie werd uitgevoerd (Voskamp, 2006).

Materiaal en methode

Ringonderzoek

Sinds 2005 worden in Limburg Grauwe Ganzen geringd. Dit gebeurt in de ruitijd wanneer de vogels niet kunnen vliegen. Ze laten alle vleugelpennen, net als andere ganzen-, eenden- en zwanensoorten, tegelijk vallen. Bij Grauwe Ganzen valt de ruitijd grofweg in juni. De vogels kunnen dan vier tot vijf weken niet vliegen. Door op een strategische plek een net neer te zetten en dan met behulp van boten en verdekt opgestelde drijvers de ganzen bijeen te drijven kunnen meestal enkele tientallen vogels tegelijk gevangen worden. Een groot deel van de op deze manier gevangen vogels wordt van een metalen Vogeltrekstation-pootring, een kleuring met code en een halsband met dezelfde code voor-

Waarnemingen doorgeven

Op het gebied van doorgeven van waarnemingen van ge(kleur)ringde vogels is recent veel veranderd. Nog niet zo heel lang geleden gebeurde dit door een briefje of e-mail te sturen naar de ringer. En dan maar hopen dat er binnen niet al te lange termijn een antwoord kwam. Sinds een paar jaar is daar een enorme verandering in gekomen met het verschijnen van websites waarop waarnemingen kunnen worden ingevoerd.

Aanvankelijk waren er twee websites, maar die zijn samengegaan waarna één (www.goosestrack.nl) alleen nog als informatiesite wordt gebruikt en de ander vooral als invoersite (www.geese.org). Na je aanmelding kun je op deze site waarnemingen invoeren, waarbij naast code, datum enz. ook de exacte plek kan worden aangegeven via een google.maps kaart. Na het invoeren kan men de ringgegevens van de betreffende vogels direct bekijken evenals de overige waarnemingen. Deze staan niet alleen in een tabel, maar ook op kaart. Men heeft met dit systeem als het ware 'eigen ganzen', waarvan men ook later kan kijken waar ze zijn waargenomen.

zien. In totaal zijn er nu precies 200 vogels met een op afstand afleesbare halsband geringd, verdeeld over de Asseltse Plassen (74) en bij Maasbracht: de Clauscentrale (20) en de Molengreend (106) (tabel 1). Een gering aantal jongen was te klein voor een halsband, deze hebben alleen een metalen ring gekregen. Ringaflezingen werden aanvankelijk verkregen via mail of brief. Tegenwoordig komen vrijwel alle meldingen binnen via de website www.geese.org (zie kader). Uit de dataset die achter deze website zit worden niet alleen de waarnemingen van de in Limburg geringde Grauwe Ganzen gehaald, maar ook die van vogels die elders werden geringd maar in Limburg zijn afgelezen.

Tellingen

Er zijn SOVON-telprojecten waaruit data gebruikt kunnen worden voor het beschrijven van de ontwikkelingen van de aantallen Grauwe Ganzen die in de provincie Limburg verblijven. Dat geldt allereerst

voor het Broedvogel Monitoring Project (BMP). Het BMP is een steekproefmethode waarmee informatie wordt verzameld over de aantalsontwikkeling van algemene en schaarse broedvogelsoorten. De gegevens worden verzameld in vaste proefvlakken volgens een gestandaardiseerde werkwijze. Uit de op deze manier verzamelde data worden indexen berekend. De index voor Limburg t/m 2008 is gebaseerd op 28 steekproefvlakken waarin Grauwe Ganzen als broedvogel werden vastgesteld. Niet alle proefvlakken zijn gedurende de gehele periode onderzocht.

Naast broedvogels worden er regelmatig watervogels geteld in de provincie Limburg. Dit vindt plaats binnen het Meetnet Watervogels. In Limburg zijn het met name de gebieden langs de Maas die maandelijks geteld worden tussen september en april. De vaste telgebieden worden onderzocht in het weekend dat het dichtst bij het midden van de maand valt. Tellers tellen vaak jarenlang hetzelfde gebied.

Tabel 1. Verdeling van de aantallen met halsband, kleuring en/of metaal geringde Grauwe Ganzen over de ringplekken in Limburg. In totaal zijn er 200 vogels (74+20+106) met in het veld afleesbare ringen uitgerust. Alle vogels die een halsband en/of kleuring kregen, werden ook met een metalen Vogeltrekstation-ring geringd.

*hb = halsband, * = in 2009 kregen de vogels geen kleuring om de poot*

		2005		2006		2007		2008		2009*		totaal	
		adult	juvenile	adult	juvenile	adult	juvenile	adult	juvenile	adult	juvenile	adult	juvenile
Asseltse Plassen	hb + poot	18	50	-	-	-	-	-	-	4	2	22	52
	metaal	0	11	-	-	-	-	-	-	0	0	0	11
Clauscentrale	hb + poot	-	-	12	8	-	-	-	-	-	-	12	8
	metaal	-	-	0	1	-	-	-	-	-	-	0	1
Molengreend	hb + poot	-	-	-	-	-	-	48	0	55	3	103	3
	metaal	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0

Resultaten

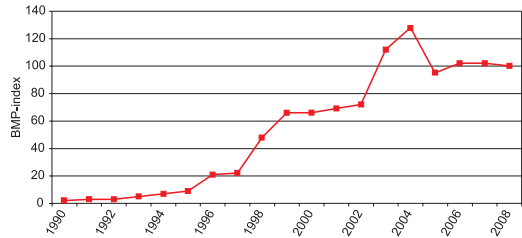
Aantalontwikkeling broedvogels en overwinteraars

De oorsprong van de Limburgse broedpopulatie is zeer waarschijnlijk terug te voeren op een herintroductie uit eind jaren zeventig in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen. Rondom het uitzetgebied de Borner See bij Brügggen (± 11 km vanaf Swalmen) heeft zich een bloeiende populatie ontwikkeld (Kurstjens & Reyriink, 1994). Andere brongebieden waren de vennen bij Budel-Dorplein (NB) voor het Peelgebied en de Gelderse Poort voor de Kop van Limburg (Hustings *et al.*, 2006).

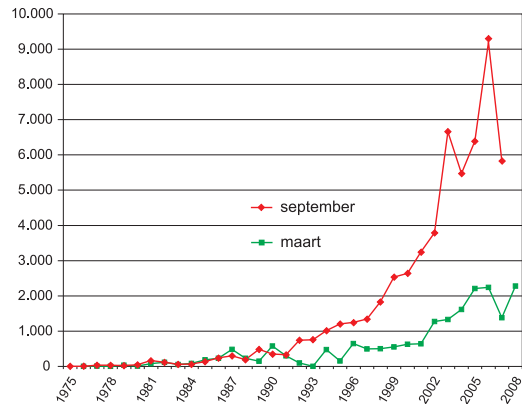
Het eerste Limburgse broedgeval vond plaats in 1981 bij de Clauscentrale in Maasbracht (Ganzevles *et al.*, 1985). De totale Limburgse broedpopulatie werd in 1988 geschat op 20-30 paren, in 1998 op 300 paren en in 2005 was het aantal broedparen doorgegroeid tot naar schatting 800-825 (Voskamp, 2006). De grootste aantallen bevonden zich in en rond het Midden-Limburgse Maasplassengebied (520 paren). De ganzen broedden hier vrijwel allemaal koloniegewijs op strekdammen en eilanden, dit in tegenstelling tot Noord-Limburg waar de ganzen merendeels verspreid over de vennen nestelden (202 paren). Sindsdien is de verspreiding nog iets uitgedijd en begint zich ook een stedelijke populatie te ontwikkelen zoals in Roermond (mededeling Jeroen Nagtegaal).

Na de provinciedekkende inventarisatie in 2005 zijn er geen complete tellingen gedaan. Wel zijn binnen het broedvogelmonitoringproject (BMP) van SOVON meerdere steekproefvlakken geteld waar broedende Grauwe Ganzen voorkomen. Uit deze tellingen is de trend van de index voor de provincie te berekenen (figuur 1). Na een gestage toename in de jaren negentig van de afgelopen eeuw zien we een doorgroei van de populatie tot 2004. Daarna neemt het aantal broedparen af en stabiliseert zich sindsdien op een lager niveau.

Ook uit de tellingen die in het kader van het Meetnet watervogels van SOVON worden uitgevoerd is een trend van de aantallen Grauwe Ganzen te destilleren. De gegevens uit de maanden maart en september hebben vermoedelijk voornamelijk betrekking op 'eigen' broedvogels (figuur 2). Dat de aantallen in september consequent hoger uitkomen, wordt veroorzaakt door jonge vogels en een lichte toestroom uit aangrenzende gebieden.

Figuur 1. Ontwikkeling van de BMP-index voor de Grauwe Ganzen in Limburg (2008 = 100). De ontwikkeling is gebaseerd op data uit 28 BMP-plots verspreid over de provincie.

Figuur 2. Trend in de aantallen Grauwe Ganzen in Limburg in de maanden maart en september tijdens de watervogeltellingen (data SOVON).

In de overige maanden is de kans op vogels van buiten de provincie groter; zo zitten bij Milsbeek vooral tussen augustus en november veel Grauwe Ganzen uit de Ooijpolder (Voslamber & Eradus, 2009). In deze data zien we de spectaculaire groei vanaf het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw. Deze zet iets eerder in dan die van de broedvogels. Vanaf de winter 2003/04 beginnen de aantallen te stabiliseren. Opmerkelijk is wel de piek in september 2006, te meer daar de aantallen in 2007 vergelijkbaar zijn met die in voorafgaande jaren. De maart-aantallen corresponderen sterk met die van de broedvogelinventarisaties.

De provincie is geen belangrijk overwinteringsgebied voor Noorse en Zweedse Grauwe Ganzen. Voor zover zulke vogels passeren, doen ze hooguit kortstondig een pleisterplaats aan op weg van of naar zuidelijker gelegen overwinteringsgebieden, zoals blijkt uit ringonderzoek (Andersson *et al.*, 2001).

Grauwe Ganzen vangen en ringen, Maasbracht, 10 juni 2008 (M. van Bracht)

Verspreiding Grauwe Ganzen

In de provincie Limburg nestelen Grauwe Ganzen in moerasvegetaties rond ontgrindingen (Maasplassengebied, Reinderslooi) en mesotrofe tot eutrofe vennen in heide- en hoogveengebieden, bijvoorbeeld de Peel, De Hamert, de Meinweg en de Bergerheide (Voskamp, 2006; in opdracht van Provincie Limburg).

De hoogste aantallen Grauwe Ganzen worden het grootste deel van het jaar aangetroffen rond de broedgebieden. Buiten het broedseizoen worden hoofdzakelijk akkers in de directe omgeving van de Maas opgezocht, soms ook op wat grotere afstanden (Koningsvennen Milsbeek). Ruiende Grauwe Ganzen, vogels die nog niet geslachtsrijp zijn en vogels waarvan het broedsel mislukt is zoeken elkaar op. In het verleden trok het overgrote deel van deze vogels uit geheel Noordwest-Europa naar de Oostvaardersplassen, waar tot ruim 60.000 exemplaren konden ruïen (Zijlstra *et al.*, 1991). Inmiddels is er het een en ander veranderd. Veel Grauwe Ganzen ruïen lokaal op ruiplekken waar enkele honderden tot duizenden vogels bijeen komen. In Limburg is het gebied rond de Clauscentrale en Molengreend bij Maasbracht één van die ruiplekken. Hier komen uit een groter gebied tot ruim 2.000 vogels bijeen om in juni de vleugelruï door te maken.

Hoe vaak zijn de geringde ganzen waargenomen?

Om de waarnemingen op waarde te kunnen schatten is het van belang te weten hoe vaak de verschillende

vogels zijn afgelezen. Als een vogel langer leeft is de kans om afgelezen te worden natuurlijk groter. Vandaar dat de gevangen groepen afzonderlijk van elkaar zijn geanalyseerd. De in 2009 geringde exemplaren worden hier buiten beschouwing gelaten, omdat de periode na het ringen nog te kort is om zinnige uitspraken te doen.

Al met al leverden de 136 vogels die in de periode 2005-2008 geringd zijn ongeveer 1.800 aflezingen op (stand november 2009). Gemiddeld werd een vogel 12 keer gezien. Sommige individuen worden veel regelmatig gemeld (VUX uit 2005 al ongeveer 50x), terwijl andere na het ringen nooit meer zijn waargenomen.

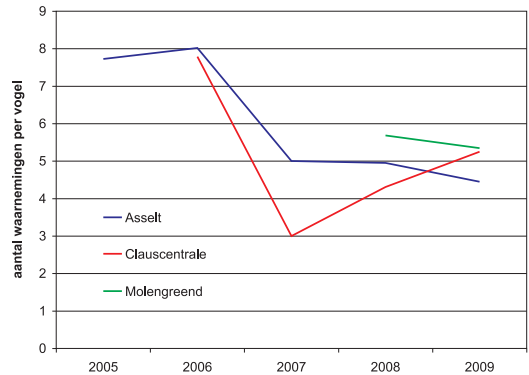
De vogels van de Asseltse Plassen uit 2005 zijn in totaal ongeveer 1.300 keer gezien. Drie dieren zijn na het ringen nooit waargenomen en de kans is groot dat ze vrij snel zijn gestorven. Het gaat om T01 (juv m), T29 (juv vr) en T32 (juv m). De overige 65 zijn dus alle minstens één keer afgelezen na het ringen. Het maximum aantal waarnemingen per vogel is ongeveer 50, dit waren de als adult geringde VUX (vr), VTT (m) en VUZ (vr).

De vangst in 2006 leverde 20 vogels op bij de Clauscentrale bij Maasbracht. Van deze ganzen werd alleen T54 (ad vr) nooit gezien. De overigen werden ruim 200 keer waargenomen. De meeste waarnemingen kwamen van T60, die 30 keer werd gezien.

In 2008 werden ruïende volwassen vogels geringd bij de Molengreend, Maasbracht. Hiervan werden vier vogels, allen volwassen mannetjes, tot op heden

niet meer waargenomen: T76, T77, TAX, TBN. De overige 44 vogels werden in totaal ruim 280 keer afgelezen. Twee vogels TAU en T79 werden elk ongeveer 15 keer gezien.

De vogels uit 2005 werden natuurlijk vaker waargenomen dan die uit 2008. Als de waarnemingen worden omgerekend naar het aantal waarnemingen per vogel per jaar, is het opvallend dat de vogels uit 2005 nog steeds het vaakst gezien zijn, 2005: 4.5 keer, 2006: 3.4 keer en 2008: 2.4 keer per jaar. Reden om te kijken naar het totaal aantal waarnemingen dat per jaar binnenkwam. Kortom, is er een verandering opgetreden in de afleesfrequentie? Hierin lijkt wel degelijk een verandering op te treden (figuur 3). In de grafiek is gecompenseerd voor het aantal vogels dat nog in leven is en voor het feit dat in het jaar van het ringen de vogels maar gedurende een half jaar kunnen worden waargenomen (dus eerste jaar *2). Wel zijn alle waarnemingen gebruikt, dus ook die van buiten de provincie. In 2005 en 2006 werd het meest intensief afgelezen. Daarna lijkt de animo wat af te zwakken. De frequentie van waarnemen lijkt voor de vogels die bij de Clauscentrale geringd zijn iets lager te liggen dan voor die van de Asseltse Plassen. Bijzonder is dat de vogels van de Molengreend juist iets vaker worden afgelezen. In 2008 en 2009 ligt de afleesfrequentie voor alle geringde groepen op hetzelfde niveau, ongeveer vijf waarnemingen per vogel per jaar.

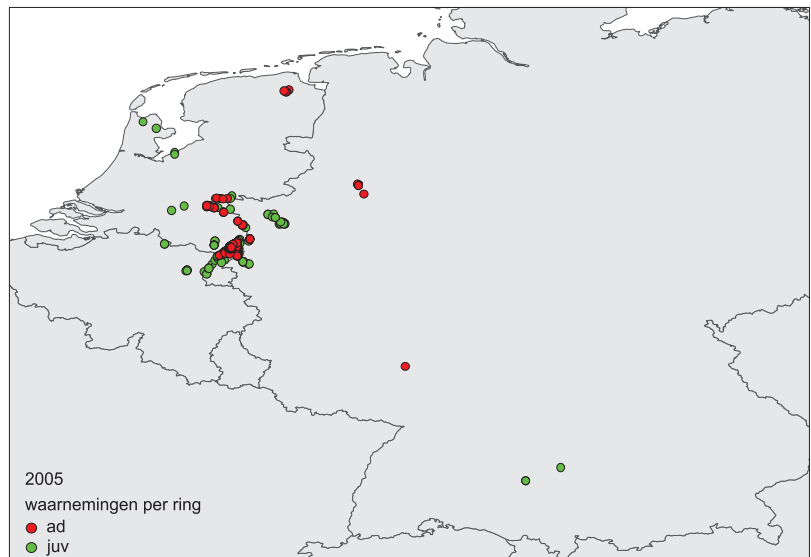

Figuur 3. Gemiddeld aantal waarnemingen per geringde levende vogel (data t/m half oktober 2009), berekend op basis van het aantal op 1 juli in jaar x nog in leven zijnde vogels.

Waar gaan de ganzen naartoe?

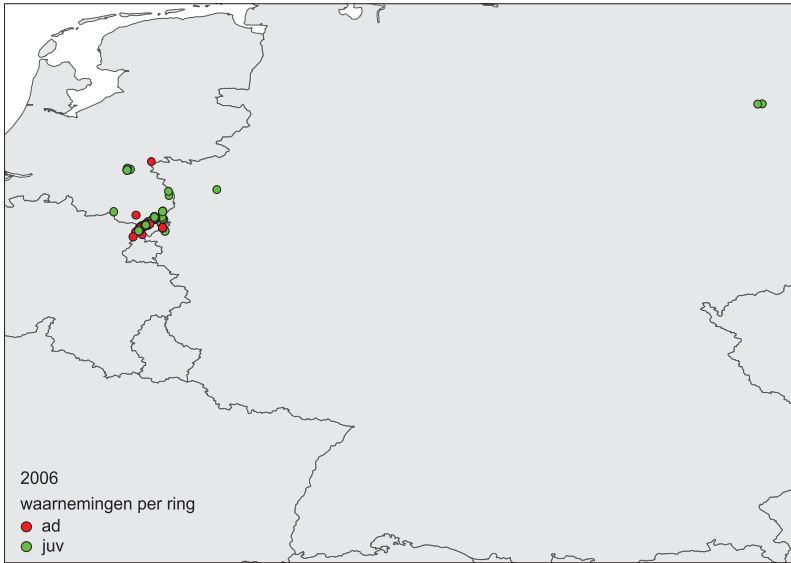
Eén van de eerste vragen die opkomt nadat vogels geringd zijn, is: waar gaan ze naartoe? Nadat we de eerste Grauwe Ganzen hadden geringd, was het vermoeden op basis van ervaringen in de Ooijpolder, dat ze in de buurt zouden blijven en hooguit een stukje de grens over zouden vliegen, Duitsland in. Maar doen de Limburgse Grauwe Ganzen dat ook? Over het algemeen blijkt deze verwachting te kloppen (figuur 4 en 5). Het overgrote deel werd afgelezen in een groot gebied rond de ringplekken. De vogels gingen echter zowel naar Duitsland als België. Op-

Figuur 4a. Waarnemingen van de in 2005 geringde Grauwe Ganzen.

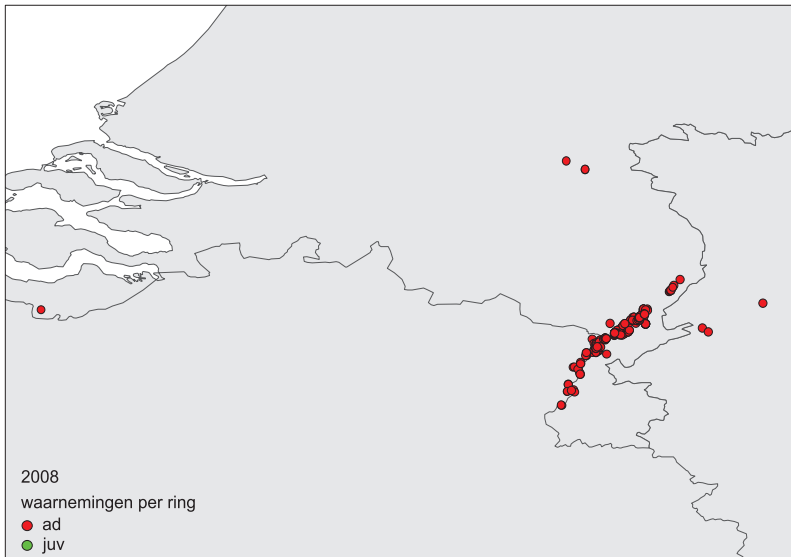

merkelijk is dat er duidelijke verschillen zitten tussen de ganzen die in 2005 bij de Asseltse Plassen zijn geringd en die welke in 2006-2008 bij de Clauscentrale/Molengreend geringd werden. De groep van de Molengreend uit 2008 bestond uit ruiende volwassen vogels, terwijl de groepen uit 2005 en 2006 uit paren met jongen bestonden. Verwacht mag worden dat de ruiende groep vanuit een groter gebied richting de Maas komt. Dit is ook zo, maar de waarnemingen

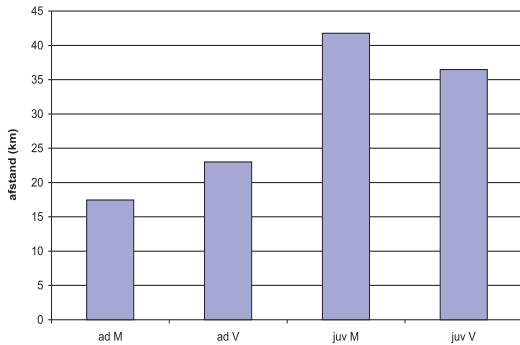
van de in families geringde vogels zijn over een veel groter gebied verspreid. Van jonge vogels (met name mannetjes) is bekend dat ze zich over een groot gebied verspreiden nadat ze bij de ouders weg zijn (Nilsson & Persson, 2001). Ze gaan dan op zoek naar een partner en vestigen zich soms op grote afstand van de geboorteplek. Waarnemingen uit het zuiden van Duitsland en uit de kop van Noord-Holland van vogels uit 2005 bevestigen dit beeld.

Figuur 4b.
 Waarnemingen van de in 2006 geringde Grauwe Ganzen.

Figuur 4c.
 Waarnemingen van de in 2008 geringde Grauwe Ganzen.

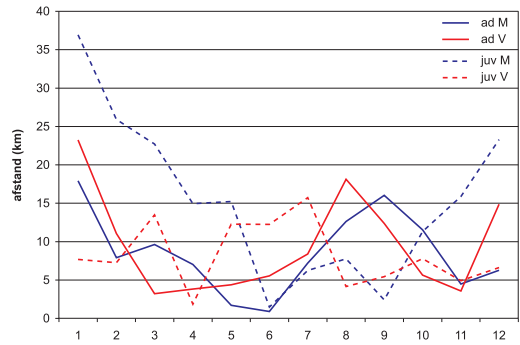
Figuur 5. Gemiddeld grootste afstand van ringplek per leeftijds categorie.

Uit de groep die in 2006 bij de Clauscentrale werd geringd is T63 een opvallend exemplaar. Dit was op moment van ringen een jong mannetje. Nadat dit in het voorjaar van 2007 door de ouders was verstoten, trok hij noordwaarts langs de Maas. Hij werd in juli in het Meerlebroek opgemerkt, maar daarna had hij het blijkbaar wel gezien in Limburg. Hij trok door richting het noorden en werd in oktober een aantal keren waargenomen bij Keent (gemeente Oss, Noord-Brabant). Vervolgens trok hij oostwaarts en werd in november 2007 en januari 2008 afgelezen in Duitsland bij Zachow en Roskow (ca. 40 km west van Berlijn). Daarna is ie uit beeld verdwenen, maar wie weet duikt hij nog eens op een onverwachte plek op.

De als jong geringde ganzen blijken verder van de ringplek waargenomen te worden dan de volwassenen. De verst vliegende jongen blijken mannetjes te zijn. Twee werden op meer dan 400 km afstand van de ringplek aangetroffen. Het gaat om de hierboven al genoemde T63 en om T24. De laatste werd meerdere malen in Beieren in het zuiden van Duitsland afgelezen.

Gezien de ervaringen elders is het opmerkelijk dat in Limburg de volwassen vrouwtjes gemiddeld verder van de ringplek worden gezien dan de mannetjes. Bij de berekening is één vrouwtje al buiten beschouwing gelaten vanwege het zeer atypische gedrag. Dit is VTS die als adult vrouwtje verhuisd is van Midden-Limburg naar de omgeving van Munster, ca. 140 km vanaf de ringplek.

In de loop van het jaar zitten de vogels vooral in het najaar en de winter relatief ver van de ringplek (figuur 6). Dit heeft deels te maken met het bezoek aan lucratieve voedselgebieden zoals graan- en maïs-

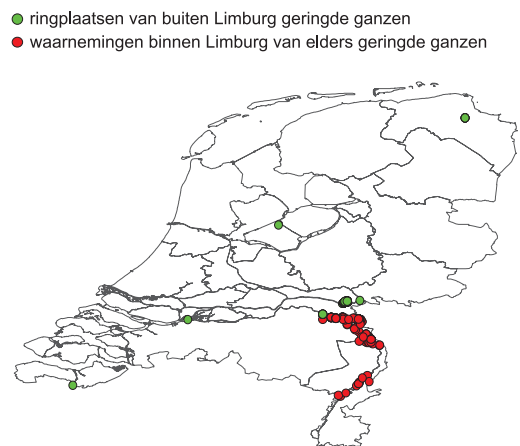

Figuur 6. Gemiddelde afstand vanaf ringplek voor de verschillende leeftijds categorieën in de loop van het jaar.

stoppels, waar Grauwe Ganzen nog wel eens een stukje voor willen vliegen. Bij de als jonge vogel geringde dieren zijn het de mannetjes die het verst vliegen. Opmerkelijk is wel dat ook deze vogels in de zomer in de buurt van hun ring/geboorteplek verblijven. Het overheersende beeld uit figuur 6 is dat de vogels een groot deel van het jaar toch vooral in de buurt van de ringplek aanwezig zijn.

Waar komen zij vandaan?

Naast de in Limburg geringde ganzen worden er ook Grauwe Ganzen in Limburg gezien die elders geringd werden (figuur 7). Het gaat daarbij om een kleine honderd individuen. De meeste van deze dieren komt uit nabij gelegen ringlocaties. Zo werden 87 vogels uit de Ooijpolder en 5 van de Maas bij Grave vooral

Figuur 7. Herkomst van Grauwe Ganzen van elders en waarnemingsplekken hiervan binnen Limburg.

in het noorden van Limburg afgelezen. Opmerkelijk is dat een vogel die in de Oostvaardersplassen werd geringd, een tijdje in Limburg zat voordat hij op 1 november 1995 werd geschoten bij de Brandt, Stevensweert. Tenslotte zijn drie vogels uit Groningen waargenomen.

Overleving

Er zijn geen uitgebreide analyses gedaan naar overleving van de Limburgse vogels. In dit artikel wordt alleen gekeken naar het aantal vogels dat op een bepaald moment nog gezien wordt. Dit wordt gelijk geacht aan het aantal vogels dat nog hoogst waarschijnlijk in leven is. De waarnemkans bij Grauwe Ganzen met halsbanden is dusdanig hoog dat (>95% jaarlijks waargenomen) dat deze methode voor deze soort goed bruikbaar is. Zelfs als ze zich vestigen in gebieden waar de waarnemersdichtheid laag is, vertonen ze zich over het algemeen in een deel van het jaar toch op verzamelplaatsen met een hogere waarnemersdichtheid.

De waarnemingen sinds het ringen t/m november 2009 zijn geanalyseerd. Er is gekeken hoeveel vogels er in een bepaalde maand minimaal nog in leven zijn. Vervolgens is het percentage bepaald ten opzichte van het oorspronkelijke aantal geringde vogels in een bepaald jaar. Een nadeel van deze berekening is dat vogels die nog wel in leven zijn, maar een tijd lang niet meer zijn afgelezen, de op deze wijze berekende overlevingsgetallen nadelig beïnvloeden. Dit geldt vooral voor de laatste maanden van de berekening.

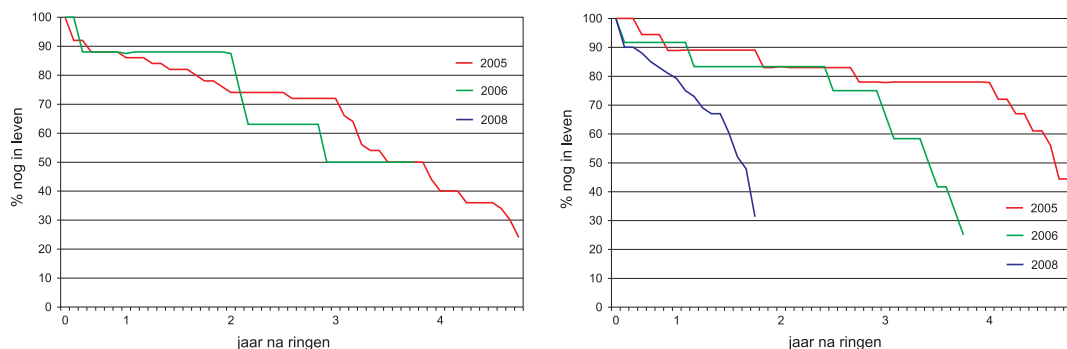
Uit de analyse komen opmerkelijke verschillen tussen jaren naar voren (figuur 8). Bij de als jong geringde vogels zijn die verschillen verwaarloosbaar. Zowel van de jongen van de Asseltse Plassen (2005) als die van de Clauscentrale (2006) is na ongeveer drie jaar nog 50% in leven.

Bij de adulte vogels zien we grote verschillen. Van de vogels uit 2005 van de Asseltse Plassen is na ongeveer vier jaar nog circa 80% in leven. Van de vogels uit 2006 van de Clauscentrale is de overleving tot ruim twee jaar na ringen vergelijkbaar met die van de Asseltse Plassen. Echter daarna treedt er een grote sterfte op. Na drie jaar zal ongetwijfeld meer in leven zijn dan de 25% in de figuur (een deel van de vogels duikt vermoedelijk nog wel ergens op), maar zal zeker niet de 80% van de Asseltse Plassen bereiken. Opmerkelijk is de relatief grote sterfte vanaf het moment van ringen van de vogels die in 2008 werden geringd. Een jaar na ringen is nog hooguit 50% van de vogels in leven.

Discussie

Populatiebeheer

De aantalsontwikkeling van Grauwe Ganzen in de provincie Limburg is niet los te zien van de maatregelen die genomen worden om de populatie in te dammen. Zo wordt er jaarlijks een onbekend aantal Grauwe Ganzen geschoten en worden er al dan niet illegaal eieren geprikt. Daarnaast is zeker plaatselijk de invloed van vossen en natuurontwikkeling van grote invloed op het aantal broedende ganzen. Het is

Figuur 8. Overleving van in Limburg geringde Grauwe Ganzen uitgesplitst naar leeftijd (links jong, rechts oud) en jaar van ringen. Opmerkelijk is vooral dat de vogels uit 2008 veel sneller lijken te verdwijnen dan de vogels uit de eerdere jaren en dat er geen verschil lijkt te zijn tussen de jongen, maar wel tussen volwassen vogels uit verschillende jaren. Alle vogels uit 2005 werden geringd bij de Asseltse Plassen, die uit 2006 allen bij de Clauscentrale en die uit 2008 allen bij de Molengreend.

dan ook de vraag of de gesignaleerde stabilisatie in aantallen een gevolg is van natuurlijke processen of van ingrepen door beheerders. Omdat slecht bekend is wat er precies wordt ondernomen, is de invloed van het laatste moeilijk in kaart te brengen. Wat betreft de natuurlijke processen is het aannemelijk dat de natuurontwikkeling die op vele plaatsen langs de Maas plaatsvindt zeker niet positief zal werken op de aantallen broedende ganzen. Onderzoek elders heeft aangetoond dat het omzetten van agrarisch grasland naar natuurlijker grasland met struweelvorming een sterk negatief effect heeft op de overleving van kuikens van Grauwe Ganzen. Tevens is de invloed die vossen op ganzenpopulaties kunnen hebben niet uit te vlakken (Voslamber & van Turnhout, 2008).

Verspreiding

De vele aflezingen van de halsbanden geven een goed beeld hoe de Limburgse Grauwe Ganzen zich verspreiden. Het grootste deel van de vogels verblijft in de directe omgeving van de ringplek, een klein deel zoekt zijn heil verderop. En dan wordt nog met name in de grensgebieden van Duitsland en België gepleisterd. Dit verspreidingsbeeld sluit aan bij

dat van andere geringde populaties in Nederland (Voslamber *et al.*, in prep). Veel populaties in ons land verblijven het hele jaar in een straal van een twintigtal kilometers rond de ringplek. Er zijn alleen in het noorden van het land een aantal uitzonderingen, waarbij vogels zowel in Scandinavië als in Frankrijk en Spanje opduiken. Ook de Grauwe Ganzenpopulaties over de grens in Duitsland laten eenzelfde gedrag zien (mondelinge mededeling Olaf Geiter).

Vooral jonge mannetjes ganzen trekken in de winter verder weg dan de overige vogels. In de literatuur is dit fenomeen meerdere malen beschreven (o.a. Nilsson & Persson, 2001). Het zijn deze vogels die voor uitwisseling tussen populaties zorgen. De vrouwtjes bepalen waar de paren gaan broeden en dit is in het algemeen dicht bij de plek waar zij geboren en getogen zijn. Dat de Limburgse adulte vrouwtjes relatief reislustig zijn (figuur 5), is in dit verband ongewoon.

Overleving

De overleving van de geringde volwassen ganzen verschilt sterk per jaar. De reden hiervoor is voor-

Grauwe Gans, Millingerwaard, 28 februari 2009 (H. van Diek)

alsnog onduidelijk. Vooral de ganzen die in 2008 geringd werden, laten een hogere sterfte zien. De reden hiervoor is niet geheel duidelijk. Wel is het zo dat deze groep vooral bestond uit vogels die in een ruigroep zonder jongen gevangen werden. Mogelijk dat de sociale status (al dan niet succesvolle broedvogel) iets te maken heeft met de sterftkans, maar een toekomstige analyse over meerdere jaren zal dit hopelijk duidelijk maken. Daarnaast blijken er ook in het langjarig onderzoek in de Ooijpolder grote verschillen tussen jaren te zitten die vooralsnog niet verklaarbaar zijn.

Terugmelding

Het aantal van circa vijf waarnemingen per vogel per jaar is aan de lage kant. Op andere plekken in het land ligt dit aantal aanmerkelijk hoger. Zo werden vogels die in Noord-Holland werden geringd in 2009 in de eerste vier maanden na ringen gemiddeld al meer dan vijf keer doorgegeven (o.a. Kleijn *et al.*, 2009). Inmiddels lijkt het aantal waarnemingen door het bekender worden van de website www.geese.org ook in Limburg toe te nemen en hopelijk zal dat er toe leiden dat er in de toekomst gemiddeld meer waarnemingen per vogel per jaar binnenkomen.

Toekomst

Dankzij de aflezingen van gehalsbande Grauwe Ganzen weten we inmiddels veel over het gedrag van deze vogels. Hiermee is echter niet het laatste woord gezegd. Gedrag van vogels kan immers veranderen, bijvoorbeeld onder invloed van populatiedruk of eventuele beheersmaatregelen. Bovendien kunnen deelpopulaties zich verschillend gedragen. Dat maakt verder onderzoek zinvol. Ook in 2010 zijn er weer Grauwe Ganzen geringd in Limburg. Hierbij werden o.a. in de parken in Roermond, bij de Asseltse Plassen en bij de Molengreend in Maasbracht vogels geringd. Alle waarnemingen van deze vogels zijn van groot belang. Denk niet: iemand anders heeft deze vogel ook wel gezien, want dat blijkt toch vaak niet het geval te zijn. De waarnemingen zijn in te voeren via de bovengenoemde website. Voor vragen en uitleg kunt u altijd contact opnemen met de auteur of de beheerders van de site via: goose.alterra@wur.nl.

Dankwoord

Deze studie was niet mogelijk geweest zonder financiële ondersteuning vanuit de provincie Limburg. Het vangen van grotere aantallen ganzen lukt niet

in je eentje. De volgende personen hielpen één of meerdere keren tijdens de vangsten in Limburg: Francina Alemany, Arnold Bakker, Mieke van Bracht, Loes van den Bremer, Ton Cuijpers, Floris Ensink, Kell Eradus, Piet Huijskens, Nicky Hulbosch, Rick Kluiwer, Miel Lemaire, Johan Maessen, Jeroen Nagtegaal, Hotze Olthof, Margalida Pericas, Toon de Roeper, Sander Terlouw, Chris van Turnhout, Rob Voesten, Paul Voskamp, Peter Voskamp en Frank Willems.

Daarnaast zijn er enkele tientallen waarnemers die één of vele halsbanden hebben afgelezen. Het voert te ver al hun namen hier te noemen, maar een woord van dank gaat naar hen allen.

De kaarten in dit artikel werden vervaardigd door Dries Oomen en Loes van den Bremer assisteerde bij het zoeken naar een deel van de literatuur. Fred Hustings wordt bedankt voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Andersson Å., A. Follestad, L. Nilsson & H. Persson, 2001. Migration patterns of Nordic Greylag Geese *Anser anser*. *Ornis Svecica* 11: 19-58.
- Ganzevles W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels & W. Vergoossen, 1985. Vogels in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht. Pp 120-123.
- Kleijn D., E. Knecht, D. Melman & B. Voslamber, 2009. Onderzoek aan de ruimtelijke dynamiek van de Texelse Grauwe Ganzenpopulatie. *De Skor* 28: 185-188.
- Kurstjens G. & L. Reyrynk, 1994. De opmars van broedende Grauwe Ganzen in Limburg en de aangrenzende Kreis Viersen in Nordrhein-Westfalen. *Limburgse Vogels* 5: 49-54.
- Nilsson L. & H. Persson, 2001. Natal and breeding dispersal in the Baltic Greylag Goose *Anser anser*. *Wildfowl* 52: 21-40.
- Voskamp P.W. 2006. Populatie analyse van de Grauwe Gans in Limburg. *Limburgse Vogels* 16: 1-7.
- Voslamber B. & K. Eradus, 2009. Grauwe Ganzen in het werkgebied v/d VWG. Deel 3: Ooijse Grauwe Ganzen op reis? *De Mourik* 35: 107-114.
- Voslamber B. & C. van Turnhout, 2008. Invloed van terreinbeheer op het wel en wee van Grauwe Ganzen in de Ooijpolder. *Limosa* 81: 74-76.
- Voslamber B., E. Knecht & D. Kleijn, in prep. Dutch Greylag Geese: migrants or residents? *Ornis Svecica*.
- Zijlstra M., M.J.J.E. Loonen, M.R. van Eerden & W. Dubbeldam, 1991. The Oostvaardersplassen as a key moulting site for Greylag Geese *Anser anser* in western Europe. *Wildfowl* 42: 42-52.

Berend Voslamber,
SOVON Vogelonderzoek Nederland,
Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen.
berend.voslamber@sovon.nl

Duinpiepers: najaarstrek over Limburg

Jan Erik Kikkert

Duinpieper, Loozerheide, 23 augustus 2009 (R. Weenink)

Voor een fanatiek trekteller als ik is een overvliegende Duinpieper *Anthus campestris* een leuke krent in de soms magere inlandse pap. Zeker net na de zomer in augustus en september wanneer de grote trein met vogels nog moet komen. In de twee jaren dat ik actief op De Hamert heb geteld, is het opgevallen dat hier leuke aantallen Duinpiepers doortrekken. Het deed wel denken aan telpost Loozerheide. Dat is sinds het begin van deze eeuw een van de beste plekken in Nederland om in het najaar Duinpiepers waar te nemen. Ik had al flink wat ervaringen met de soort op de Strabrechtse Heide, maar de aantallen konden niet tippen aan wat er over de Loozerheide vloog. Op het moment dat het idee ontstond om aan de Limburgse doortrek een artikel te wijden, publiceerde SOVON een artikel over de trek van Duinpiepers in Nederland (Hustings *et al.*, 2009). Er werd al een beetje gras voor de voeten wegge-maaid, maar een specificatie naar het Limburgse

was nog mogelijk. Daarnaast intrigeerde mij de locaties waar Duinpiepers worden waargenomen. Dit is de aanleiding om eens uit te zoeken of het plaatselijk opvallende aantal doortrekkende Duinpiepers alleen ligt aan de kennis van de waarnemers, zoals doorgaans wordt gesuggereerd, of dat de locatiekeuze van de trektelposten ook nog een rol speelt. Er zijn immers meerdere intensief gebruikte tellocaties in Limburg waar aanzienlijk minder Duinpiepers worden waargenomen. De keuze om alleen naar de najaarsgevallen te kijken is bepaald door het lage aantal voorjaarsgevallen dat geen duidelijk beeld opleverde.

Methode

Om inzicht te krijgen in het doortrekpatroon van Duinpiepers zijn de gegevens uit de database van het Natuurhistorisch Genootschap, waarneming.nl en trektellen.nl samengevoegd. Er is gekozen om

de periode 2001 tot en met 2009 te bekijken. Vóór 2001 waren de meeste huidige telposten nog niet bezet. Wanneer ook de gevallen van voor 2001 waren meegenomen, zou dit mogelijk een verkeerd beeld geven. Duinpiepers waren in die tijd algemener en bovendien werd er op andere dan de huidige locaties geteld. Dubbeltellingen zijn verwijderd, evenals vervolgwaarnemingen. Er is gekeken naar het huidige doortrekpatroon in het najaar in Limburg en naar de waarneemlocaties. Daarnaast is geprobeerd om een relatie te vinden tussen het plaatselijke landschap en de aantallen doortrekkende Duinpiepers.

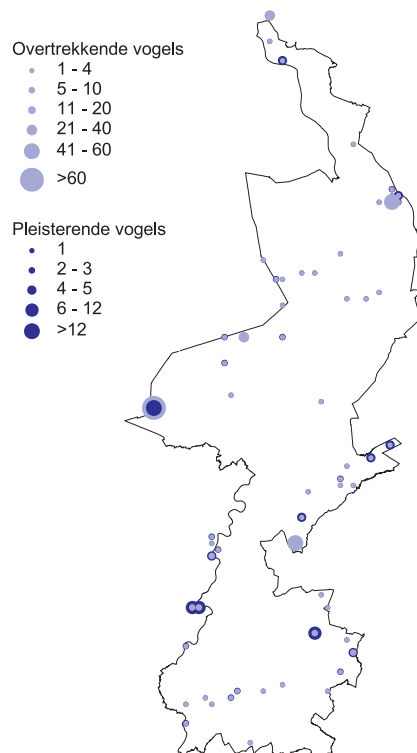
Status van de Duinpieper in Nederland en Limburg

De Duinpieper is een broedvogel in grote delen van Europa, van Zuid-Zweden en Estland tot Marokko en Tunesië, en in grote delen van Azië. De soort overwintert in Afrika ten zuiden van de Sahara, het Arabisch schiereiland en delen van Pakistan en India (Alström *et al.*, 2003). Sinds een aantal decennia neemt de populatie in de meeste Europese landen dramatisch af. De belangrijkste oorzaak hiervan is direct verlies van habitat door het ontginnen van steppen in landbouwgrond. Een tweede oorzaak is depositie van stikstof, waardoor vergrassing van de resterende niet-agrarische gebieden optreedt. Veruit de belangrijkste populatie binnen West-Europa bevindt zich in Spanje (Hagemeijer & Blair, 1997). In Noordwest-Europa verdwijnt de Duinpieper in rap tempo als broedvogel. In België is de soort al verdwenen en in Denemarken staat hij op punt van uitsterven. Ook in Zweden, Duitsland en Polen kelderen de aantallen. Sinds 2004 broedt de soort niet meer in Nederland (Hustings *et al.*, 2009). Uit Limburg is de Duinpieper al eerder als broedvogel verdwenen. De laatste bezette territoria stammen uit 1993 van de Weerterbergen en Boshoverheide tussen Budel-Dorplein en Weert. Voormalige broedlocaties in Limburg in de jaren zeventig waren De Hamert en Bergerheide, bij Arcen en Tegelen, de Boshoverheide en Weerterbergen, Stramproy en de Meinweg. Als doortrekker is de Duinpieper vrij schaars (Hustings *et al.*, 2006). De bij ons doortrekkende vogels zijn voornamelijk afkomstig uit Noord-Duitsland, Denemarken, Zweden en verder oostelijk uit Polen en Rusland (Schols & van Seggelen, 1993). Bekende najaren met in Limburg uitzonderlijke doortrek zijn 1977, 1985 en 1992 (Schols & van Seggelen, 1993a + b). Pleisteraars worden waargenomen op

kale akkers en schrale graslanden, heidevelden en zandverstuivingen en braakliggende of bouwrijp gemaakte bedrijfspercelen (Hustings *et al.*, 2006). In het voorjaar is de soort beduidend schaarser dan in het najaar. De trek in het voorjaar vindt plaats van half april tot half mei. In het najaar kunnen de eerste Duinpiepers begin augustus worden waargenomen, met een piek in eind augustus en begin september (Lensink, 2002). De gemiddeld eerste waarneming in het najaar in Limburg over de periode 2001-2009 is vastgesteld op 19 augustus. Hier blijkt door de jaren heen verrassend weinig variatie in te zitten. De piek van de doortrek voor dezelfde periode ligt tussen 19 augustus en 15 september. De doortrekintensiteit is vanaf het begin van de trekperiode sterk en dooft na 15 september langzaam uit.

Beste plekken in Limburg

De locaties waar Duinpiepers zijn waargenomen binnen Limburg in de periode 2001-2009 staan in figuur 1. Het gaat om zowel overvliegende als

Figuur 1. Waargenomen Duinpiepers in de periode 2001-2009 in Limburg.

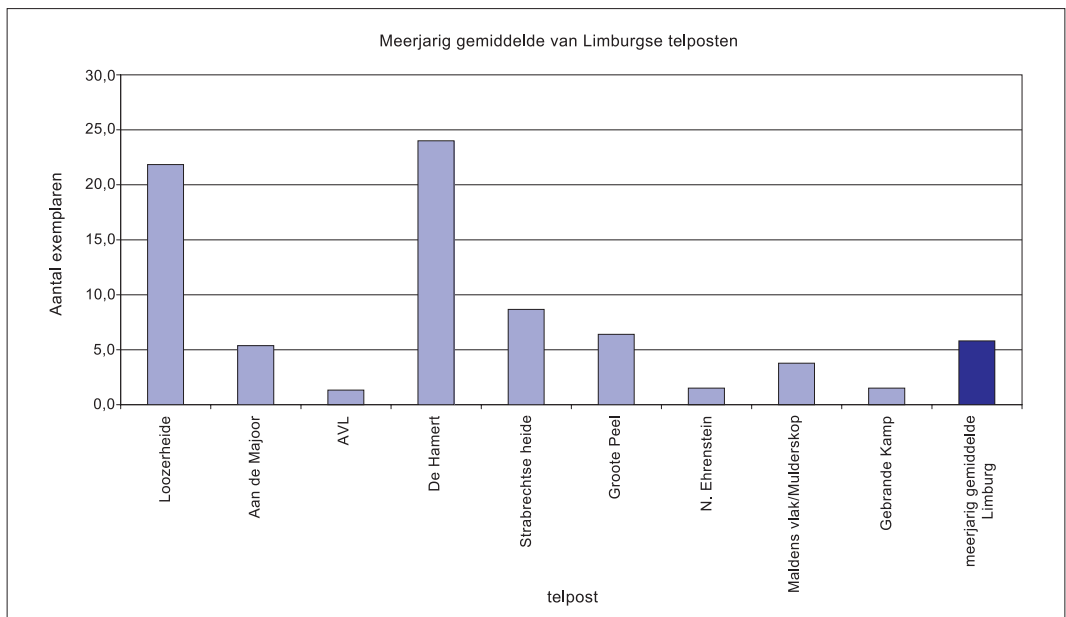
pleisterende vogels. Om een duidelijker beeld te geven van de beste waarneemplek is de Brabantse telpost Strabrechtse Heide in de analyse meegenomen. In de figuur springen een aantal plekken met grotere stippen in het oog. Het aantal waargenomen Duinpiepers op deze locaties is hoger dan elders. Hieronder vallen ook een aantal trektelposten. Om een juiste vergelijking te kunnen maken tussen de verschillende locaties is gekozen om alleen de regelmatig bezette trektelposten in de analyse te betrekken. Hier wordt namelijk op een soortgelijke wijze geteld en de frequentie van de bezoeken aan deze locaties zijn enigszins vergelijkbaar. Om te bekijken hoe sterk de Duinpiepertrek per telpost in Limburg is, zijn er meerjarige seizoensgemiddelden en uurgemiddelden berekend vanuit de ingevoerde waarnemingen uit de database van trektellen.nl. Figuur 2 laat het cumulatieve beeld zien van doortrekkende Duinpiepers over de Limburgse telposten. Voor de leesbaarheid van de figuur zijn telposten met zeer weinig waarnemingen niet opgenomen. Het is duidelijk dat er maar enkele telposten boven het Limburgse meerjarige gemiddelde van 5,8 Duinpiepers per seizoen zitten. Dit hoge aantal wordt veroorzaakt door de telposten Loozerheide en De Hamert en in mindere mate de Strabrechtse Heide.

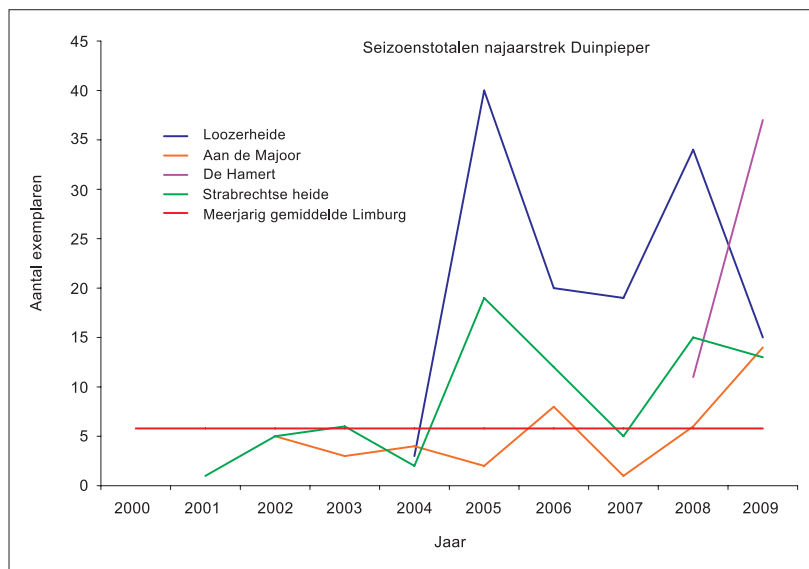
Gemiddeld worden er op de Strabrechtse Heide 8,7, op de Loozerheide 21,8 en over De Hamert zelfs 24,0 Duinpiepers per seizoen waargenomen. Wel moet in ogenschouw worden genomen dat er op De Hamert pas twee seizoenen is geteld.

In figuur 3 zijn de uurgemiddelden over de periode 2001-2009 weergegeven. Om dit te berekenen is de doortrekperiode bepaald van 15 augustus tot 1 oktober. Uit de figuur blijkt dat het uurgemiddelde van de telposten 0,05 exemplaren per uur is. Alleen de telposten Loozerheide en De Hamert liggen daar ruim boven met achtereenvolgens 0,1 en 0,25 exemplaren per uur. Een goede duinpieperlocatie als de Strabrechtse Heide laat een uurgemiddelde zien van onder de 0,05. Om kort een vergelijking te maken met het goede duinpieperjaar 1992: de uurgemiddelden van de toenmalige telposten Geleen en Grootte Peel waren 0,36 respectievelijk 0,26 vogels (Schols & van Seggelen, 1993).

Om een inzicht te krijgen in de waarde van de uurgemiddelden uit figuur 3 zijn in tabel 1 naast de uurgemiddelden ook de teluren weergegeven over de periode 15 augustus tot 1 oktober. De relatie teluren en uurgemiddelden geven een extra indicatie van de trefkans van doortrekkende Duinpiepers per locatie.

Figuur 2.
Seizoensgemiddelden van de Duinpieper van enkele Limburgse trektelposten 2001-2009 en het Limburgse meerjarige gemiddelde.

Figuur 3.
Uurgemiddelden van de
Limburgse trektelposten
2001-2009.

Tabel 1. Teluren en uurgemiddelden per jaar van de Limburgse trektelposten.

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Loozerheide	teluren	-	-	-	-	84	268	233	171	260	181
	uurgemiddelden	-	-	-	-	0,04	0,15	0,08	0,1	0,15	0,08
Aan de Majoor	teluren	-	-	79	123	131	165	221	177	211	176
	uurgemiddelden	-	-	0,06	0,03	0,03	0,01	0,04	0,01	0,03	0,08
AVL	teluren	-	-	-	42	68	69	87	82	131	131
	uurgemiddelden	-	-	-	0,07	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,03
De Hamert	teluren	-	-	-	-	-	-	-	-	91	90
	uurgemiddelden	-	-	-	-	-	-	-	-	0,11	0,38
StrabrechtseHeide	teluren	-	20	93	102	103	226	341	231	341	204
	uurgemiddelden	-	0,02	0,05	0,06	0,02	0,08	0,03	0,02	0,04	0,06
Groote Peel	teluren	-	-	-	-	-	56	257	186	258	214
	uurgemiddelden	-	-	-	-	-	0,07	0,02	0	0,05	0,05
Nieuw Ehrenstein	teluren	-	47	70	45	53	56	10	34	3	-
	uurgemiddelden	-	0,02	0,01	0,02	0	0,02	0,1	0	0	-
Vossenaard	teluren	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-
	uurgemiddelden	-	0,01	-	-	-	-	-	-	-	-
Maldens Vlak	teluren	-	60	-	94	35	211	216	207	173	144
	uurgemiddelden	-	0,02	-	0,01	0,03	0	0,05	0,02	0,04	0,05
Gebrande Kamp	teluren	-	-	-	-	-	-	-	101	107	31
	uurgemiddelden	-	-	-	-	-	-	-	0,02	0,03	0

Samenvattend blijkt dus dat de Loozerheide en De Hamert de beste papieren hebben. En dat een gebied als de Strabrechtse Heide weliswaar lager scoort in uurgemiddelden, maar hoog scoort met seizoensgemiddelden. Het is interessant of juist hierin een relatie te vinden is tussen locatiekeuze en sterke waarneembare Duinpiepertrek. Wel moet een voorbehoud worden gemaakt dat er los van de geschiktheid van een locatie en/of ervaring van een teller, jaren voorkomen met vrijwel geen Duinpiepers, maar ook jaren met een bijna influx-achtig voorkomen zoals in 1992 het geval was.

Locatiekeuze

Is het waarnemen van overtrekkende Duinpiepers vrijwel alleen weggelegd voor een geoefende treksteller, of...is er misschien ook nog een locatie-aspect? In de huidige trend van het trekstellen in Nederland is de locatiekeuze een belangrijk onderdeel. Niet zozeer wordt, zoals in het verleden onder de vlag van de LWVT (Landelijk Werkgroep Vogeltrekstellen), gezocht naar representatieve plekken. Tegenwoordig speelt de kans op een 'leuke' soort een grote rol. Het

trektellen is toech een beetje een wedstrijdje geworden, al is het maar met de eigen telpost. Nog vroegere waarnemingen van fenologiesoorten, nog hogere dagrecords en nog meer krenten in de pap, dit alles vormt een belangrijke drijfveer om 's ochtends maar weer vroeg je bed uit te komen. De beste plekken om Duinpiepers in Limburg waar te nemen zijn de Loozerheide en De Hamert. Hier worden voor Limburg en zelfs voor Nederlandse begrippen hoge aantallen Duinpiepers vastgesteld. Dan rijst de vraag of dit komt door de aanwezigheid van ervaren tellers op deze plekken. Voordat ik in 2008 begon met trekstellen op De Hamert was ik jarenlang actief op de Strabrechtse Heide. Net over de Limburgse grens in Noord-Brabant is dit ook een goede plek voor Duinpiepers. En toch werden hier lagere uurgemiddelden van Duinpiepers genoteerd dan op De Hamert. Dit terwijl de kennis van de waarnemer gelijk is. In de Avifauna van Limburg (Hustings *et al.*, 2006) wordt beschreven dat Duinpiepers in de trektijd niet veel terreinbinding hebben, maar boven aantrekkelijk foerageergebied lager vliegen en dan ook luidruchtiger kunnen zijn. Dit alleen al zou kunnen verklaren waarom er op bepaalde

De Hamert, 8 juni 2009 (J.E. Kikkert)

locaties, en dan voornamelijk grotere zandverstuivingen en droge heideterreinen, meer Duinpiepers worden waargenomen dan elders. Toch bestaat het vermoeden dat er nog een ander aspect meespeelt. Er wordt vanuit gegaan dat Duinpiepers normaal gesproken diffuus over het binnenland vliegen. Dat wil zeggen dat er geen bepaalde stuwings optreedt, zoals aan de Noordzeekust en IJsselmeerkust. Als Duinpiepers door de aantrekkingskracht van geschikte foerageergebieden zoals open droge heidevelden en zandverstuivingen, lager gaan vliegen dan zouden de uurgemiddelden van de telposten gelegen in dit soort gebieden ongeveer gelijk moeten zijn, er vanuit gaande dat de kennis van de tellers vergelijkbaar is. Toch blijkt dat niet zo te zijn. De uurgemiddelden van de Strabrechtse Heide zijn namelijk aanzienlijk lager dan die van de Loozerheide en De Hamert. Er speelt dus nog een ander aspect een rol. Waarschijnlijk is de relatief grote oppervlakte van de Strabrechtse Heide de reden dat de uurgemiddelden lager uitvallen. De Loozerheide en De Hamert zijn kleinere 'postzegels' in een afwijkend landschap. Het is dus aannemelijk dat de trefkans op de Loozerheide en De Hamert groter is omdat Duinpiepers niet alleen lager gaan vliegen, maar ook afwijken van hun normale rechtlijnige trekroute. Dat zou betekenen dat voor Duinpiepers geschikt foerageerhabitat wel degelijk een aantrekkingskracht heeft op de soort en dat de trek over de omgeving van een dergelijke 'postzegel' minder diffuus verloopt, maar juist geconcentreerd. Dit soort trechtervorming binnen de trekroute wordt ook genoemd door Hustings *et al.* (2006). Een simpel theoretisch rekensommetje laat zien dat de trefkans op een Duinpieper in zo'n trechter groot is. Als vogels in een trekfront van 1 kilometer breed worden getrechterd tot 250 meter, levert dit 4 keer zoveel vogels op. Ook een gebied als de Strabrechtse Heide trekt Duinpiepers aan, maar vanwege de grootte van het terrein is de trefkans dat een vogel over de telpost vliegt aanzienlijk lager dan bij een kleinere oppervlakte met soortgelijk biotoop.

Discussie

Het blijft voor trektellers een krent in de pap: een overvliegende Duinpieper op een rustige ochtend eind augustus. Er zijn in Limburg een paar plekken waar aanzienlijk meer van deze krenten dan gemiddeld worden waargenomen. In het bovenstaande is

geprobeerd om daar een verklaring voor te vinden. Enerzijds kan het liggen aan de grotere ervaring van de trekteller met kennis van het trekgeluid of zelfs de jizz van een niet roepende vogel, anderzijds speelt de locatie een rol. Beide argumenten zijn enigszins speculatief en gaan waarschijnlijk vaak hand in hand. De drijfveer van trektellers is om zoveel mogelijk te horen en te zien, zowel aantallen als zeldzame soorten. De locatie van de trektelpost is vaak een natuureilandje in een sterk gecultiveerd landschap met een grote mate van uitzicht. Met een eisenpakket als dit kom je in Zuidoost-Nederland al snel uit bij de heideterreinen en zandverstuivingen en de Peelreservaten. Wanneer deze in de buurt liggen van de woonplaats van de tellers is de keuze gauw gemaakt. Deze gebieden zijn dan ook al snel een ontmoetingsplaats tussen trekteller en een leuke soort als de Duinpieper. Ik hoop dat er de komende jaren nog genoeg Duinpiepers in de ons omringende landen overblijven om hier in Limburg de vaak saaie augustusochtenden op te vrolijken.

Dankwoord

Ik wil Ran Schols bedanken voor zijn nuttige commentaar op een eerdere versie van dit verhaal.

Literatuur

- Alström P., K. Mild & B. Zetterström, 2003.** Pipits & Wagtails of Europe, Asia and North America. Helm Identification Guides, London.
- Hagemeyer E.J.M. & M.J. Blair, 1997.** The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T & A D Poyser, London.
- Hustings F., E. van Winden & G. Troost, 2009.** Duinpieper: voormalige broedvogel, schaarse doortrekker. SOVON-Nieuws 22, nr 4: p3-4.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006.** Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Lensink R., 2002.** Duinpieper *Anthus campestris*. Pp 184-185 in LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem.
- Schols R. & C. van Seggelen, 1993a.** Sensationele doortrek van Duinpiepers in najaar 1992. Limburgse Vogels 4: 18-23.
- Schols R. & C. van Seggelen, 1993b.** Opvallend sterke doortrek van Duinpiepers *Anthus campestris* in het najaar van 1992. Limosa 66: 25-28.

Jan Erik Kikkert, Kullweg 1, 47652 Wemb-Weeze, Duitsland. kikkert99@hotmail.com

Overwinterende Grauwe Gorzen in Limburg 2000-2010

Aantalsontwikkeling en suggesties voor beheer van akkerreservaten

Jules Bos & Boena van Noorden

Grauwe gors in met sneeuw bedekte akker met overstaand graan. Akkerreservaat Bosdel, Outgaarden, Vlaanderen, 6 januari 2009 (F. Verdonckt)

Vanaf 2002 kennen we in Limburg het fenomeen 'hamsterreservaten' (van Noorden & Oosterveen, 2008). Het beheer in deze reservaten bestaat uit extensief akkerbeheer dat hoofdzakelijk is gericht op het voortbestaan van een levensvatbare populatie van de Hamster (La Haye & Jansman, 2006). Al snel werd duidelijk dat niet alleen de Hamster van het gevoerde beheer profiteert maar ook diverse soorten akkervogels, zowel in het broedseizoen als in het winterhalfjaar (van Dongen, 2004). Ronduit sensationeel was en is het voorkomen van (relatief) grote aantallen Grauwe Gorzen *Miliaria calandra* in de winter. In dit artikel gaan we na wat de geleidelijke inrichting van hamsterreservaten in Zuid-Limburg heeft betekend voor de in de winter waargenomen aantallen Grauwe Gorzen.

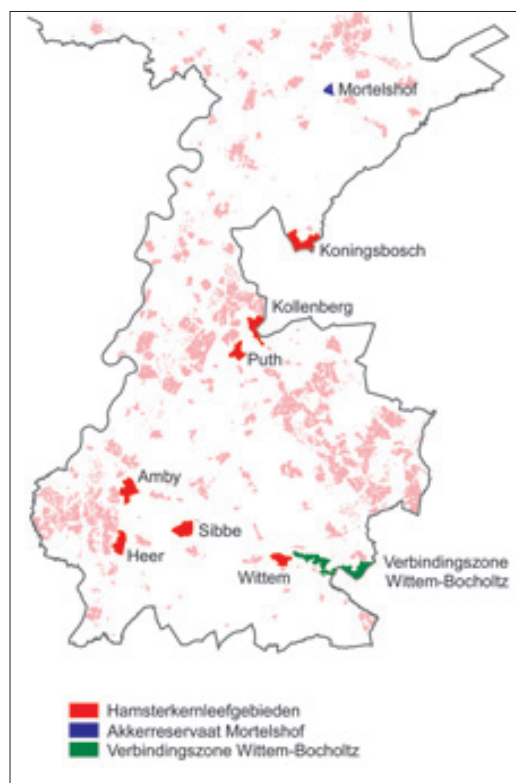
Materiaal en methoden

Hamsterkernleefgebieden en andere akkerreservaten

In het kader van het Beschermingsplan Hamster (La Haye & Jansman, 2006) zijn in Zuid-Limburg tot en met 2010 acht zogenaamde Hamsterkernleefgebieden ingericht (figuur 1; voor gedetailleerde kaartjes zie korenwolfwereld.nl). De Hamsterkernleefgebieden Sibbe, Amby en Heer bestaan al meer dan vijf jaar, de andere kernleefgebieden zijn van recentere datum (tabel 1). Dit jaar is een akkergebied nabij Jabeek als achtste en laatste Hamsterkernleefgebied aan het lijstje toegevoegd en als zodanig ingericht. Jabeek heeft echter nog geen 'wintergeschiedenis' en blijft in dit artikel verder

buiten beschouwing. De Hamsterkernleefgebieden bestaan elk uit min of meer aaneengesloten oppervlakten met hamsterbeheer, in grootte variërend van ca. 20 tot 65 ha (tabel 1). Behalve de Hamsterkernleefgebieden bestaat ook nog de 'verbindingszone Wittem-Bocholtz'. In deze zone liggen de percelen met hamsterbeheer meer verspreid, met als doel een verbinding tot stand te brengen tussen Limburgse hamsterpopulaties en populaties in aangrenzend Duitsland. Los van het Beschermingsplan Hamster is nabij Linne een akkerreservaat ingericht in het kader van de natuurcompensatie voor de aanleg van Rijksweg A73 (Mortelshof).

Het is de bedoeling om verspreid over de verschillende Hamsterkernleefgebieden (verder afgekort als HKLs) in totaal 500 ha hamsterbeheer te realiseren, waarvan 200 ha beheerd door terreinbeherende organisaties (Limburgs Landschap, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer) en 300 ha door agrariërs.

Figuur 1. Ligging van de zeven Hamsterkernleefgebieden in Zuid-Limburg en het akkerreservaat Mortelshof bij Linne. In 2010 is nabij Jabeek een achtste Hamsterkernleefgebied ingericht, maar dat blijft in dit artikel buiten beschouwing.

Tabel 1. Startjaar van extensief akkerbeheer en de beheerde oppervlakten binnen de zeven aangewezen HKLs, de verbindingszone Wittem-Bocholtz en het akkerreservaat Mortelshof, exclusief 'opvangranden'.

Naam HKL of akkerreservaat	Aanvangsjaar beheer	Beheerd oppervlak
HKL Sibbe	2002	49
HKL Amby	2003	67
HKL Heer	2004	21
HKL Kollenberg	2005	54
HKL Koningsbosch	2006	54
HKL Puth	2006	58
HKL Wittem	2007	22
Akkerreservaat Linne-Mortelshof	2007	41
Verbindingszone Wittem-Bocholtz	2008	37

Het hamsterbeheer door de terreinbeherende organisaties bestaat uit een strooksgewijze (20-30 m breed) quasi-biologische teelt van diverse soorten winter- en zomergranen, luzerne, bladrammenas en vlas. De granen dienen als voedsel voor de Hamster. Globaal wordt ongeveer 2/3 van het graan voor de winter gemaaid en ondergewerkt ten behoeve van de inzaai van volggewassen, maar niet eerder dan nadat de Hamster zijn oogst binnen heeft. Speciaal voor akkervogels blijft 1/3 van het graan in de winter overstaan. Luzerne heeft als belangrijkste functie het bieden van dekking aan de Hamster in voor- en najaar, wanneer het graan deze functie niet kan vervullen. De luzerne blijft gedurende drie opeenvolgende jaren staan. Om verruiging tegen te gaan wordt in het groeiseizoen een à twee keer gemaaid. Vlas en bladrammenas zijn na verloop van tijd geïntroduceerd ter versterking van de functie van HKLs als voedselrijk overwinteringsgebied voor akkervogels.

Het beheer door agrariërs bestaat uit twee typen. Het eerste lijkt sterk op het hamsterbeheer door de terreinbeherende organisaties en bestaat uit de teelt van stroken graan en luzerne op bij deze agrariërs in eigendom zijnde percelen. Het graan op deze stroken wordt niet geoogst. Het tweede type agrarisch beheer bestaat uit zogenaamde opvangranden. Dit is een strook van een graangewas met een 'normaal' agrarisch beheer welke niet wordt geoogst en gedurende de winter blijft staan. Ter compensatie van inkomstendervingen ontvangen de agrariërs voor beide typen beheer een beheersvergoeding.

Tabel 1 geeft een overzicht van de oppervlakten hamsterbeheer door terreinbeherende organisaties

en agrariërs in de zeven beschouwde HKLs en het akkerreservaat Mortelshof. Oppervlakten opvangranden zijn daarbij buiten beschouwing gelaten. Dit oppervlak bedroeg de afgelopen jaren in totaal ongeveer 50 ha.

Aantallen Grauwe Gorzen

Alleen in Sibbe worden van november tot en met februari maandelijks tellingen gehouden van het aantal vogels dat van het reservaat gebruik maakt. In de andere reservaten worden overwinterende akkervogels niet systematisch gemonitord. Om toch een indruk te krijgen van de aantallen Grauwe Gorzen die zich in de overige reservaten ophouden, moeten we het dus hebben van niet systematisch verzamelde waarnemingen. Hiertoe is uit de database van waarneming.nl een databestand aangemaakt met alle waarnemingen van de Grauwe Gors in de periode 1963-2010. Voor dit artikel zijn daaruit winterwaarnemingen geselecteerd van 'ter plaatse vogels' (exclusief territoriale vogels) in de periode 2000-2010, waarbij we de winterperiode hebben gedefinieerd als oktober tot en met april. Dit levert per gebied per winter één of meer waarnemingen op. Voor het 'oude' en landelijk bekende HKL Sibbe gaat het elke winter om tientallen waarnemingen van evenzoveel waarnemers; voor minder bekende, kleinere en/of recenter ingerichte HKLs als Wittem en Koningsbosch betreft het doorgaans een veel kleiner aantal waarnemingen van een beperkt aantal waarnemers.

Een geregistreerde waarneming van een of meer Grauwe Gorzen in een bepaald gebied op een bepaalde datum zegt nog niet zoveel over het feitelijk aantal Grauwe Gorzen dat zich in het gebied ophoudt. Zo zijn veel waarnemers die een 'dagje Limburg doen' niet primair geïnteresseerd in het aantal Grauwe Gorzen dat zich in een gebied ophoudt, als wel op het waarnemen van de soort als doel op zich. Daar komt bij dat de Grauwe Gors een notoire bodemfoerageerder is die in de over het algemeen structuurrijke HKLs, en overigens ook daarbuiten, gemakkelijk over het hoofd wordt gezien, zelfs als de waarnemer een poging doet een zo goed mogelijke aantalschatting te geven. In de meeste gevallen zal een doorgegeven waarneming daarom betrekking hebben op het *minimum* aantal Grauwe Gorzen dat zich op de betreffende datum in een gebied ophield. Voor het schatten van het aantal Grauwe Gorzen dat zich in een bepaald reservaat ophoudt, is in dit artikel gekozen voor het maximum aantal

dat in elke maand is waargenomen. Ter vermijding van dubbelstellingen is een voorwaarde dat aan elk maandmaximum is gesteld dat dit maximum door één waarnemer op één bepaalde dag is vastgesteld. Op grond van bovenstaande overwegingen zijn in het waarnemingenbestand voor elk reservaat voor elke winter zeven maandmaxima (oktober tot en met april) bepaald. Hierna zal blijken dat voor een aanzienlijk aantal gebieden een groot aantal maandmaxima gelijk is aan nul (geen waarnemingen van Grauwe Gorzen).

Ook buiten de in tabel 1 vermelde akkerreservaten zijn winterwaarnemingen van foeragerende Grauwe Gorzen gedaan. Daarbij gaat het in de meeste gevallen om eenmalige waarnemingen, die dan dus tevens gelden als maandmaximum.

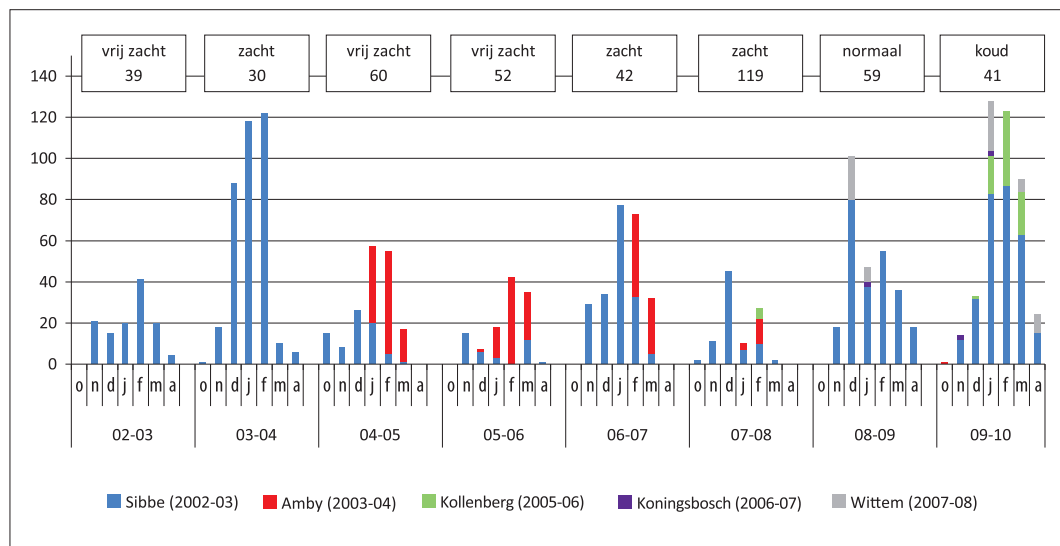
Resultaten

Aantallen Grauwe Gorzen in akkerreservaten

Figuur 2 biedt een overzicht van de maandmaxima in elke winter in akkerreservaten met waarnemingen van Grauwe Gorzen. HKLs waarin Grauwe Gorzen zijn waargenomen zijn Sibbe, Amby, Kollenberg, Koningsbosch en Wittem. Sibbe is het enige HKL waarin sinds het jaar van oprichting jaarlijks Grauwe Gorzen zijn waargenomen. In HKLs Heer en Puth, in de verbindingzone Wittem-Bocholtz en in akker-reservaat Mortelshof zijn ondanks de aanwezigheid van hamsterbeheer in geen enkel jaar Grauwe Gorzen waargenomen.

De grootste aantallen Grauwe Gorzen zijn tot dusver waargenomen in de winters van 2003/04 en 2009/10. De hoge aantallen in de winter van 2003/04 zijn alleen gebaseerd op Sibbe (figuur 2; 118 en 122 ex. tijdens reguliere wintertellingen in januari respectievelijk februari). Met uitzondering van Amby bestonden de overige HKLs nog niet. Het ontbreken van waarnemingen in het niet ver van Sibbe gelegen Amby is daarom opmerkelijk te noemen. Amby valt verder ook op doordat er vier achtereenvolgende winters redelijke aantallen Grauwe Gorzen werden gezien, maar in de afgelopen twee winters geen enkele, op een oktoberwaarneming van één vogel na. Op de mogelijke oorzaken daarvan wordt verderop in dit artikel nader ingegaan.

Na het piekjaar 2003/04 is met een beetje goede wil een stijgende tendens waar te nemen (figuur 2). Na de terugval in de winters van 2004/05 en 2005/06

Figuur 2. Maandmaxima van Grauwe Gorzen in akkerreservaten in de winters van 2002-03 t/m 2009-10. Zie legenda voor eerste winter met extensiefakkerbeheer in elk gebied. De blokjes bovenin de grafiek geven achtereenvolgens een karakterisering van de winter op basis van het IJnsen getal en de som van de uitsluitend in Sibbe getelde aantallen muizeneters in de maanden oktober tot en met januari.

blijven de aantallen in Sibbe redelijk stabiel, maar duiken in toenemende mate ook in andere HKL's Grauwe Gorzen op, zij het in bescheiden aantallen. De som van de maandmaxima in winter 2009/10 bedraagt 128 vogels voor januari en 123 voor februari. Het leeuwendeel van deze aantallen wordt nog steeds geleverd door Sibbe (figuur 2; 83 vogels in januari, 87 in februari), maar daarnaast werden vogels waargenomen te Kollenberg (18 in januari, 36 in februari), Wittem (24 in januari) en Koningsbosch (3 in januari).

Aantallen buiten akkerreservaten

Waarnemingen van Grauwe Gorzen buiten de akkerreservaten in de afgelopen 10 jaar zijn samengevat in tabel 2. Waarnemingen van pleisterende vogels buiten de reservaten zijn schaars en de aantallen die er gezien worden vallen in het niet bij de aantallen binnen de reservaten. In de winters van 2001/02 tot en met 2003/04 ontbreken waarnemingen geheel en al. Vanaf 2005 worden weer wat vaker Grauwe Gorzen gemeld. Dit zal voor een deel verband houden met de inrichting van de hamsterreservaten, want twaalf van de negentien waarnemingen vanaf 2005 zijn zuidelijk van Roermond, waarvan een groot aantal op korte afstand van de HKL's.

Tabel 2. Waarnemingen van Grauwe Gorzen buiten de akkerreservaten in de winters van 2000/01 tot en met 2009/10.

Zuid-Limburg			
Datum	Jaar	Plaats	Aantal
18 Apr	2001	Maastricht Milleniumbos	1 ter plaatse
20 Feb	2005	Oost-Maarland (plassen)	3 ter plaatse
20 Mar	2005	Susteren	1 ter plaatse
27 Apr	2005	Meers (grindgat)	1 ter plaatse
11 t/m 13 Feb	2006	Körbusch, Susteren	7 ter plaatse
23 Mar	2007	Bemelen	2 ter plaatse
25 Mar	2007	De Dellen	1 ter plaatse
11 Oct	2007	Epen	1 ter plaatse
19 Feb	2008	't Rooth, Margraten	2 ter plaatse
5 Oct	2008	Ingendael, Valkenburg	1 ter plaatse
31 Jan	2009	Gerendal, Oud-Valkenburg	23 ter plaatse
6 Mar	2010	Oud-Valkenburg	9 opvliegend
18 Mar	2010	Oud-Valkenburg	6 opvliegend

Elders in Limburg			
Datum	Jaar	Plaats	Aantal
31-Dec	2006	Jammerdaalse Heide, Venlo	3 ter plaatse
25 t/m 26 Feb	2006	Bergerheide-Springberg	1 ter plaatse
12-Apr	2007	Kraijelheide, Venlo	1 ter plaatse
7-Dec	2007	Berckterveld, Maasbree	1 ter plaatse
23-Feb	2008	Merum Isabellegreend, Roermond	3 ter plaatse
7-Dec	2008	Kraijelheide, Venlo	1 ter plaatse
7-Apr	2010	Buggenumse Veld, Leudal	1 opvliegend

*Sibbe in winter,
26 januari 2006
(G. Müskens)*

Discussie

Aantallen Grauwe Gorzen

Het sommeren van op verschillende data waargenomen maandmaxima per HKL tot een totaal voor heel Zuid-Limburg veronderstelt dat er geen uitwisseling is tussen de verschillende gebieden. Dat zo'n uitwisseling er niet is, is weinig aannemelijk. Zie bijvoorbeeld de winters van 2004/05 en 2005/06, waarin relatief lage aantallen in Sibbe samenvallen met relatief hoge aantallen in Amby (figuur 2), waarbij het één waarschijnlijk niet los kan worden gezien van het ander. Aannemende dat verplaatsingen van Grauwe Gorzen tussen de diverse HKLs zich frequent voordoen, moet het voor de winter 2009/10 vastgestelde maximum van ca. 125 vogels gezien worden als een bovengrens.

Dat in sommige akkerreservaten in een of meer winters geen enkele Grauwe Gors is waargenomen, wil niet noodzakelijkerwijs zeggen dat deze er niet zaten. Het is immers denkbaar dat sommige reservaten niet of nauwelijks door waarnemers zijn bezocht. Dit is globaal nagegaan door via waarneming.nl het aantal data met waarnemingen van vogels per reservaat te turven. Dan blijkt in het algemeen dat reservaten in de eerste jaren na oprichting - wellicht door aanvankelijke onbekendheid - veel minder bezocht worden dan in latere jaren. Los daarvan worden sommige reservaten überhaupt minder bezocht dan andere. Minder frequent bezochte reservaten zijn met name Heer, Wittem en Koningsbosch. We willen echter

geenszins suggereren dat in weinig bezochte HKLs zonder waarnemingen wellicht toch Grauwe Gorzen aanwezig zijn geweest. In dit verband is Amby illustratief. Dit HKL is in de winters 2008/09 en 2009/10 frequent bezocht, maar dat heeft niet geresulteerd in waarnemingen. Dit vormt een aanwijzing (maar niet meer dan dat) dat er inderdaad geen Grauwe Gorzen hebben gezeten.

Het volledig ontbreken van waarnemingen van Grauwe Gorzen in de HKLs Heer en Puth springt in het oog. Naar het hoe en waarom daarvan is het gissen. Mogelijk speelt een rol dat deze HKLs in voor deze soort minder aantrekkelijke landschappen gelegen zijn of dat de vegetatietypen in de HKLs niet geheel overeenkomen met de voorkeurshabitats. Hierop komen we later terug.

Invloed van muizenstand en strengheid winter

Bij de Geelgors kon een duidelijke correlatie worden gevonden tussen de rijkdom aan muizen en het aan het einde van de winter aanwezige aantal vogels (van Noorden & Oosterveen, 2008). In muizenrijke winters waren de aantallen laag, waarschijnlijk ten gevolge van het vroegtijdig opraken van de graanvoorraad. Deze tendens lijkt ook enigszins bij de Grauwe Gors op te treden. Zo blijken de aantallen in het zeer goede muizenetersjaar 2007/08 laag te zijn en in de slechte tot vrij slechte muizenetersjaren 2003/04, 2008/09 en 2009/10 het hoogst (figuur 2). Gedurende de eerste winter (2002/03) waren de

aantallen in Sibbe nog laag, terwijl dit een gemiddeld muizenjaar was. Waarschijnlijk heeft het lage aantal te maken met de ontwikkeling van het gebied en dat het gebied nog ‘ontdekt’ moest worden. Ook was het areaal overstaand graan gedurende de eerste winter nog beperkt.

Verwacht mag worden dat in strenge en met name sneeuwrijke winters vrijwel geen voedsel buiten de akkerreservaten is te vinden en dat de reservaten daardoor op hogere aantallen kunnen rekenen. In de reservaten is ook bij sneeuw vaak nog voldoende graan beschikbaar dat boven de sneeuw uitsteekt (eigen waarneming). Gedurende de onderzoeksperiode is slechts sprake van één koude en sneeuwrijke winter (2009/10) (figuur 2). De overige winters zijn zacht tot vrij zacht, hetgeen het doen van uitspraken over het effect van een strenge winter op de aantallen bemoeilijkt. Wel is het zo dat in de afgelopen winter de aantallen hoog waren, maar dat kan ook veroorzaakt zijn door het ‘muizeneffect’ of door andere variabelen die we niet in beeld hebben.

Seizoenspatroon

De relatief systematisch en nauwkeurig vastgestelde aantallen Grauwe Gorzen in Sibbe laten een duidelijk seizoenspatroon zien, met piekaantallen in het midden van de winter (december tot en met februari), in sommige jaren met een uitloper naar maart. Alleen van Sibbe en Wittem zijn ook april-waarnemingen bekend. Bij de aantalsopbouw in de vroege winter speelt vermoedelijk een rol dat in de oorspronggebieden van de Zuid-Limburgse Grauwe Gorzen aanvankelijk nog voedsel aanwezig is en dat de HKLs pas worden opgezocht nadat dit goeddeels is geconsumeerd of door landbouwkundige bewerkingen niet meer beschikbaar is. In de Vlaamse broedgebieden verblijven Grauwe Gorzen na het broedseizoen tijdens de rui in augustus-september hoofdzakelijk in bietenvelden en in met groenbemesters ingezaaide graanstoppels (Guelinckx, 2008). De buiten de onmiddellijke omgeving van het broedgebied gelegen akkerreservaten worden pas na de rui opgezocht en pas als alle voedsel in het broedgebied zelf op is.

Volgens Guelinckx (2008) heeft de Grauwe Gors het vooral in de periode maart-april door voedselgebrek bijzonder moeilijk en kan dan in Vlaanderen zelfs in tuinen en rond boerderijen voedselzoekend worden waargenomen. Ook Siriwardena *et al.* (2008) wijzen op deze ‘late winter resource gap’. Vreemd genoeg valt juist deze periode samen met een terugloop van

de in de HKLs waargenomen aantallen, vermoedelijk vanwege een terugkeer naar de broedgebieden.

Herkomst

Algemeen wordt aangenomen dat de brongebieden van Zuid-Limburgse Grauwe Gorzen gezocht moeten worden over de grens in België en mogelijk ook in Duitsland (Nordrhein-Westfalen). De belangrijkste aanwijzing daarvoor vormt het ontbreken van regelmatige waarnemingen in andere delen van ons land, inclusief het ontbreken daarvan bij wintervoedselveldjes in Groningen en Drenthe (Arisz & Koks, 2008). De verspreiding van de Belgische broedpopulatie is goeddeels beperkt tot akkerbouwgebieden in een van noordoost naar zuidwest lopende gordel van lössplateau's, begrensd door de Schelde in het westen en de Maas in het oosten. De totale Belgische populatie wordt momenteel geschat op 800 à 1000 broedparen, waarvan 300 in Vlaanderen (provincies Limburg en Brabant) en 500 à 700 in Wallonië (provincies Luik, Waals-Brabant en Henegouwen) (Robin Guelinckx, persoonlijke mededeling). De dichtstbijzijnde broedgebieden bevinden zich in akkerbouwgebieden ten zuiden en zuidwesten van Maastricht in de Waalse provincie Luik en de Vlaamse provincie Limburg. De populatie voor heel Nordrhein-Westfalen wordt momenteel geschat op 200 broedparen. Het zwaartepunt van deze populatie bevindt zich in een straal van ca. 30 km rondom Euschkirchen (35 km ten zuiden van Keulen). De dichtstbijzijnde territoria bevinden zich bij Jülich op ca. 30 km ten oosten van Sittard (mededeling Bettina Hille). Deze Duitse populatie loopt eveneens sterk in aantal terug (Wink *et al.*, 2005).

In Vlaanderen is de laatste jaren veel aandacht uitgegaan naar de Grauwe Gors, waardoor er veel meer bekend is geworden over de jaarcyclus van de soort en er specifieke beschermingsmaatregelen zijn getroffen (o.a. Lewylle *et al.*, in voorbereiding; Guelinckx, 2008; Dochy & Hens, 2005). Over de Waalse populaties is veel minder bekend. Broedvogels in de omgeving van Riemst, vlak over de grens bij Maastricht, moesten het tot voor kort zonder wintermaatregelen stellen. In de winter van 2008/09 is hier echter gestart met een bijvoederproject, dat in de winter van 2009/10 verder is opgeschaald. Het bijvoederproject omvat het uitstrooien van aanzienlijke hoeveelheden graankorrels op stoppelvelden in de directe omgeving van de broedgebieden. De start van het bijvoederproject in 2008/09 valt samen met de ‘verdwijning’ van overwinterende Grauwe Gorzen

in Amby; mogelijk is er sprake van een oorzakelijk verband, waarbij de voorheen Ambyse vogels nu 'bediend' worden in het bijvoederproject. Toch heeft een te verwachten aanzuigende werking van het bijvoederproject in de omgeving van Riemst vooralsnog niet geresulteerd in een duidelijke terugloop van de in Zuid-Limburg waargenomen aantallen (figuur 2). Het ontbreken van zo'n terugval vormt mogelijk een aanwijzing dat een (groot) deel van de Nederlandse wintergasten afkomstig is uit kernbroedgebieden zuidelijker van Riemst in de Waalse provincie Luik of van de nabij gelegen Duitse populatie waar wintermaatregelen ontbreken. Voor de winter 2010/11 zijn in Belgisch Limburg flink wat graanveldjes ingezaaid en de Belgen hopen ermee te bereiken dat Grauwe Gorzen jaarrond binnen hun broedgebieden blijven. Of de opschaling van beschermingsmaatregelen in Vlaanderen gevolgen gaat hebben voor de in Nederlands Limburg waargenomen aantallen moet blijken. Om definitief uitsluitsel te kunnen geven omtrent de oorsprong van de in de HKLs overwinterende Grauwe Gorzen zal er hoe dan ook met kleuringen en/of zenders gewerkt moeten worden.

De Nederlandse HKLs bevinden zich verder van de Belgische broedgebieden af naarmate deze oostelijker en/of noordelijker in Nederlands Limburg gelegen zijn. Dat in recente jaren waarnemingen bekend werden uit oostelijkere en noordelijke HKLs als Kollenberg, Wittem en zelfs Koningsbosch, wijst erop dat Grauwe Gorzen in een en dezelfde winter aanzienlijk afstanden kunnen overbruggen en nieuwe overwinteringsgebieden kunnen koloniseren. Ter oriëntatie: de afstand tussen het centrum van Riemst (broedgebied in Belgisch Limburg) en de Kollenberg bedraagt 28 km en die tussen het centrum van Riemst en Koningsbosch zelfs 36 km. Vergelijkbare afstanden moeten de Duitse vogels afleggen. De klaarblijkelijk aanzienlijke mobiliteit van Zuid-Limburgse Grauwe Gorzen contrasteert met het imago van de soort als zijnde een tamelijk honkvaste standvogel.

Gewas- en habitatvoorkeuren

In Sibbe houden de Grauwe Gorzen zich meestal op in een tegen het reservaat aangrenzend perceel van ca. twee hectare, waarop de afgelopen vijf jaar steeds korrelmaïs is geteeld. De vogels verschijnen er na de oogst van de korrelmaïs. Anders dan bij snijmaïs bestaan oogstresten van korrelmaïs uit de gedorstte maïskolven en het maïsstro. De korrelmaïsstoppel is daardoor structuurrijk. Daarnaast biedt

de korrelmaïsstoppel voedsel in de vorm van de niet-gedorste (kleinere) korrels in de toppen van maïskolven. Behalve in de korrelmaïsstoppel, houden de Grauwe Gorzen in Sibbe zich ook regelmatig op in percelen Gele mosterd die na de graanoogst in akkers buiten het reservaat wordt gezaaid. Het is onduidelijk of het hier de vogels primair om de dekking te doen is of dat er ook nog voedsel te halen is. Stroken met – al dan niet legerend – graan in het reservaat worden pas tegen het einde van de winter bezocht, waarbij opvalt dat vooral stroken in de buurt van dekking in de vorm van (Meidoorn) struweel favoriet zijn.

Het verschijnen van Grauwe Gorzen in juist een korrelmaïsstoppel sluit nauw aan bij Vlaamse bevindingen, waaruit blijkt dat zelfs in aanwezigheid van akkerreservaten à la Sibbe, korrelmaïstoppels een geprefereerd foerageerhabitat vormen, waarschijnlijk vanwege de combinatie van zowel voedsel als dekking (Guelinckx, 2008). Een in dit verband eveneens interessante constatering is dat Grauwe Gorzen (en trouwens ook Geelgorzen) uitgestrooide tarwe op kale bodem of maïsstoppel prefererden boven uitgestrooid graan op braakkakkers, grasland of ruigte (Guelinckx, 2008). Grauwe Gorzen in (korrelmaïs)stoppels vertonen verder een ander gedrag dan Grauwe Gorzen in overstaand graan. In stoppels foeragerende Grauwe Gorzen zijn minder schuw en gedragen zich min of meer als Veldleeuweriken, vertrouwend op de camouflage die de stoppels bieden. Bij verstoring vliegen ze even op, maar landen dan weer zo snel mogelijk.

De voorkeur van Grauwe Gorzen voor korte en voedselrijke gewasstoppels blijkt ook uit ander onderzoek van o.a. Mason & MacDonald, 2000; Robinson & Sutherland, 1999; Donald & Evans, 1994. In Engeland en Schotland bevond 50% van de getelde groepen en 60% van de getelde vogels zich 's winters in graanstoppels (Donald & Evans, 1994), waarbij aantallen op 'onkruidrijke' graanstoppels twee keer zo hoog waren als op 'onkruidvrije' stoppels. Rekening houdend met het relatieve aanbod van de diverse habitattypen in het landschap, bleken alleen graanstoppels en extensief grasland als voorkeurshabitat te fungeren en werden ingezaaide wintergranen, kale grond en intensief grasland gemedend.

Het hierboven aangehaalde onderzoek maakt duidelijk dat Grauwe Gorzen een aanzienlijk deel van

Een vooralsnog gratis maar schaars door de landbouw geleverde publieke dienst: een onkruid- en structuurrijke graanstoppel in het vroege voorjaar. Dergelijke stoppels zijn tegenwoordig zeldzaam, maar bij akkervogels zeer in trek. Een rondgang op dit perceel leverde twee koppels Patrijzen op, twee territoria van de Veldleeuwerik en zelfs een Grauwe Gors. Eind april is het perceel een aantal malen bewerkt waarna een voorjaarsgewas werd ingezaaid. Buggenumse Veld, Buggenum, 7 april 2010 (J. Bos)

het jaar een voorkeur lijken te hebben voor korte, structuurrijke en voedselrijke vegetaties. Uitzondering op de regel is de ruiperiode in de nazomer, wanneer Grauwe Gorzen relatief kwetsbaar zijn. Deze periode is de enige in het jaar waarin ruige vegetaties geprefereerd worden boven korte, stoppelachtige vegetaties. Augustus en september zijn dan ook precies de maanden waarvan ook in Nederlands Limburg amper historische waarnemingen bekend zijn (Hustings *et al.*, 2006).

De voorkeur van Grauwe Gorzen voor korte vegetaties houdt verband met predatorvermijdingsstrategieën van de soort. De soort behoort niet tot de snelste vliegers en moet er dus voor zorgen dat potentiële predatoren vroeg ontdekt worden. Korte vegetaties bieden vrij uitzicht op de omgeving en maken vroege ontdekking van predatoren mogelijk. De Grauwe Gors reageert daarop door zich plat te drukken tegen de bodem en te vertrouwen op z'n camouflage in een verder structuurrijke omgeving. Preferenties van Grauwe Gorzen zoals waargeno-

men te Sibbe en in Vlaanderen zijn dus te duiden vanuit basale eigenschappen van de soort. Al met al is het dus maar de vraag in hoeverre overstaande granen tot het geprefereerde foerageerhabitat van de Grauwe Gors behoren. Daarin is weliswaar voedsel aanwezig, maar de opgaande structuur van de vegetatie is voor Grauwe Gorzen eigenlijk te ruig, met te weinig uitzicht op de omgeving. Of in de diverse Limburgse akkerreservaten de aan- dan wel afwezigheid van korte, voedselrijke gewasstoppels die uitzicht bieden op de wijde omgeving uiteindelijk ook mede verklarend is voor het aantal ter plekke waargenomen Grauwe Gorzen is niet bekend, maar verdient het om nader bekeken te worden.

Conclusies en aanbevelingen

Oproep simultaantelling

Uit het bovenstaande moge blijken dat het voorkomen van Grauwe Gorzen in de Limburgse akkerreservaten eigenlijk maar matig wordt gevolgd en

Grauwe Gorzen in een stoppel van korrelmais, het verrassende voorkeurs habitat van deze soort in de winter.

De stoppel biedt veel dekking en voedsel. Akkerreservaat Bosdel, Outgaarden, Vlaanderen, 16 februari 2007 (F. Verdonckt)

dat er ook nog veel is dat we niet goed weten. Om te beginnen daarom een oproep aan waarnemers van Grauwe Gorzen om voortaan niet alleen het aantal vogels te noteren, maar ook het type vegetatie waarin de vogels foeragerend zijn aangetroffen. Voor een beter inzicht in het totale aantal Grauwe Gorzen dat zich in de diverse reservaten ophoudt, zouden een of meerdere simultaantellingen gehouden moeten worden. Gezien het geringe aantal gebieden waar het om gaat, achten we het haalbaar om elke winter minimaal één simultaantelling in alle reservaten uit te voeren. We zijn voornemens om in februari 2011 zo'n simultaantelling te organiseren, waarbij we ons concentreren op de Grauwe Gors. Bij belangstelling om aan deze simultaantelling deel te nemen, graag aanmelden bij Boena van Noorden.

Suggesties voor beheer

We kunnen vaststellen dat de oprichting van akkerreservaten in Zuid-Limburg heeft geresulteerd in de terugkeer van redelijke aantallen overwinterende Grauwe Gorzen in het Heuvelland. Voor aantallen van gelijke orde grootte van vóór de tijd van de akkerreservaten, moet ver worden teruggegaan. Voor een groep van meer dan 10 vogels tot februari 1999 (14 vogels bij Gulpen-Wittem), voor een groep van meer dan 20 vogels zelfs tot februari 1983 (150 vogels bij Oost-Maarland). Volgens Hustings *et al.* (2006) waren grote wintergroepen tot en met begin jaren tachtig een vertrouwd beeld, met 370 vogels in februari 1963 te Nuth als grootste waargenomen groep ooit.

In aanvulling op het reeds succesvolle beheer is een suggestie aan de beheerders van de diverse akkerreservaten om zo mogelijk te experimenteren met het creëren van overwinterende (onkruidrijke) graanstoppels. Daarbij is het van belang dat het graangewas niet te laat wordt afgevoerd (uiterlijk half augustus), zodat zich in de nazomer nog een onkruidpopulatie in de stoppel kan ontwikkelen. Als alternatief voor 'oogst' van het graangewas in de nazomer kan, analoog aan de oogst van een korrelmaïsgewas en minder kritisch qua timing, ook geëxperimenteerd worden met grof hakselen van het graangewas onder achterlating van het gehakselde materiaal op het perceel. Beide methoden zijn erop gericht een korte, structuurrijke en voedselrijke stoppel te creëren. Om aantrekkelijk te zijn voor Grauwe Gorzen moeten er veel onkruidzaden of graankorrels in de stoppel aanwezig zijn en moet de stoppel verder vrij uitzicht bieden op de omgeving en mag de onkruidvegetatie zich dus niet al te hoog ontwikkelen. Verder zal de stoppel waarschijnlijk een bepaald minimum oppervlak moeten beslaan (ca. 1 ha?), bij voorkeur gelegen bovenop een plateau, maar niet in de omgeving van opgaande vegetaties. Eventueel zouden de stoppels opgevolgd kunnen worden door braaklegging in het navolgende groeiseizoen. Introductie van braakgelegde percelen of stroken vergroot de diversiteit aan gewashabitats in de reservaten. Aanvullend op de gewastypen die al aanwezig zijn, hebben braakgelegde percelen vermoedelijk toegevoegde waarde. We sluiten niet

uit dat het creëren van korte stoppels van voldoende groot oppervlak voor Grauwe Gorzen in het winterhalfjaar, al dan niet opgevolgd door braaklegging, niet verenigbaar zal blijken te zijn met beheer voor de Hamster, die juist belang heeft bij opgaande vegetaties die dekking bieden.

Het laten overwinteren van graanstoppels is overigens ook in het reguliere agrarische gebied een zinvolle maatregel voor akkervogels, waarvan ook soorten als Patrijs en Veldleeuwerik kunnen profiteren. De waarde van overwinterende graanstoppels voor overwinterende akkervogels is ruimschoots aangetoond en in het Verenigd Koninkrijk en Vlaanderen zijn 'weedy stubbles' daarom opgenomen in het agrarisch natuurbeheer. In Nederland zijn overwinterende graanstoppels goeddeels uit het landschap verdwenen en ontbreekt helaas beleidsmatige erkenning van overwinterende graanstoppels als een effectieve biodiversiteitsmaatregel.

De oprichting van akkerreservaten heeft vooralsnog niet geleid tot hervestiging van de Grauwe Gors als regelmatige broedvogel binnen dan wel buiten de reservaten. Als een soort van (zeer) open landschappen, zullen potentiële broeders zich waarschijnlijk het eerst vestigen in de kernen van lössplateaus, dwz. in de centrale delen van open akkerbouwgebieden met het minste reliëf (Robin Guelinckx, persoonlijk commentaar). Voor zover de akkerreservaten deze centrale delen niet bestrijken, is ook hier een natuurgericht akkerbeheer van belang. Voor in akkerbouwgebieden broedende Grauwe Gorzen zijn kernkwaliteiten van het broedgebied: 1) de aanwezigheid van graanteelten, 2) de aanwezigheid van insectenrijke habitats in de vorm van akkerranden, extensieve hooilanden, graanteelten zonder herbiciden en/of braakpercelen en 3) de aanwezigheid van – al dan niet kunstmatige gecreëerde – zangposten. In de akkerreservaten wordt in een deel van deze kernkwaliteiten voorzien, daarbuiten nauwelijks.

Dankwoord

Graag willen we Robin Guelinckx (Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek) en Nicole Reneerkens bedanken voor hun opbouwende commentaar bij een eerdere versie van dit artikel. Jan-Erik Kikkert bedanken we voor het vervaardigen van het kaartje met de akkerreservaten. Eveneens dank aan Ran Schols (Provincie Limburg) voor het aanleveren van het databestand. Harry Bussink (Limburgs

Landschap) bedanken we voor het verstrekken van aanvullende gegevens over het akkerreservaat Mortelshof bij Linne. Bettina Hille (Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz, Nordrhein-Westfalen) wordt bedankt voor de informatie over de aangrenzende Duitse populatie. Freek Verdonck en Gerard Müskens stelden hun fraaie foto's ter beschikking. Tenslotte dank aan Ruud van Dongen, die het grootste deel van de tellingen in Sibbe voor zijn rekening nam.

Literatuur

- Arisz J. & B.J. Koks, 2008.** Het gebruik van graanranden in de winter door akkervogels en andere soortgroepen. Onderzoeksrapport pilot Noordoost Nederland voor winter 2007-2008. Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, Scheemda, 42 p.
- Dochy O. & M. Hens, 2005.** Van de stakkers van de akkers naar de helden van de velden. Beschermingsmaatregelen voor akkervogels. Instituut voor Natuurbehoud, Brussel, 104 p.
- Donald P.F. & A.D. Evans, 1994.** Habitat selection by Corn buntings *Miliaria calandra* in winter. *Bird Study* 41: 199-210.
- van Dongen R., 2004.** Het succes van Sibbe voor broedvogels en overwinterende akkervogels. *Limburgse Vogels* 14: 9-16.
- Guelinckx R., 2008.** Graan voor Gorzen, het succes van akkerreservaten. In BRAKONA Jaarboek 2006-2007, Vlaams-Brabantse Koepel voor Natuurstudie, Mechelen, p 82-99.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006.** Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht. 717 p.
- La Haye M. & H. Jansman, 2006.** Beschermingsplan Hamster 2006-2010. Directie Kennis van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Rapport DK nr. 2006/032, Ede.
- Lewylle I., R. Guelinckx, M. Hens, F. Verdonck & M. Herremans, in voorbereiding.** De Grauwe Gors in Vlaams-Brabant. Biodiversiteit in grootschalige akkergebieden. Eindverslag Bijzonder Natuurbeschermingsproject 2008. Rapport Natuurpunt Studie, Mechelen, België.
- Mason C.F. & S.M. MacDonald, 2000.** Corn bunting *Miliaria calandra* populations, landscape and landuse in an arable district of eastern England. *Bird Conservation International* 10: 169-186.
- van Noorden B. & N. Oosterveen, 2008.** Simultaantelling akkervogels in hamsterkernleefgebieden. Het effect van een hoge muizenstand. *Limburgse Vogels* 18: 53-60.
- Robinson R.A. & W.J. Sutherland, 1999.** The winter distribution of seed-eating birds: habitat structure, seed density and seasonal depletion. *Ecography* 22: 447-454.
- Siriwardena G.M., N.A. Calbrade & J.A. Vickery, 2008.** Farmland birds and late winter food: does seed supply fail to meet demand? *Ibis* 150: 585-595.
- Wink M., C. Diezen & B. Giessing, 2005.** Die Vögel des Rheinlandes (Nordrhein). Atlas zur Brut- und Wintervogelverbreitung 1990-2000. Roneya Verlag, Dossenheim & Verlag NIBUK, Neunkirchen.
- Jules Bos, Plant Research International, Postbus 616, 6700 AP Wageningen. jules.bos@wur.nl*
Boena van Noorden, Provincie Limburg, afdeling Landelijk Gebied, Postbus 5700, 6202 MA Maastricht. bpm.van.noorden@prvlimburg.nl

De Grauwe Klauwier herontdekt de Peelregio

Raymond Pahlplatz & Frank Meeuwissen

Juveniele Grauwe Klauwier, Grootte Peel, Nederweert, 31 juli 2010 (F. Meeuwissen)

In de afgelopen jaren is in het zuiden van Limburg een nieuw bolwerk ontstaan van Grauwe Klauwieren *Lanius collurio*. Al enige tijd werd reikhalzend uitgekeken naar het moment van hervestiging in de Peelregio. De Grauwe Klauwier staat te boek als voormalige broedvogel van de Grootte Peel (van Seggelen, 1999). Het laatst bekende broedgeval was echter al weer 45 jaar geleden. In 2009 werd tot onze grote vreugde een broedend paartje vastgesteld aan de rand van de Grootte Peel. Het bekendste broedgebied in Nederland is het Bargerveen in Drenthe. Qua landschap doet de Grootte Peel daar ogenschijnlijk niet voor onder. In dit artikel worden de ontwikkelingen in dit gebied rond broedende Grauwe Klauwieren in 2009 en 2010 beschreven.

Historische veranderingen in landschap en aantallen

De geschiedenis van de Grauwe Klauwier in de Grootte Peel is goed in beeld gebracht, voor zover

de omstandigheden dat destijds toelieten (van Seggelen, 1999). Vóór 1950 werd de Grootte Peel namelijk nauwelijks door vogelaars bezocht. Als dat wel het geval was, werden vaak alleen de meest toegankelijke randen van het gebied bekeken. Het aantal waarnemingen uit die tijd is beperkt, maar duidt op de aanwezigheid van broedparen. Zo zijn onder andere de volgende indicaties bekend: mei en juni 1938 (2 man), 1948 (1 ex.), 1952 (3 ex.) en 1953 (1 vrouw). Van Seggelen (1999) concludeerde dat de Grauwe Klauwier in die tijd tot de regelmatige broedvogels gerekend kon worden. Het broedhabitat was divers en bestond destijds uit vegetatierijke veenputten, verspreid staande groepjes berken, vochtige heide en braamstruwelen. Vanaf 1965 kan de Grauwe Klauwier in de Grootte Peel min of meer als verdwenen broedvogel worden beschouwd. Incidentele waarnemingen uit die jaren in de tweede helft van juni en in juli doen echter vermoeden dat sporadisch nog territoria aanwezig waren. Dit gebeurde nog in 1967, 1971

en 1983. Net als in veel andere gebieden verdween de Grauwe Klauwier uit de Grootte Peel en daarmee vermoedelijk uit de hele Peelregio. De oorzaken van deze achteruitgang zijn onduidelijk, maar hangen mogelijk samen met klimaatverandering, gewijzigde omstandigheden in het broed- en overwinteringsgebied en het sterk toegenomen gebruik van bestrijdingsmiddelen.

In de Grootte Peel zijn belangrijke oorzaken van de achteruitgang: de afname van het areaal hoogveen en het systematisch in cultuur brengen van natte en vochtige overgangszones. Het ontstaan van grote plassen en de ontwikkeling van berkenbos vormen de grootste landschappelijke wijzigingen in het resterende deel van de Grootte Peel. Ook veranderde het agrarisch gebruik in en aan de randen van het gebied door het verdwijnen van de boekweitteelt.

De afname van de kleinschaligheid in de natuurkern en het verdwijnen van geleidelijke overgangszones naar het aangrenzend agrarisch gebied hadden een groot effect op het beschikbare voedsel. Het hoogveen en de kleinschalige landbouw leverden een rijkdom aan insecten op. Door het verdwijnen van de kleinschalige landbouw verdwenen geschikte foerageergebieden. Ook het ontstaan van grotere wateroppervlakten had mogelijk een negatief effect, mede omdat de Amerikaanse Hondsvijl sterk in aantal toenam. De toename van deze vissoort kan mogelijk geleid hebben tot een afname van waterinsecten (libellen), die een belangrijk bestanddeel van het voedsel voor Grauwe Klauwieren kunnen vormen.

Veeleisend en toch pragmatisch

Het Peellandschap met zijn randen en overgangen vormt ogenschijnlijk nog steeds een geschikt broedhabitat. Daarnaast biedt deze rijkdom aan gradiënten de mogelijkheid voor het ontstaan van een gevarieerd voedselaanbod voor de Grauwe Klauwier. De soort is namelijk afhankelijk van het voorkomen van een ruime diversiteit aan grote insectensoorten binnen zijn territorium, waar hij gedurende de gehele dag en gedurende het broedseizoen van kan profiteren. Het is bekend dat de soort snel kan inspelen op nieuw ontstane gunstige omstandigheden. Maar hervestiging in de Peelregio bleef uit, hoewel geschikt broedgebied ook na 1970 voorhanden was. Naast het mogelijk minder geschikte voedselaanbod speelde waarschijnlijk ook het ontbreken van een bronpopulatie Grauwe Klauwieren in de ruime omgeving een rol. En dat terwijl de Grootte Peel die rol wellicht vroeger zelf speelde voor de omgeving. Met de lichte groei van het aantal territoria in Zuid-Limburg in de negentiger jaren ontstond hoop dat kolonisatie van de Peelregio misschien wel tot de mogelijkheden behoorde.

2009

In 2009 was het dan zover! Voor het eerst in 45 jaar werd een broedgeval vastgesteld. Op 6 juni werd een mannetje Grauwe Klauwier opgemerkt op de overgang van veenmoerassen met Pijpenstrootje

Broedbiotop van de Grauwe Klauwier in de Grootte Peel, Nederweert, 30 juli 2010 (F. Meeuwissen)

naar extensief begraasde, kleinschalige weilandjes met enkele Vuilbomen en Braam. Slechts twee dagen later werd ook een vrouwtje gezien. Bovendien sleepte het mannetje al met nestmateriaal en verdween daarmee in een braamstruik. Op 12 juni werd een prooioverdracht waargenomen, waarna het vrouwtje direct terug in de neststruik verdween. De vogels waren op 16 juni nog aanwezig, maar vanaf de 17e ontbrak elk spoor. Pas op 27 juni werd op een afstand van enkele honderden meters van het nest, zeer waarschijnlijk hetzelfde mannetje Grauwe Klauwier opgemerkt. Op 11 juli werd, ook op die plek, voor het eerst gezien dat de vogel in gezelschap van een vrouwtje was. Drie dagen later verdween het vrouwtje met voedsel in een struik.

Dit gedrag duidt op de aanwezigheid van jongen van tenminste 4 dagen oud (mondelinge mededeling Ruud van Dongen). Op 2 juli hebben we de plek van de eerste broedpoging bezocht, inmiddels waren de vogels daar al 16 dagen verdwenen. Het nest dat we vonden bevatte 5 ongeschonden eieren. Aan de lage temperatuur van de eieren en het onbewoonde karakter van het nest werd afgeleid dat het lange tijd niet was beroerd. Van predatie was geen sprake en verstoring door mensen leek ook niet aan de orde. Dit eerste nest lag immers in een afgesloten, rustig deel van de Groote Peel in tegenstelling tot plek 2, die door de plaatselijke omwonenden min of meer tot uitlaatplaats voor honden is verheven. Uiteindelijk werden op laatstgenoemde plek op 26 juli twee en op 29 juli drie uitgevlogen juvenielen waargenomen. Op 8 augustus werd de complete familie nog gezien zo'n 200 meter ten noorden van de nestplek. Verrassend genoeg werd op 12 juni nog een 2e mannetje Grauwe Klauwier verderop in het gebied waargenomen. Deze vogel werd enkel op deze dag gezien.

Gezien de terugval in Limburg van 38 territoria in 2008 naar 28 in 2009 werd dit geslaagde broedgeval in de Groote Peel en de daarmee samenhangende verschuiving richting noord natuurlijk als een lichtpunt beschouwd.

2010

De verwachtingen voor 2010 waren hooggespannen. Zou het paartje terugkomen, zou de terugval van 2009 in Limburg doorzetten of zou er misschien toch een uitbreiding van het aantal paren komen? Al op 14 mei werd duidelijk dat in 2010 in ieder geval een vervolg zou komen op 2009.

Groote Peel

Op de plek waar vorig jaar de drie jongen uitgevlogen werd op 14 mei het 1e territoriale mannetje gezien. Op 16 mei bleek een 2e mannetje te zingen, zo'n 500 meter noordoostelijk van het eerste mannetje. Dit 2e mannetje zou uiteindelijk gepaard raken, maar het broedsel mislukte helaas in een laat stadium. Op 18 mei was het eerst gevonden mannetje van de Groote Peel vergezeld van een vrouwtje en heel verrassend nog een mannetje (3e man). De beide mannen waren meerdere malen baltsend te zien op minder dan 20 meter van elkaar. Voor het laatst gearriveerde mannetje bleef het zingen echter zonder resultaat.

Een 4e man bleek op 28 mei aanwezig, samen met een tweede vogel in de ruime omgeving van de trektelpost in de Groote Peel. Deze tweede vogel werd op de 28e slechts gehoord, reagerend op het roepen van het mannetje en alleen gezien bij het verdwijnen in de begroeiing. De dag daarna bleek het een vrouwtje te zijn. Ondanks het feit dat dit broedgeval in een omgeving lag waar aanmerkelijk meer recreanten komen (fietsers en wandelaars) bracht dit paar 4 juvenielen groot.

Na een eerdere melding via Ruud van Dongen van een Grauwe Klauwier aan de zuidwestkant van de Groote Peel werd ook deze locatie enkele malen bezocht. Op 27 juni werd hier het 5e mannetje aangetroffen. Deze vogel was tot tenminste 23 juli aanwezig, maar bleef ongepaard. Uiteindelijk slaagden in de Groote Peel twee van de drie broedgevallen. Deze broedgevallen leverden respectievelijk vier en drie juvenielen op. De vogels vlogen op 12 en 13 juli uit.

De Banen

Direct na het ontdekken van het tweede mannetje in de Groote Peel op 16 mei werden enkele op het oog geschikte broedlocaties (extensief begraasde weiden) bij De Banen bezocht. Prompt werd daar een zingende man aangetroffen. De eerste maal dat er een vrouwtje werd gezien was op 25 mei. Beide vogels werden diezelfde dag ook parend aangetroffen. Op 6 juni was ineens een tweede man ter plekke bij de Banen. Deze vogel werd fel belaagd door het territoriale mannetje en werd daarna logischerwijs niet meer gezien. Dit paar bleek het meest heimelijke van alle broedgevallen te zijn. Meerdere malen werd langere tijd gepost zonder dat een glimp van een vogel werd opgevangen. Op 8 juli vlogen hier drie juvenielen uit. De eerste van alle vastgestelde broedparen in de Peelregio dit jaar.

*Vers opgespieste
Bruine Kikker, prooi van
de Grauwe Klauwier,
Weerterbos, Nederweert,
11 juli 2010
(F. Meeuwissen)*

Weerterbos

Op 18 mei werd een melding gecheckt van een wel erg late, kort en slecht geziene, mogelijke Klapkster op 15 mei. In een door Limburgs Landschap beheerd gedeelte van het Weerterbos bleek het, zoals eigenlijk al verwacht, een man Grauwe Klauwier te zijn. Het duurde tot 21 juni alvorens ook een vrouwtje werd aangetroffen. Het betrof een kortstondige waarneming waarbij het vrouwtje werd gevoerd door het mannetje. Het paartje kreeg onverwacht met vertraging te maken. Het eerste broedsel van deze vogels bleek om onverklaarbare redenen mislukt, maar de vogels slaagden erin om op een andere plek opnieuw te beginnen. Hier vlogen uiteindelijk op 7 augustus 3 jongen uit. Leuk detail is dat naast diverse soorten libellen, grote kevers, nachtvlinders, bijen, wespen en (Moeras)sprinkhanen, ook een Bruine kikker als prooi werd aangetroffen.

Al met al

Uit het spectaculaire aantal van zeven territoria ontstonden vijf broedgevallen en bleven twee ongepaarde (maar territoriale!) mannen over. Van de vijf broedgevallen mislukte er één in de Groote Peel in een vrij laat stadium. Dit paar verdween vanaf 6 juli van het toneel. Meerdere malen posten leverde geen vervolgaarnemingen meer op. De andere vier broedsels (80%) brachten in totaal 13 jongen groot. Dit percentage geslaagde broedsels komt

goed overeen met de eerder vastgestelde percentages in Limburg in 2008 (80,6%) en 2009 (80%) (van Dongen, 2009).

Toekomst

Opvallend is dat de soort, die in Zuid-Limburg veelal in (extensief gebruikt) agrarisch gebied als broedvogel voorkomt, in de Peelregio echt de natuurgebieden nodig heeft om tot voortplanting te komen. Overigens moet gezegd worden dat dit 'agrarisch gebied' in Zuid-Limburg vaak bijzondere hoekjes betreft, die beheerd worden door instanties als Staatsbosbeheer, Limburgs Landschap of Natuurmonumenten. In andere gevallen ligt het beheer in handen van welwillende particulieren, die soms met behulp van beheersvergoedingen het kleinschalige landschap in stand houden. Slechts incidenteel gaat het in Zuid-Limburg om reguliere graslanden met hagen. De locaties van de vastgestelde territoria in de Peelregio vertonen enkele opvallende overeenkomsten:

- alle territoria werden aangetroffen in natuurgebieden,
- de nesten zaten in een (groot) braamstruweel, de ongepaarde mannetjes verbleven in de directe nabijheid van braamstruiken,
- de broedgevallen en territoriale vogels bevonden zich (op één na) in, reeds langer, extensief begraasde gebieden (paarden, runderen en Edelherten).

Man Grauwe Klauwier, Grootte Peel, Nederweert, 31 juli 2010 (F. Meeuwissen)

Het is aannemelijk dat de zich nu vestigende broedvogels de meest ideale plekken opzoeken. Die ‘ideale plekken’ in de Peelregio zijn te omschrijven als zonnige, extensief begraasde en relatief rustige weiden met een flink aanbod van verschillende soorten grote insecten. De in het zuiden van onze provincie vaak als neststruik dienende mei- en sleedoorn wordt hier zonder probleem ingeruild voor de veel algemener aanwezige braam. Dichte mei- en sleedoornhagen of andere doornige, ondoordringbare hagen zijn in de Peelregio vrijwel afwezig.

Verheugend is een verdere toename van het aantal Grauwe Klauwieren in Limburg zoals het volgende artikel in deze editie beschrijft. Met de ontwikkelingen in de landelijke trend, in 2008 een groei van 25% ten opzichte van 2007 (van Dijk *et al.*, 2010), lijken de vooruitzichten goed. Wie in 2011 in het voorjaar tijd over heeft, kan vooruit! Het systematisch afzoeken van geschikte locaties in geheel Limburg kan dan nog meer verrassingen opleveren.

Dankwoord

Onze dank gaat uit naar iedereen van wie we informatie mochten ontvangen omtrent waarnemingen van Grauwe Klauwieren in en rond de Grootte Peel. In 2011 blijven we ook graag weer geïnformeerd.

Literatuur

- van Dijk A.J., A. Boele, F. Hustings, K. Koffijberg & C.L. Plate, 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- van Dongen R., 2009. Grauwe Klauwieren in Limburg in 2009: twee stappen achteruit, maar ook één vooruit. Limburgse Vogels 19: 83-86.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- van Seggelen C., 1999. Vogels van de Grootte Peel: Een eeuw avifauna in een veranderend hoogveenlandschap. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

www.waarneming.nl

Raymond Pahlplatz, Beatrixstraat 6, 6031 BC Nederweert. info@meervelt.nl
Frank Meeuwissen, Korhoenstraat 12, 6035 GD Ospel. f.meeuwissen3@chello.nl

2010: Topjaar voor de Grauwe Klauwier in Limburg

Ruud van Dongen

Niet alleen de Grootte Peel en omstreken beleefde in 2010 een uitzonderlijk seizoen wat betreft de Grauwe Klauwier *Lanius collurio* (zie voorgaande artikel in dit blad). Ook in het Zuid-Limburgs bolwerk ging het crescendo met de soort. Als we zouden aansluiten op de titel in het vorige nummer: "twee stappen achteruit, maar ook één vooruit" (van Dongen, 2009) dan zouden we op dit artikel de subtitel kunnen meegeven: "en nu met sprongen vooruit"!

Verloop van het broedseizoen

Het seizoen begon wat teleurstellend met een zeer koud begin van de maand mei - toch de tijd waarin onze klauwiertjes behoren aan te komen. Vrijwel de gehele maand bleef de koude wind uit de noordoosthoek waaien. Pas vanaf 18 mei liet de zon zich wat vaker zien en werd het beduidend aangenamer voor klauwieren én broedvogelkarterders. Juni en juli waren daarentegen uitgesproken zonnig en warm, waarmee de hoop op een goed broedseizoen toch weer toenam. Een ander feit dat mij aan het begin van het seizoen buitengewoon chagrijnig en pessimistisch maakte, was de constatering dat diverse broedplaatsen van Grauwe Klauwieren van vorige jaren tot de grond toe waren "gesnoeid". In de loop van het seizoen bleek echter dat de Limburgse Grauwe Klauwieren veerkrachtiger waren dan gedacht, want niet minder dan 50 territoria haalden het volgens de geldende SOVON-regels, waarmee we ongeveer op het niveau van de zestiger jaren zitten. Het slechte weer leek wél invloed te hebben gehad op aankomst en broedbegin van de soort. Eind april zat er weliswaar al een mannetje in de Belletboomgaard bij Cottessen en in de eerste helft van mei doken hier en daar de eerste paren op, maar de hoofdmacht kwam pas eind mei aan en tot ver in juni bleven zich paren vestigen. Van niet minder dan 17 paren was het mogelijk om het begin van de eerste broedpoging te berekenen. Dit leverde een gemiddelde van 4 juni op (spreiding 25 mei tot 11 juni); hetgeen toch bijna een week later is dan normaal. Een kanttekening bij dit getal is het feit dat sommige paren in de tweede week van juni

al met een tweede poging bezig waren en dus niet bekend is hoe vroeg die zijn begonnen. Anderzijds waren er late paren die eind juni mogelijk pas met hun eerste poging bezig waren.

Van de eerder genoemde 50 territoria waren er negen bezet door ongepaarde mannen en daarnaast was er een eenmalige waarneming van een paartje bij Echt. De overige 40 paren waren ondanks het slechte begin van het seizoen nog behoorlijk succesvol, want uiteindelijk produceerden er minstens 29 een geslaagd broedsel (73 %). Vrij veel paren hadden echter een tweede of zelfs een derde poging nodig om tot succes te komen. In niet minder dan zes gevallen vlogen de jongen pas in augustus uit; met het laatste nest op 9 augustus. Het grootste deel van de bekende nesten zat in braamstruwelen, meestal in combinatie met meidoorn. Slechts zes nesten zaten in pure meidoorn (meestal solitaire struiken), twee in sleedoornhagen en twee in rozenstruiken. Dus net als in de Grootte Peel zijn braamstruwelen ook in Zuid-Limburg van groot belang. Daarnaast was er in de omgeving van vrijwel alle nesten sprake van enige vorm van begrazing en waren de aanwezige graslanden vrij schraal, vaak kruidenrijk en daardoor voorzien van een rijke en gevarieerde insectenbevolking. Mede als gevolg van het vele warme weer miegelde het op de meeste plaatsen van de kevers en sprinkhanen.

De verspreiding van de territoria in Limburg

De verdeling van de territoria over de provincie laat zoals verwacht een flink cluster rond het Vijlenerbos zien met alleen al 20 tussen het Vijlenerbos en de Geul en nog eens vijf langs de noordrand van het bos. Daarnaast werd door Theo Bakker tijdens zijn werkzaamheden voor de provinciale broedvogelkartering een opmerkelijk cluster van vijf territoria in het droogdal ten zuiden van Pesaken gevonden. In de rest van Zuid-Limburg werden er verspreid nog zes opgetekend en nog eens twee bij Brunssum en Schinveld. In Midden-Limburg waren er twee bij Echt en Montfort en twee op de Meinweg. Het succesverhaal rond de Grootte Peel (zeven territoria) is

in het vorige artikel al beschreven. Tot slot bleek een paartje succesvol geweest te zijn bij De Hamert. Het is dus duidelijk dat de toename niet alleen beperkt bleef tot Zuid-Limburg en de Groote Peel. Het is misschien gewaagd, maar niet overmoedig om te veronderstellen dat we aan de vooravond van een definitieve terugkeer van de Grauwe Klauwier in de gehele provincie staan. Het nieuwe ‘bruggenhoofd’ rond de Groote Peel kan daarbij een belangrijke rol spelen.

De eerste resultaten die bekend zijn geworden uit de rest van het land geven aan dat daar de aantallen gelijk zijn gebleven of iets zijn gestegen. Waarschijnlijk zal het totaal voor ons land weer uitkomen op de 250 tot 300 paar. Daarmee vormt de Limburgse populatie inmiddels dus een substantieel deel (16-20 %) van de landelijke. In onze buurprovincie Noord-Brabant werden ook diverse territoria gevonden, waarvan er zeker twee succesvol bleken. Een gedegen speurtocht langs de Brabantse randen van de Peel leverde niets op, maar wie weet wordt dit in de toekomst anders. De laatste jaren gaat het ook in België goed met de soort, met een grote populatie in Wallonië (jaarlijkse toename van 18% in 1990-1998, later stabilisatie van de aantallen) en een voorzichtige toename in Vlaanderen, met name in de Voerstreek (Vermeersch & Anselin, 2009). In Frankrijk is de populatie tussen 2001 en 2007 zelfs met 38% toegenomen en hier zal dan ook wel de belangrijkste bron voor de recente toename in onze regio liggen.

Bij de huidige aantallen in Limburg nemen in de meest geschikte terreinen inmiddels ook de dichtheden toe. In het overzicht van de zeldzame broedvogels in Limburg, zoals dat jaarlijks in dit blad verschijnt, zou de Grauwe Klauwier inmiddels voorzien moeten worden van een overzichtskaartje met dichtheden per kilometer om een juist beeld te schetsen. Het beste kilometerhok lag dit jaar uiteraard ook weer in Zuid-Limburg en betreft het hok tussen de Epenerbaan en de Cottesserbeek, ten zuiden van het Vijlenerbos. Niet minder dan zeven paren (!) brachten hier jongen groot, met nog eens twee succesvolle paren net ten zuiden hiervan tegen de Cottesserbeek aan. De kortste afstand tussen twee nesten bedroeg daar 60 meter. Bij dergelijke dichtheden wordt het in het onoverzichtelijke Limburgse heuvelland steeds moeilijker om alle paren te vinden. Het is dit jaar enkele malen voorgekomen dat de gedachte: “hé,

had ik die Grauwe Klauwier al?”, eindigde met: “nee, het is alweer een nieuwe!”. Daarbij worden we inmiddels steeds minder geholpen door de aanwezigheid van gekleurde vogels, omdat er de afgelopen twee jaar maar mondigesmaat is gerd. Er werden vijf kleuringen afgelezen (drie uit 2006, uit 2007 en 2008 elk één) en bij Schinveld zat nog een vogel met enkel een aluminiumring, die helaas niet afgelezen kon worden. Om toch onderscheid te kunnen maken tussen de diverse individuen in een terrein, kun je het best een beschrijving maken van de verschillende Grauwe Klauwieren.

Inventarisatietip: Individuele kenmerken van Grauwe Klauwieren

De variatie is bij mannetjes vrij klein en beperkt zich tot o.a. de breedte en intensiteit van het zwarte masker en de mate waarin het grijs van de kop en de bovenstaart op de rug doorlopen. Soms is de vleugelboeg ook nog grijs. Ook zit er wel variatie in de intensiteit van het roodbruin van de rug en het zalmroze op de buik, maar alleen onder gunstige lichtomstandigheden is dit objectief te beoordelen. Daarnaast komt het wel regelmatig voor dat er afwijkende (bv. witte) veertjes in het kleed zitten en sommige mannetjes hebben wat schubjes op de borst zoals het vrouwtje.

Binnen de vrouwtjes zit een veel meer uitgesproken variatie. De meeste exemplaren hebben een matbruine bovenkop, met een zeer variabele hoeveelheid grijs in de nek. Soms loopt het bruin van de kop direct over in de bruine rug. De rug kan ook zeer variabel zijn, van warmbruin en middenbruin tot bijna grijsbruin. Exemplaren met een meer roodbruine bovenkop hebben vaak ook een meer opvallende lichte oogstreep. Subtielere verschillen als de kleur en de tekening van de onderdelen zijn onder normale omstandigheden met de verrekijker vaak minder goed te beoordelen, maar uitgesproken zwaar geschubde vogels vallen meestal wel op. Daarnaast komen exemplaren voor met uitgesproken roodbruine bovendelen, soms met een grijze nekband. Ook deze vogels hebben vaak een opvallende, soms zelfs gelige wenkbrauwstreep. Tot slot zijn er exemplaren met een geheel grijze bovenkop, vaak in combinatie met een opvallend donkerbruine oorstreek en warmere bruine bovendelen. Dergelijke vrouwen kunnen af en toe verdacht veel op volwassen mannetjes

Vrouw Grauwe Klauwier, Groote Peel, Nederweert, 2 augustus 2010 (F. Meeuwissen)

lijken. De onderdelen zijn dan echter ook vaak sterk geschubd. In het verleden werd nog wel eens geopperd dat het hier om oudere vrouwtjes zou gaan, maar het is vrijwel zeker gewoon een kleurvariant.

Het bovenstaande kan weer toegevoegd worden aan de in eerdere artikelen gegeven inventarisatietips en -trucs (van Berkel, 1993; van Dongen, 2008). Dit maakt het voor iedere vogelaar mogelijk om de komende jaren van een hopelijk toenemende populatie Grauwe Klauwieren te genieten en om een bijdrage te leveren aan de monitoring van de soort in onze provincie.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar alle waarnemers die welwillend hun waarnemingen met mij hebben gedeeld. Met name noem ik Frank Meeuwissen die de vogels van de Groote Peel en omgeving bijna dagelijks in de gaten hield. Ook dank aan Ran Schols voor het

doorspitten van de gegevens in het Vogelarchief Limburg. Met gespannen verwachtingen zullen we nu weer tot mei 2011 moeten wachten om te zien of de 'heggenspelders' onze provincie weer komen bevolken.

Literatuur

- van Berkel J.B.J.M., 1993.** Het inventariseren van Grauwe Klauwieren. Vogeljaar 41: 256-265.
- van Dongen R., 2008.** Grauwe Klauwieren in Limburg: een impressie van het broedseizoen 2008. Limburgse Vogels 18: 29-34.
- van Dongen R., 2009.** Grauwe Klauwieren in Limburg in 2009: twee stappen achteruit, maar ook één vooruit. Limburgse Vogels 19: 83-86.
- Vermeersch G. & A. Anselin, 2009.** Broedvogels in Vlaanderen in 2006-2007. Recente status en trends van Bijzondere Broedvogels en soorten van de Vlaamse Rode Lijst en/of Bijlage I van de Europese Vogelrichtlijn. Mededeling van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek nr. 3, Brussel.

*Ruud van Dongen, Taalstraat 162, 5261 BJ Vught.
rmvandongen@gmail.com*

Wat is er aan de hand met de Oehoe in Limburg?

Een vergelijking van de reproductie en mortaliteit van Oehoes tussen de Zuid-Limburgse populatie en die uit het Nederlands/Duitse grensgebied ter hoogte van Gelderland

Gejo Wassink

De Oehoe *Bubo bubo* was in Duitsland bijna uitgeroeid. Dankzij herintroductieprojecten in de jaren zestig van de vorige eeuw is hij tegenwoordig weer aanwezig in de meeste traditionele broedgebieden (Dalbeck & Breuer, 2002). Ook in Limburg komen we sinds 1997 een handjevol broedparen tegen. Waarschijnlijk moeten we de oorsprong van deze Limburgse Oehoes zoeken in de Duitse Eifel. Deze Eifelpopulatie was na de herintroductie pas succesvol in 1975 met één broedsel en steeg daarna door tot 90 bezette territoria in 1987. Op

dat moment leken vrijwel alle potentiële gebieden bezet (Dalbeck & Breuer, 2002). Desondanks zijn de bezette broedgebieden toch nog toegenomen tot ruim boven de 100 in 2010. Gelijktijdig met de opkomst van deze soort in Limburg, is er ook een populatie ontstaan in het Duitse gebied vlak over de grens van Gelderland (Achterhoek). Ook in Gelderland zelf broeden sinds enkele jaren twee paren Oehoes. De Gelders-Duitse populatie vertoonde in recente jaren sterke groei, terwijl er in Zuid-Limburg (ten zuiden van Sittard) geen

Vrouwelijke broedvogel gevangen in Limburg t.b.v. zenderonderzoek. De vogel heeft al veren van de derde generatie en is minimaal 7 jaar oud (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1980; Wassink 2009), eerder uitzondering dan regel in Limburg waar de levensverwachting van Oehoes niet zo hoog is, Zuid-Limburg, 9 februari 2010 (P. Voskamp)

uitbreiding meer te bespeuren valt. Het Zuid-Limburgse landschap biedt echter op grond van het aanwezige broedhabitat voldoende perspectief voor misschien wel 10 broedparen; dit gesteld tegen de huidige vier territoria. Is er wat aan de hand met de Oehoe in Zuid-Limburg? Om deze vraag te beantwoorden wordt in dit artikel een vergelijking gemaakt tussen de voortplanting en sterfte van Oehoes in beide populaties.

Methode

Landelijke database met waarnemingen

Het eerste goed gedocumenteerde broedgeval van de Oehoe vond plaats in 1997 in de ENCI-groeve bij Maastricht. Daarvoor werden reeds in 1983 en 1985 broedgevallen gemeld in Zuid-Limburg (Voskamp, 2004). Toen er zich ook een paartje vestigde in de Achterhoek in 2002 (Wassink, 2003), is er een database aangelegd met alle oehoewaarnemingen uit Nederland en het Duitse grensgebied. De waarnemingen zijn verkregen door literatuuronderzoek, contacten met Duitse en Nederlandse ornithologen, de internetsite www.waarneming.nl, Vogelarchief Limburg en grotendeels door eigen veldonderzoek. In de database is tevens informatie verzameld over het aantal jongen per broedsel. Verder zijn gegevens opgenomen van dood gevonden Oehoes en -incidenteel - informatie over vervanging van broedvogels (turn over) wanneer dit werd geconstateerd.

Veldonderzoek

Door vrijwilligers en medewerkers van de Provincie Limburg zijn de afgelopen jaren inventarisaties uitgevoerd met als doel de totale Limburgse oehoe-populatie in beeld te brengen. In een ongeveer 2000 km² groot Duits gebied, grenzend aan Gelderland, zijn soortgelijke gegevens verzameld. Potentiële broedlocaties zijn vanaf 2002 jaarlijks intensief onderzocht. Speciale aandacht ging hierbij uit naar allerlei steen- en zandgroeves, maar ook naar hellingbossen. Dergelijke objecten werden onderzocht op sporen. Ook werd er in de schemering geluisterd naar eventuele roepende dieren.

Onderzoek naar sterfteoorzaken

Van 23 Oehoes die in de periode 1988-2010 dood of verzwakt werden gevonden, is getracht de doods-oorzaak te achterhalen. In drie gevallen gebeurde dit door middel van een sectie door Alterra (Hugh Jansman).

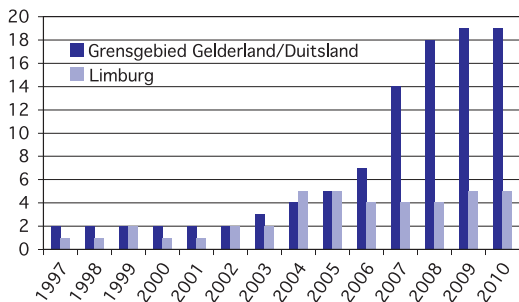

Figuur 1. Ligging van de onderzoeksgebieden.

Resultaten

Populatieontwikkeling

De oudste Limburgse oehoewaarneming stamt uit 1882, toen 1 exemplaar werd gemeld in de omgeving van Nuth (Scheppers, 1989). De eerste waarneming buiten Limburg vond plaats bij Glanerbrug (Overijssel) in 1937 (Luiken, 1963). Het is overigens niet ondenkbaar dat het daarbij om een ontsnapte vogel ging. Deze historische waarnemingen zijn echter uitzonderingen, alle andere waarnemingen zijn gedaan na 1968 en met name in de afgelopen 10 jaren (Hustings *et al.*, 2007). In de periode 1997-2004 kwamen in beide studiegebieden slechts enkele broedparen van de Oehoe voor. In Limburg ging het steeds om 1 of 2 territoria en in Gelderland/Duitsland om 2 of 3 bezette territoria. In 2004 werden in Zuid-Limburg (ten zuiden van Sittard) 5 territoria gevonden. Gezien de vele oude prooiresten in één ervan moet er al in 2003 sprake van Oehoe-aanwezigheid zijn geweest (Voskamp, 2004). In het Gelders-Duitse gebied begon de gestage aantalstoename eveneens in 2003 (gegevens Oehoewerkgroep Nederland & mondelinge mededeling van W. Hingmann, 2010). In de jaren na 2004 is het aantal in Zuid-Limburg niet verder toegenomen, in 2009 en 2010 zijn er slechts 4 territoria vastgesteld. Wel is in 2009 een nieuw broedsel gevonden in Noord-Limburg en in 2010 een nieuwe vestiging in Midden-Limburg, zodat voor geheel Limburg in die jaren 5 territoria konden worden vastgesteld (figuur 2). Opvallend detail is

Figuur 2. Aantalsverloop territoria in Limburg en in het grensgebied van Gelderland en Duitsland.

dat in 2004 en 2005 een paartje Oehoes verbleef in een Zuid-Limburgs gebied zonder dat broeden kon worden aangetoond. Na 2005 is in deze omgeving nooit meer iets van de Oehoes vernomen, terwijl het biotoop niet ingrijpend veranderd is.

Daar waar de toename in Limburg na 2004 stopte, was er in het Duitse onderzoeksgebied bij Gelderland sprake van een ware opmars. Het aantal nam toe van 2 naar 19 territoria in 2010. In Zuid-Limburg gaat het om een toename (en stabilisatie) van 1 naar 4. Deze twee ontwikkelingen verschillen dan ook significant van elkaar (regressieanalyse, $p < 0,05$, niet gepubliceerde berekening, N. van den Brink, Alterra).

Broedsucces

In beide regio's is vanaf 2002 een en ander bekend geworden over het aantal jongen (tabel 1). Een goede vergelijking is moeilijk, omdat het met name in Limburg om een klein aantal nesten gaat. In de periode 2002-2010 lag het aantal jongen per geslaagd broedsel in Limburg op 2,8 per nest, tegen 2,7 in het gebied Gelderland/Duitsland. Ook een vergelijking tussen de jaren binnen een gebied is lastig vanwege het geringe aantal nesten in de beginfase.

Het lijkt erop dat in beide regio's het aantal jongen per geslaagd broedsel de laatste jaren in het algemeen wat lager is, maar dat er in de beide gebieden geen belangrijke verschillen in de reproductie zijn.

Sterfte

In de periode 1988-2010 werden in Limburg 11 dode of gewonde Oehoes gevonden en in de grensregio Gelderland/Duitsland 13. In tabel 2 en 3 zijn de doodsoorzaken weergegeven.

Van de Gelders-Duitse regio is in 11 van de 13 gevallen de doodsoorzaak bekend. Vier Oehoes zijn om het leven gekomen doordat ze een stroomschok

kregen of tegen stroomleidingen vlogen van middelspanningsmasten (in Nederland niet aanwezig). Ook prikkeldraad en schapengas bleken gevaarlijk, hierdoor vonden nog eens drie Oehoes de dood.

Verder was er een verkeersslachtoffer en viel een jong uit een nest. Bij één broedplaats werd twee jaar achter elkaar een jong, dat zich op de grond bevond, waarschijnlijk door Wilde zwijnen gepredeerd. In de Achterhoek werd het mannetje van het bekende broedpaar dood in een greppel gevonden bij een camping waar ratten werden vergiftigd. Deze Achterhoekse Oehoe is in de regio Gelderland/Duitsland de enige volwassen vogel die dood werd gevonden. Bij alle andere dieren ging het om jonge uilen, of was de leeftijd onbekend. In ieder geval werden de meeste dode Oehoes buiten de broedgebieden aangetroffen. We vermoeden dat het voor het merendeel om rondzwervende dieren ging die nog geen broedplaats hadden bezet.

In Limburg is van acht van de elf gevallen de doodsoorzaak onduidelijk. In de Enci-groeve (2006) en in een groeve bij Cadier en Keer (2007) werden dode Oehoes gevonden onder vreemde omstandigheden. Zowel twee jonge als twee volwassen vogels lagen 'zomaar' dood in de broedgebieden. Helaas waren de dieren niet meer te onderzoeken omdat ze al geruime tijd dood waren. In 2003 werden echter ook al twee volwassen gestorven vogels gevonden zonder op voorhand duidelijke doodsoorzaak. Het ging om volwassen mannetjes uit eveneens de Enci-groeve en Cadier en Keer.

Beide vogels bleken bij analyse door Alterra enorm hoge concentraties PCB's te bevatten. In vergelijking met Steenuilen uit het referentiegebied in de Achterhoek ging het om PCB-concentraties die 1030 keer (Enci-groeve) en voor de Oehoe uit Cadier en Keer zelfs 2650 keer hoger lagen. Een gelijktijdig onderzochte Oehoe uit Overijssel bevatte veel minder PCB's, hier ging het om een concentratie die 'slechts' 15 keer hoger was. Dit betrof echter een jonger dier dat mogelijk nog niet zo lang aan allerlei gifstoffen was blootgesteld.

Verder werd door Alterra aangetoond dat de beide Oehoes uit Limburg redelijk hoge DDE-concentraties bevatten (Enci-oehoe: 34 mg/kg en Cadier en Keer: 138 mg/kg). Bij Steenuilen in de Achterhoek was de concentratie van de giftige stof DDE gemiddeld 0,6 mg/kg (van den Brink & Jansman, 2005). Een in 2008 als treinslachtoffer gevonden vogel bij Meerssen bleek bij onderzoek naar PCB's vergelijkbaar hoge

Tabel 1. Broedsucces in beide onderzoeksgebieden.

jaar	Limburg					Gelderland/Duitsland				
	geslaagde broedsels	levende pullen	mislukt	pul per gesl. broedsel	inclusief mislukt	geslaagde broedsels	levende pullen	mislukt	pul per gesl. broedsel	inclusief mislukt
1997	1	4	0	4,0	4,0					
1998	1	4	0	4,0	4,0					
1999	1	4	0	4,0	4,0					
2000	1	2	0	2,0	2,0					
2001	1	3	0	3,0	3,0					
2002	2	6	0	3,0	3,0	1	3	0	3,0	3,0
2003	1	3	0	3,0	3,0	1	3	0	3,0	3,0
2004	4	11	0	2,8	2,8	2	4	0	2,0	2,0
2005	4	14	0	3,5	3,5	2	6	0	3,0	3,0
2006	3	7	0	2,3	2,3	3	8	0	2,7	2,7
2007	4	9	0	2,3	2,3	12	28	3	2,3	1,9
2008	3	7	0	2,3	2,3	6	15	3	2,5	1,7
2009	2	6	2	3,0	1,5	7	19	4	2,7	1,7
2010	3	8	1	2,7	2,0	10	27	1	2,7	2,5
gemiddeld				3,0	2,8				2,7	2,4

Tabel 2. Doodsoorzaak van gevonden Oehoes in grensregio Gelderland/Duitsland.

omgeving	jaar	leeftijd	doodsoorzaak	opmerking
Isselburg	1994	?	stroom	onder middelspanningsmast
Haminkeln	1997	?	stroom	tegen stroomleiding gevlogen
Geldern	2005	juv	stroom	onder middelspanningsmast
Weseke	2006	?	prikkeldraad	
Achterhoek	2007	juv	verkeer	jong kwam tegen auto
Achterhoek	2008	juv	draad	jong bij schapengas
Achterhoek	2008	ad	onbekend	adulte man dood in greppel
Vreden	2008	?	onbekend	dood ex. in bosrand
Roorup	2008	?	prikkeldraad	
Raesfeld	2008	juv	zwijnen	waarschijnlijk door zwijnen opgegeten
Raesfeld	2009	juv	zwijnen	waarschijnlijk door zwijnen opgegeten
Raesfeld	2009	juv	uit nest gevallen	viel uit boomnest
Lette	2009	?	stroom	tegen stroomleiding gevlogen

Tabel 3. Doodsoorzaak van gevonden Oehoes in regio Limburg.

omgeving	jaar	leeftijd	doodsoorzaak	opmerking
Berg en Terblijt	1988	ad	verzwakt/onbekend	geen verwonding, slecht verenpak
Valkenburg	1988	juv	verkeer	geringd in Eifel op 26 mei
Bemelen	1999	juv	prikkeldraad	
Cadier en Keer	2003	ad	onbekend/hoog PCB-gehalte	in waterplas, pupillen verwijd
Maastricht ENCI	2003	ad	onbekend/hoog PCB-gehalte	in waterplas
Maastricht ENCI	2006	ad	onbekend	in begin gangenstelsel
Maastricht ENCI	2006	juv	onbekend	in begin gangenstelsel
Cadier en Keer	2007	juv	onbekend	in broedgebied
Cadier en Keer	2007	ad	onbekend	in gemaaid graanperceel
Meersen	2008	ad	verkeer	vloog tegen trein
Cadier en Keer	2010	ad	onbekend	dood op leeg nest

Paul Voskamp met een vrouwelijke broedvogel die dood werd gevonden op het nest in 2010, Cadier & Keer, 19 maart 2010 (S. van Rijn)

gehaltes te hebben als de in 2003 in de Enci-groeve gevonden Oehoe (onderzoek Provincie Limburg/Alterra). Tot slot zijn uit Limburg twee verkeers- en een prikkeldraadslachtoffer bekend.

Vervanging van broedvogels

In de periode 1999-2010 is in Limburg opvallend vaak aangetoond dat volwassen broedvogels werden vervangen ('turn over') door andere exemplaren.

- In de Enci-groeve verdween eind 1999 het mannetje, maar de opengevallen plek werd al snel weer ingenomen door een ander mannetje (Voskamp, 2004).

- In de Enci-groeve is in 2003 een dood volwassen mannetje gevonden dat onderzocht is door Alterra; in 2004 was het territorium weer bezet door een nieuwe vogel.

- In 2006 werd in de Enci-groeve wederom een dood volwassen exemplaar gevonden en tevens een jong. Omdat de veren er slecht aan toe waren was exacte leeftijdsbepaling niet mogelijk; in 2007 was het territorium weer bezet door een paar.

- In 2009 is in de Enci-groeve afwijkend gedrag ge-

zien in vergelijking met voorgaande jaren. Daar waar in andere jaren vrijwel altijd twee rustende Oehoes op de winterroestplaats werden waargenomen, zat er in 2009 steeds maar een exemplaar. Later bleken wel twee vogels aanwezig te zijn. Het is denkbaar dat ook hier weer een wisseling van de wacht heeft plaatsgevonden.

- Bij Cadier en Keer stierf in 2003 een volwassen mannetje, het territorium was in 2004 weer bezet.

- In 2007 werd in een graanakker bij Vilt een dood adult exemplaar gevonden (niet ver van Cadier en Keer), het territorium was in 2008 weer bezet.

- In 2009 was er bij Cadier en Keer geen broedsucces en is slechts een exemplaar waargenomen. In 2010 was het paar bij Cadier en Keer weer compleet, maar werd het vouwtje dood op het nest gevonden.

- Bij een ander Limburgs broedpaar was het gedrag van een vrouwelijke broedvogel in 2009 dusdanig anders (andere rustplaats, veel schuwer) dan in voorgaande jaren, dat ook hier gedacht wordt aan een wisseling. Na het broedseizoen van 2008 werd bovendien het mannetje dood gevonden; het gaat hier dus waarschijnlijk om de vervanging van een volledig broedpaar.

- Op dezelfde locatie werd in januari 2010 de mannelijke territoriumhoudende Oehoe gevangen in het kader van zenderonderzoek. Het bleek om een eerstejaars vogel te gaan. Dit terwijl er het voorgaande jaar gewoon jongen waren grootgebracht. Met zekerheid is hier dus het mannetje opnieuw vervangen. Het vrouwelijke dier is ook gevangen en bleek minimaal 7 jaar oud te zijn (gegevens Provincie Limburg, Paul Voskamp).

We hebben dus waarnemingen die er op duiden dat in 2009 bij drie van de vier territoria een volwassen vogel is verdwenen! En ook in 2010 is er alweer een vogel vervangen door een nieuw jong exemplaar en is één van de broedvogels dood gevonden op een nestplek.

Discussie

De verschillen in de populatieontwikkeling van de Oehoes tussen Limburg en het grensgebied van Gelderland en Duitsland zijn fors. Zowel de ontwikkeling van het aantal territoria als de doodsoorzaken en 'turn over' wijken sterk van elkaar af. Daar waar de Oehoe in de Gelders-Duitse regio na 2004 aan een ware opmars is begonnen, bleef het aantal in Zuid-Limburg steken op 4 broedparen. Met name in

het zuidelijke en oostelijke deel van Zuid-Limburg lijken nog voldoende potentieel geschikte gebieden voorhanden. De hellingbossen bij Valkenburg, Gulpen, Epen en Vaals, maar ook de groeves bij Heerlen en Nuth bieden op het eerste gezicht meer mogelijkheden dan de habitats in de Gelders-Duitse regio. In het verleden en ook in 2009 en 2010 zijn overigens wel eens roepende Oehoes gehoord in enkele van deze gebieden, maar een broedsel is hier niet vastgesteld. Het is dus op zijn minst vreemd dat zich daar geen Oehoes hebben gevestigd.

Voorlopig lijkt het er op dat de 'turn over' onder volwassen dieren in Limburg groter is dan in Gelderland/Duitsland, waar nauwelijks dode volwassen vogels in de broedgebieden zijn gevonden. In de Enci-groeve is in 10 jaar tijd hoogstwaarschijnlijk 4 keer een volwassen dier verdwenen of dood gevonden. En vanaf 2003 werd waarschijnlijk ook bij Cadier en Keer gemiddeld elke twee jaar een volwassen vogel vervangen. Ook in een ander Limburgs territorium is binnen enkele jaren tijd drie keeren een vogel vervangen. De gemiddelde levensverwachting van Oehoes in Midden-Europa is 1,9 jaar. Dit blijkt uit 37 terugmeldingen. 42% van de jonge vogels sterft echter al in het eerste jaaren nog eens 37% voor het vijfde levensjaar. Volwassen Oehoes kunnen daarna in de vrije natuur wel 20 jaar oud worden. Er is een in gevangenschap gehouden vogel van 68 jaar oud bekend (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1980). Dat in elk Limburgs broedgebied ongeveer om de drie jaar een volwassen vogel sterft, is in dit licht bezien bijzonder te noemen.

Naast waargenomen stagnatie in het aantalsverloop en het grote verloop onder volwassen vogels is vooral het percentage onbekende doodsoorzaken in Limburg opvallend. Aangevoerd is dat drie Oehoes enorm hoge concentraties PCB in hun vet hadden opgeslagen. Vermoedelijk betreft het hier concentraties die dodelijk zijn. Van de overige dieren kon geen meting van het PCB-gehalte plaatsvinden vanwege de staat van ontbinding waarin de dieren werden gevonden. Wat de herkomst is van deze PCB's is niet bekend; het kan in theorie puntverontreinigingen betreffen, bijvoorbeeld een afvalstort, of om een meer diffuse verontreiniging van de bodem. Aangezien de hoge PCB-belasting werd gevonden in drie verschillende territoria in het westelijk Mergelland zijn één of enkele puntverontreinigingen niet waarschijnlijk. Hoe de in de Oehoes gevonden waarden moeten worden teruggerekend naar gehalten in de bodem is onbekend. De Oehoe staat door haar bijzondere positie in de voedselketen meer aan accumulerende verontreinigingen bloot dan vele andere soorten. Oehoes eten diersoorten die zelf al verontreinigingen hebben gestapeld, zoals Egels.

Bovendien zijn in deze Oehoes hoge DDE-concentraties aangetroffen. Bij de Havik laat een concentratie in dezelfde orde van grootte effecten zien op de dikte van de eischaal (van den Brink & Jansman, 2005). Het is dus ook nog een vraag in hoeverre deze DDE-vervuiling het broedsucces van de Limburgse Oehoes - op termijn - in gevaar brengt. De jongenaantallen bij geslaagde broedsels

Gezenderde jonge Oehoe in Gelderland. Telemetriegegevens en ringonderzoek leveren een belangrijke bijdrage aan onderzoek omtrent verplaatsingen en mortaliteit, Gelderland, 12 mei 2010 (G. Wassink)

in Limburg geven echter op dit moment nog geen aanleiding tot ongerustheid.

Ook rattengif kan zich mogelijk accumuleren in Oehoes. Bruine ratten zijn geliefde oehoeprooien, maar het eten ervan brengt risico's met zich mee. In veel gebieden worden ratten bestreden met gif. Een rat gaat niet direct dood na het eten van gifkorrels en wordt daardoor voor de Oehoe een nog gemakkelijker prooi. Het is onbekend hoeveel vergiftigde ratten een Oehoe kan eten voordat hij zelf het loodje legt.

De vele onverklaarbare doodsoorzaken, de hoge 'turn over', de extreem hoge PCB-concentraties en de stagnerende aantalsontwikkeling duiden er op dat er iets aan de hand kan zijn met de lokale populatie Zuid-Limburgse Oehoes. De Zuid-Limburgse populatie sluit aan op die van de Duitse Eifel, waar in het verleden sprake is geweest van een gestage toename. Het is denkbaar dat Limburg fungeert als een 'sinkgebied'. De reproductie kan de hoge sterfte niet compenseren. Vanuit de Eifel en België komen steeds weer Oehoes naar Limburg, die de opengevallen plekken bezetten. Dit zorgt er mogelijk voor dat de huidige broedplaatsen bezet kunnen blijven. Maar een toename van de populatie is hierdoor waarschijnlijk onmogelijk. Alleen een nog hogere aanvoer vanuit de Eifel kan dan zorgen voor een verdere toename. Dat blijft dan wel 'dweilen met de kraan open'.

Aanbeveling

Er lijkt duidelijk wat aan de hand te zijn met de Limburgse Oehoes. Omdat het keteneffect (giftapeling) bij toppredatoren een rol kan spelen, moeten we zicht krijgen op het jachtgedrag en terreingebruik van adulte Oehoes.

Sinds 2008 loopt er een GPS-telemetrieproject aan jonge Oehoes (Wassink, 2010). Dat moet hun dispersie- en vestigingsgedrag in beeld brengen. Het is de bedoeling dat dit project nog een aantal jaren wordt voortgezet. In 2010 is de Provincie Limburg gestart met vergelijkbaar onderzoek naar het terreingebruik van volwassen Oehoes. Het doel is een bijdrage te leveren aan het opsporen en oplossen van de PCB-problematiek. Het verdient aanbeveling dit onderzoek op grotere schaal voort te zetten en bovendien om onderzoek te gaan doen naar de voedselketen, door bijvoorbeeld prooidieren van de Oehoe en de onderliggende soorten (zoals regenwormen) te analyseren. PCB's komen namelijk in belangrijke

mate via regenwormen in voedselketens terecht (van den Brink & Jansman, 2005). Daarnaast is het verstandig om de leeftijdsopbouw en 'turn over' goed in de gaten te blijven houden. Het verzamelen van ruiveren kan daar een goede bijdrage aan leveren. Middels veeranalyses is het mogelijk iets te zeggen over leeftijd en bovendien is individuele herkenning mogelijk (Wassink, 2009).

Dankwoord

De gegevens van het grensgebied van Gelderland en Duitsland zijn mede verzameld door Walter Hingmann en Franz Rolf. Gegevens uit Limburg kwamen van diverse waarnemers, maar de meeste werden aangeleverd via het contact met Paul Voskamp van de Provincie Limburg. Deze heeft ook de concepttekst becommentarieerd, evenals Jouke Altenburg van Vogelbescherming Nederland. Nico van den Brink wil ik bedanken voor de statistische analyse van aantalgegevens. Ook mag genoemd worden dat het onderzoek naar de doodsoorzaak van twee Oehoes op eigen initiatief van Alterra (Hugh Jansman) is uitgevoerd.

Literatuur

- van den Brink N.W. & H.A.H. Jansman, 2005. Verontreinigingen in Oehoes *Bubo bubo* uit Limburg en Twente, onverwacht hoge concentraties van PCB's in Oehoes uit Limburg. Wageningen, Alterra, Alterra-Rapport 1317.
- Dalbeck L. & W. Breuer, 2002. Schutzgebiete nach der Europäischen Vogelschutzrichtlinie für den Uhu *Bubo bubo* L. in der Eifel. Natur und Landschaft-77. Jahrgang(2002), Heft 12: 500-506.
- Glutz von Blotzheim U.N. & K.M. Bauer, 1980. Handbuch der Vogel Mitteleuropas 9. Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Luiken R.A.B., 1963. Mededeling in: Twente-Natuurhistorisch IV.
- Schepers F., 1989. Oehoe waarnemingen in Limburg. Limburgse Vogels 0:32.
- Voskamp P., 2004. Opmars van Oehoes in Zuid-Limburg. Limburgse Vogels 14:1-8.
- Wassink G.J., 2003. Eerste broedgeval van Oehoe *Bubo bubo* in de Achterhoek. Limosa 76:1-10.
- Wassink G.J., 2009. Leeftijdsbepaling en individuele herkenning van Oehoes aan de hand van de vleugelrui en de tekening van ruiveren. Limosa 82:59-68.
- Wassink G.J., 2010. GPS-telemetrieonderzoek aan vijf Nederlandse Oehoes *Bubo bubo* in 2008 en 2009. Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek, Winterswijk.

Gejo Wassink, Europaweg 40a, 7137 HN, Lievelede, 0544 467034. gejowassink@hetnet.nl

De Matkop verliest terrein, ook in Limburg!

Oorzaken van de achteruitgang blijven in nevelen gehuld

Jan Joost Bakhuizen & Henk Sierdsema

Matkop, Nederweert, 1 maart 2009 (O. Plantema)

De Matkop *Parus montanus* is nog altijd een algemene broedvogel in Nederland en Limburg. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw neemt de populatie in Nederland en omliggende landen echter structureel af. Dit heeft geleid tot het opnemen van de Matkop op de Rode Lijst van bedreigde vogelsoorten in Nederland (van Beusekom *et al.*, 2005). In Engeland kreeg de afname van de Matkop veel aandacht en er werd uitgebreid onderzocht of er verbanden zijn met toegenomen concurrentie en predatie dan wel habitatveranderingen (Siriwardena, 2004; Lewis *et al.*, 2007). Opvallend genoeg is er over de verspreiding, aantalsontwikkeling en broedbiologie van deze mezensoort vrijwel niets gepubliceerd in de Nederlandse vogelliteratuur.

De data, verzameld in het kader van de gebiedsdekkende broedvogelkartering door de Provincie

Limburg, lenen zich goed om het voorkomen in Limburg aan een nadere analyse te onderwerpen. De provincie is nu bijna tweemaal vlakdekkend onderzocht en hieruit valt op te maken dat ook Limburg de dans niet ontspringt: sinds begin jaren negentig is de Limburgse matkoppopulatie met eenderde afgenomen.

In dit artikel wordt allereerst ingegaan op de dichtheden waarin Matkoppen voorkomen en de verschillen die daarin zijn opgetreden. Daarnaast presenteren wij een analyse van de provinciale broedvogeldata in relatie tot een groot aantal variabelen; van bos- en vegetatietypen tot omgevingsfactoren zoals landgebruik, bodemeigenschappen en hydrologie. Het doel van de analyse is om het voorkomen van de Matkop in Limburg te beschrijven door verspreiding (vastgestelde territoria) en omgevingsvariabelen

De Matkop in het kort...

De Matkop is lid van de mezenfamilie (*Paridae*) en nauw verwant aan de Glanskop. Beiden zijn in Nederland algemene broedvogels, alhoewel lang niet zo algemeen en breed verspreid als de Kool- en Pimpelmees. De Matkop heeft een enorm verspreidingsgebied dat loopt van West-Europa (Groot-Brittannië) tot aan Oost-Siberië en Japan. De wereldpopulatie omvat circa 24-42 miljoen broedparen en is thans niet bedreigd (www.birdlife.org). In Europa ligt het zwaartepunt van voorkomen in Fenno-Scandinavië, met circa 3 miljoen broedparen (Hagemeijer & Blair, 1997). De broedpopulatie in Nederland werd rond de eeuwwisseling geschat op 20.000 tot 30.000 paren (Bult, 2002). De soort is een uitgesproken standvogel. Enkel in meer noordelijk gelegen delen van het verspreidingsgebied (o.a. in Scandinavië) wordt enige dispersie na het broedseizoen gemeld, tot maximaal enkele honderden kilometers van de broedplaats (o.a. Aalto *et al.*, 1995).

De Matkop wordt beschouwd als een noordelijke soort die goed aangepast is aan koude klimaatzones (Jiguet *et al.*, 2007). Als winterharde soort kan hij tot in het hoge noorden overleven door ondermeer voedselvoorraden aan te leggen. Strengere winters zijn dus meestal geen probleem, zachte winters daarentegen zouden een negatief effect kunnen hebben op de houdbaarheid van voedselvoorraden. Hoge temperaturen in de zomer (met name juli-augustus) lijken eveneens tot lagere aantallen in het volgende broedseizoen te leiden. Dit is in het buitenland aangetoond (Julliard *et al.*, 2004) en geldt mogelijk ook voor ons land (Schrijber, 2008).

De Matkop heeft slechts 1 legsel per jaar. Elk jaar hakt de Matkop een eigen nestholte uit in zacht hout en dan vaak nog op rotte plekken. De meest voorkomende nestboomsoorten in West- en Midden-Europa zijn: berk, wilg, zwarte els en gewone vlier (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1991). Nestpredatie wordt regelmatig vastgesteld, waarbij de Grote Bonte Specht zich niet onbetuigd laat. Concurrentie om nestholten wordt in Zuid-Engeland niet als significant negatieve factor beschouwd maar speelt bijv. in Schotland een rol van betekenis (Siriwardena, 2004; Lewis *et al.*, 2007). Het voedsel bestaat in het zomerhalfjaar voornamelijk uit allerlei geleedpotigen. In het winterhalfjaar worden (tevens) allerlei soorten zaden genuttigd. Nestjongen worden vrijwel uitsluitend gevoed met rupsen (90%), aangevuld met spinnen, (zweef)vliegen en mieren (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1991).

Het habitat omvat een breed spectrum aan bostypen, zowel naaldhout als loofhout en zowel droge als natte standplaatsen. De soort lijkt geen uitgesproken voorkeur voor een bepaald bostype te hebben, al wordt het voorkomen van dood hout en zacht houtsoorten vaak als cruciaal genoemd. In onze omgeving kennen we de soort vooral als bewoner van loofhout, maar elders wordt hij als naaldhout-specialist beschouwd, zoals in Noord- en Oost-Europa (Roberge & Angelstam, 2006).

te vergelijken. We zullen ingaan op de volgende vragen: 1. Wat is de voorkeurshabitat van de Matkop in Limburg; waar bereiken ze de hoogste dichtheid? 2. Wat is de belangrijkste habitat; waar zitten de meeste Matkoppen? 3. Zijn er tussen de eerste en tweede karteerronde verschillen hierin te bespeuren? 4. Zijn er verschillen in aantalontwikkeling tussen de voorkeurshabitats en andere habitats? In de discussie wordt nader ingegaan op de achteruitgang van de soort in Nederland en elders in Europa en wordt stilgestaan bij de mogelijke oorzaken hiervan.

Materiaal en methode

Het databestand van de Matkop in Limburg

Als basis dient de dataset van de Matkop, afkomstig van de Avifaunakartering van de Provincie Limburg (zie www.limburg.nl/beleid/natuur/natuurgegevens). In de periode 1990-1997 heeft de eerste integrale ronde plaats gevonden. Sinds 1998 loopt de tweede ronde, die nog niet geheel voltooid is: het oostelijke deel van Zuid-Limburg is in 2010-2011 gekarteerd en nog niet in dit artikel verwerkt (figuur 1). Bij de integrale kartering worden door ervaren karteerders

drie ochtendbezoeken gebracht (Schols & Schepers, 1991). Voor nadere details wordt verwezen naar Hustings *et al.* (2006). De dichtheid van de Matkop tijdens beide karterperiodes (figuur 1) wordt weergegeven per 250 meter-cel en bepaald door middel van een kernel-density berekening met een straal van 500 meter.

Statistische analyse

Om het voorkomen van de Matkop in Limburg te beschrijven is gekeken naar de relaties tussen de vastgestelde territoria ('broedparen') en omgevingsvariabelen. Hiervoor is eerst de dichtheid berekend voor 1. vegetatietypen (begroeiingstypen) volgens de vegetatietypologie van Provincie Limburg en 2. bostypen die van elkaar verschillen qua hoofdboomsoort, bodem en grondwaterstand. Hiervoor zijn per perceel de hoofdboomsoort, bodemkenmerken en grondwaterstand bepaald. De bodemkaart is vereenvoudigd tot enkele klassen (leemarm zand, leemrijk zand, klei en veen) en de grondwaterstandinformatie is eveneens vereenvoudigd tot drie klassen: droog, vochtig en nat. Voor het bepalen van de dichtheden zijn de territoriumstippen naar het dichtstbijzijnde bosperceel 'getrokken'. Hiermee wordt ervoor gezorgd dat aan onnauwkeurig geplaatste stippen of aan stippen die in het agrarisch gebied staan toch bosinformatie kan worden gekoppeld. Naast het bepalen van de dichtheid per bostype is gebruik gemaakt van regressie-analyses. Deze lenen zich bij uitstek om op een statistische, reproduceerbare manier het verband tussen het voorkomen van

een soort en een serie beschrijvende of onafhankelijke variabelen, zoals landgebruik, te kwantificeren. Er kan dan statistisch worden getoetst of de relatie al dan niet significant is. Meer informatie is te vinden in verschillende publicaties (Sierdsema *et al.*, 2006; van Kleunen *et al.*, 2007). De regressie-analyses zijn gebaseerd op het aantal territoria per telgebied. In dit artikel beschrijven we de resultaten van de analyses per telgebied. Deze zijn uitgevoerd met het programma R (<http://www.r-project.org>). Voor de analyse is gebruik gemaakt van General Linear Models (GLM's) met een Poisson-verdeling en zogenaamde 'MARS'-modellen ('Multivariate Adaptive Regression Splines') (o.a. Elith *et al.*, 2005). Deze statistische techniek maakt het mogelijk om niet-lineaire verbanden in beeld te brengen met zogenaamde multi-knikpuntmodellen.

Omgevingsvariabelen

De leefomgeving van Matkoppen is gekwantificeerd via landelijke bestanden met geografische informatie ('GIS-bestanden'). Uit deze bestanden is informatie gehaald over onder meer de bodem, grondwaterstand, het landgebruik, boskarakteristieken en verstoring. Daarnaast zijn ook de x- en y-coördinaten van het middelpunt van de telgebieden toegevoegd als verklarende variabele. Hiermee kunnen grootschalige geografische trends in beeld worden gebracht, waarvan de oorzaak veelal in klimaatsfactoren gezocht moet worden en/of de ligging ten opzichte van kerngebieden binnen het totale verspreidingsgebied.

Matkop, Stevensweert,
7 juni 2006 (R. Schols)

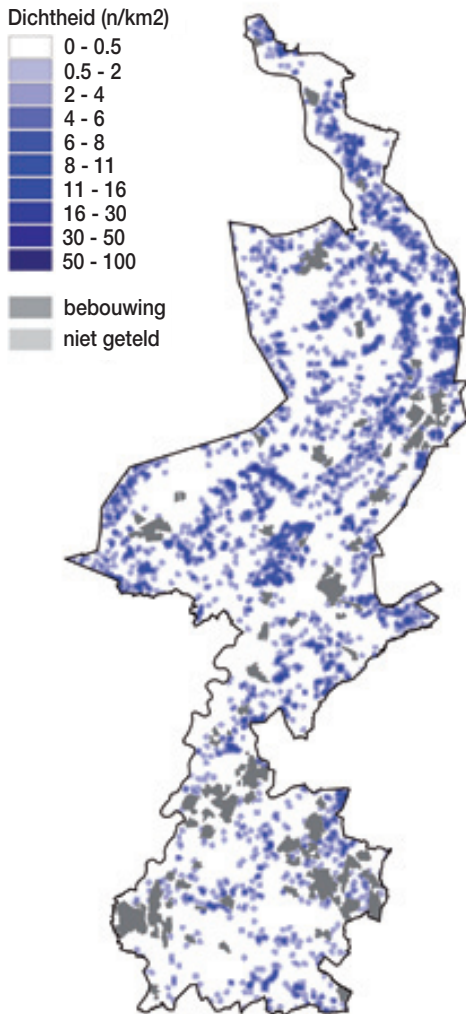
De analyse is uitgevoerd in twee stappen. Eerst is een explorerend model gemaakt met alle ca. 300 omgevingsvariabelen. Daarna is een handmatige selectie gemaakt van de variabelen op basis van de resultaten van de eerste analyse en bestaande ecologische kennis over de Matkop. Hiermee proberen we te voorkomen dat variabelen worden geselecteerd die een toevallige relatie hebben met het voorkomen van Matkoppen. De analyse is uiteindelijk alleen uitgevoerd voor telgebieden met tenminste 25% bos. Er zijn zowel modellen gemaakt met het onderzoeksjaar als variabele (om de trend in beeld te

brengen) als modellen per telronde (om inzicht te krijgen in eventuele habitatveranderingen binnen het seizoen).

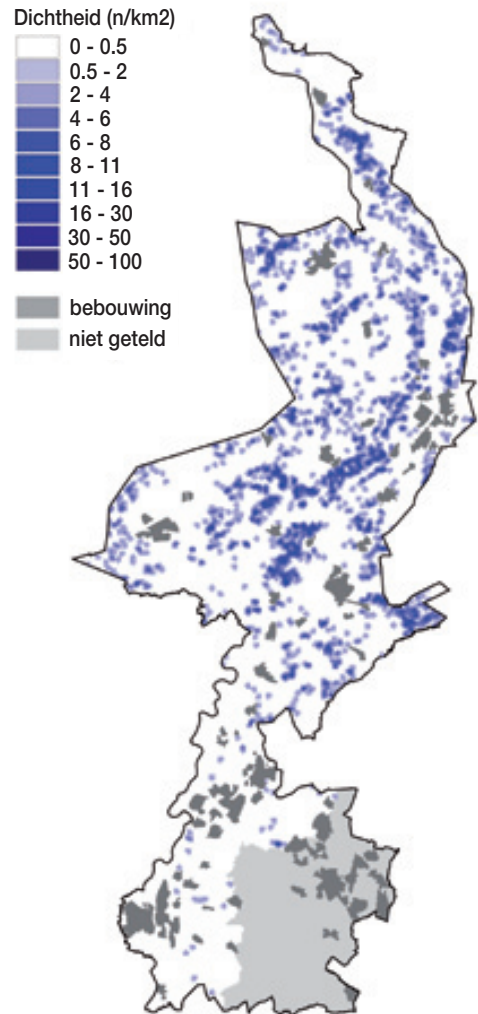
Resultaten

Aantallen van de integrale kartering in Limburg

Tijdens de eerste ronde van de integrale Avifauna-kartering (1990-97) zijn in totaal 3096 territoria vastgesteld. Aangezien de resultaten van de tweede ronde (vanaf 1998) nog niet volledig konden worden

Figuur 1a.
Dichtheid in territoria per 100 ha in telronde 1 (1990-1997)

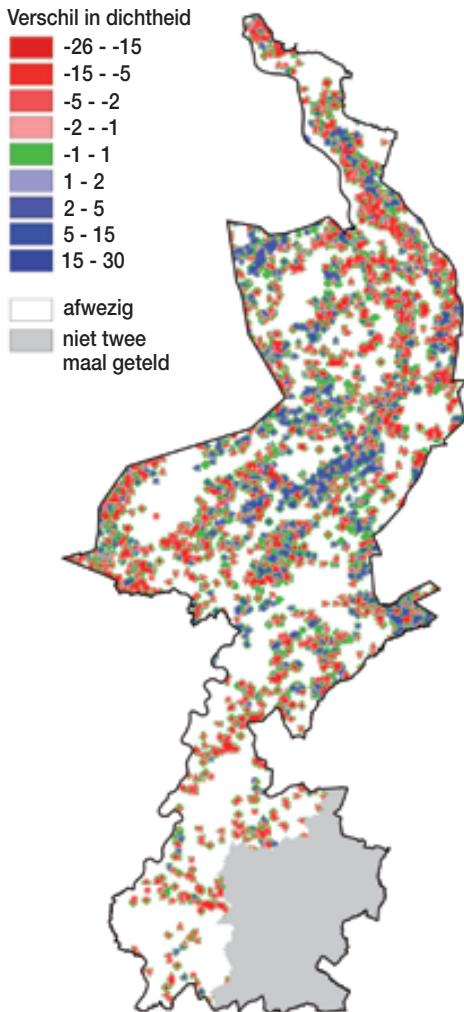

Figuur 1b.
Dichtheid in territoria per 100 ha in telronde 2 (1998-2009)

verwerkt in dit artikel, kan er slechts over een deel van de provincie een vergelijking worden gemaakt. In het tweemaal gekarteerde deel werden tijdens de eerste ronde 2782 territoria gevonden en tijdens de tweede ronde 1886. Het aantal Matkoppen is hiermee met eenderde afgenomen sinds de jaren negentig van de vorige eeuw.

Dichtheidskaarten van Limburg

Figuur 1 toont de dichtheid (aantal territoria/100 ha) van Matkoppen in Limburg voor beide kaartperiodes en tevens hoe de dichtheid is veranderd.

Figuur 1c. Dichtheid in territoria per 100 ha, verschil tussen telronde 1 en telronde 2.

De belangrijkste kerngebieden zijn de Maasduinen op de oostelijke Maasoever en de bossen rondom Horst en Heijbloem in Midden-Limburg. In Zuid-Limburg zijn alleen redelijke aantallen aangetroffen op de Brunsummerheide, de Gulpenerberg en in delen van de boswachterij Vaals. Wanneer wij naar de verschilkaart kijken, valt op dat de afname vooral in het zuidelijke deel van de provincie zichtbaar is, maar ook in de Peelregio en delen van de Maasduinen. In Midden- en Noord-Limburg is op een aantal plaatsen ook sprake van toename, o.a. in het Meinweggebied, de omgeving van de Vredepeel en de bossen rondom Helden.

Dichtheid en trend per bostype

Wanneer we gebieden met de hoogste dichtheden, (van meer dan 10 territoria per 100 ha bos) beschouwen als de *voorkeurshabitats*, blijken deze uitsluitend te zijn aangetroffen in natte en vochtige (loof)bossen (zie tabel 1). Het gaat hierbij om bossen met een breed scala aan loofboomsoorten zoals berk, zwarte els, inlandse eik (vooral zomereik), wilg en populier. Relatief hoge dichtheden zijn eveneens aangetroffen in vochtige en droge Corsicaanse den- en grove denpercelen, maar alleen tijdens de tweede ronde. Tijdens de eerste ronde bestond er dus een duidelijke voorkeur voor natte en vochtige loofbossen, terwijl tijdens de tweede ronde ook naaldbossen een prominentere rol zijn gaan spelen.

De grootste aantallen territoria zijn aangetroffen in droge tot vochtige bossen op arme zandgronden. Dit kan in Limburg beschouwd worden als het *belangrijkste habitat*. In de tien belangrijkste biotopen zat in de eerste ronde 61% van de Matkoppen, terwijl in de tweede ronde hier bijna 68% is aangetroffen. Verreweg het belangrijkste bostype wordt gevormd door droog grove dennenbos op voedselarme zandgrond, maar dit is min of meer conform het aanbod: in dit bostype, dat 42% uitmaakt van het in beide ronden gekarteerde bos, is respectievelijk 32 en 40% van de Matkoppen gevonden. In de top vijf van belangrijkste bostypen figureerden in de eerste ronde drie droge bostypen op zand: grove den, inlandse eik en berk en één nat bostype: berk op natte veengrond. In de tweede ronde was dit natte bostype in de top vijf vervangen door een ander droog bostype: Corsicaanse den.

Hoewel de hoogste dichtheden zowel tijdens de eerste als tweede inventarisatieronde zijn aangetroffen in vochtige en natte bossen, wijkt de aantalsontwikkeling daarin niet af van andere bostypen. Integendeel,

de Matkop is het minst afgenomen (of in enkele gevallen zelfs stabiel gebleven) in voedselarme en waarschijnlijk structuurarme bossen. Het gaat hierbij om bijvoorbeeld fijnspar, grove den, Corsicaanse den en Amerikaanse eik op arme zandgronden (tabel 2).

De resultaten van de regressie-analyses

De Matkop heeft een duidelijke voorkeur voor bossen op zandige bodems. In de tweede ronde lijkt de voorkeur hiervoor zelfs nog sterker te zijn dan tijdens de eerste ronde. De hoogste dichtheden worden aangetroffen op groeiplaatsen met een natte

tot vochtige bodem. Ook in vrij droge bosgebieden kunnen echter veel Matkoppen worden aangetroffen: deze gebieden vallen samen met de grotere bosgebieden in Midden- en Noord-Limburg. Vooral in de eerste ronde waren de dichtheden in bossen met Amerikaanse eiken lager dan elders en de dichtheden in populierenbos en zwarte elzenbos opvallend hoog. Er is geen duidelijk verband gevonden met de ouderdom van de opstanden; alleen in bossen van rond de 80-100 jaar oud zijn de dichtheden waarschijnlijk wat hoger dan elders.

De dichtheden nemen binnen vergelijkbare biotopen toe van zuid naar noord en van west naar

Tabel 1. Voorkomen van de Matkop in bostypen waarvan de totale oppervlakte (Opp) in Limburg tenminste 100 ha bedraagt. Per type is het aantal territoria (N) en de dichtheid per 100 ha (Dh) in de beide telronden (1 en 2) vermeld. De laatste kolom geeft de verhouding tussen de aantallen in de eerste ronde en in de tweede ronde weer in procenten. De tabel is aflopend gesorteerd op de dichtheden in de tweede ronde en heeft alleen betrekking op het gebied dat twee maal is geteld.

Boomsort	Bodem	Vocht	Opp	N1	N2	Dh1	Dh2	N2/N1 (%)
Berk	Zand-arm	Vochtig	144	22	20	15.3	13.9	91
Zwarte els	Klei	Nat	178	31	24	17.4	13.5	77
Inlandse eik	Veen	Nat	178	29	23	16.3	12.9	79
Wilg	Veen	Nat	135	27	15	20.0	11.1	56
Inlandse eik	Zand-rijk	Nat	128	28	14	21.8	10.9	50
Grove den	Zand-arm	Vochtig	368	43	38	11.7	10.3	88
Oostenrijkse den	Zand-arm	Droog	195	9	19	4.6	9.7	211
Populier	Veen	Nat	219	37	21	16.9	9.6	57
Populier	Klei	Nat	196	22	18	11.2	9.2	82
Zwarte els	Veen	Nat	306	59	26	19.3	8.5	44
Grove den	Zand-rijk	Droog	1 051	120	83	11.4	7.9	69
Fijnspar	Zand-arm	Droog	454	40	34	8.8	7.5	85
Inlandse eik	Zand-arm	Vochtig	237	43	17	18.1	7.2	40
Inlandse eik	Klei	Vochtig	119	14	8	11.8	6.7	57
Populier	Zand-rijk	Nat	140	29	9	20.7	6.4	31
Populier	Klei	Vochtig	144	26	9	18.1	6.2	35
Grove den	Zand-arm	Droog	11 844	872	739	7.4	6.2	85
Inlandse eik	Zand-rijk	Droog	551	68	34	12.3	6.2	50
Berk	Zand-rijk	Droog	115	17	7	14.7	6.1	41
Berk	Veen	Nat	842	72	51	8.5	6.1	71
Inlandse eik	Zand-arm	Droog	2 286	209	138	9.1	6.0	66
Berk	Zand-arm	Droog	1 108	102	65	9.2	5.9	64
Japanse lariks	Zand-arm	Droog	243	29	14	11.9	5.8	48
Amerikaanse eik	Zand-arm	Droog	365	21	20	5.8	5.5	95
Corsicaanse den	Zand-arm	Droog	1 184	63	64	5.3	5.4	102
Grove den	Leem	Nat	156	6	7	3.9	4.5	117
Populier	Leem	Droog	136	27	6	19.9	4.4	22
Inlandse eik	Leem	Nat	152	12	6	7.9	3.9	50
Populier	Leem	Nat	140	5	5	3.6	3.6	100
Populier	Klei	Droog	298	29	8	9.7	2.7	28
Douglas	Zand-arm	Droog	302	20	8	6.6	2.7	40
Es	Leem	Droog	242	12	6	5.0	2.5	50
Inlandse eik	Leem	Droog	387	34	5	8.8	1.3	15
Berk	Leem	Droog	114	15	1	13.1	0.9	7

oost; de dichtheden zijn dus het hoogste dicht bij het areaalcentrum van de Matkop, zelfs binnen een provincie als Limburg. Dit verschijnsel is vooral duidelijk in de tweede ronde. De verklaarde variantie in de modellen per karteringsronde loopt van 28% (ronde 1) tot 50% (ronde 2). 100% betekent dat we het voorkomen van een soort perfect kunnen beschrijven. Het laat zien dat het niet eenvoudig is om het voorkomen van de Matkop goed te verklaren met behulp van de beschikbare variabelenset. Dit is een bekend verschijnsel bij algemene soorten met brede een habitat-amplitudo: naarmate soorten specifiekere habitateisen hebben, zijn deze over het algemeen beter te modelleren. In die zin is de sterke verbetering van de modelkwaliteit (percentage verklaarde variantie) dan ook een teken aan de wand. Het sluit aan bij de terugtrekking uit 'minder aantrekkelijke habitats' zoals werd vastgesteld bij de analyse van de dichtheid per bostype. Zo zijn er bijvoorbeeld in de eerste ronde veel meer Matkoppen aangetroffen in (halfopen) agrarisch gebied dan in de tweede ronde.

Tabel 2. Ontwikkeling in de dichtheid van de Matkop in bostypen waarin tenminste 25 territoria zijn vastgesteld in de eerste ronde. Voor de legenda zie tabel 1. De bostypen zijn gesorteerd op afnemend aandeel van de populatie in de tweede ronde ten opzichte van de eerste ronde.

Boomsort	Bodem	Vocht	Dh1	Dh2	N2/N1(%)
Corsic. den	Zand-arm	Droog	5.3	5.4	102
Grove den	Zand-arm	Vochtig	11.7	10.3	88
Fijnspar	Zand-arm	Droog	8.8	7.5	85
Grove den	Zand-arm	Droog	7.4	6.2	85
Inlandse eik	Veen	Nat	16.3	12.9	79
Zwarte els	Klei	Nat	17.4	13.5	77
Berk	Veen	Nat	8.5	6.1	71
Grove den	Zand-rijk	Droog	11.4	7.9	69
Inlandse eik	Zand-arm	Droog	9.1	6.0	66
Berk	Zand-arm	Droog	9.2	5.9	64
Populier	Veen	Nat	16.9	9.6	57
Wilg	Veen	Nat	20.0	11.1	56
Inlandse eik	Zand-rijk	Nat	21.8	10.9	50
Inlandse eik	Zand-rijk	Droog	12.3	6.2	50
Japans lariks	Zand-arm	Droog	11.9	5.8	48
Zwarte els	Veen	Nat	19.3	8.5	44
Inlandse eik	Zand-arm	Vochtig	18.1	7.2	40
Populier	Klei	Vochtig	18.1	6.2	35
Populier	Zand-rijk	Nat	20.7	6.4	31
Populier	Klei	Droog	9.7	2.7	28
Populier	Leem	Droog	19.9	4.4	22
Inlandse eik	Leem	Droog	8.8	1.3	15

Discussie

Het voorkomen van de Matkop in Limburg

Het doel van de analyses was om het voorkomen van de Matkop in Limburg te beschrijven door de verspreiding te koppelen aan omgevingsvariabelen. De voorkeurshabitats, waarin de hoogste dichtheden worden vastgesteld, bestaan in Limburg voornamelijk uit vochtige tot natte bossen. Dit komt overeen met de bevindingen elders in Nederland (Bult, 2002) en Engeland (Siriwardena, 2004). In deze habitats komt in Limburg maar een klein deel van de populatie voor, omdat ze een relatief geringe oppervlakte innemen. In Limburg zijn de droge, voedselarme bossen het belangrijkste, in de betekenis dat daar de meeste Matkoppen zitten. Tussen de eerste en de tweede ronde (1990-1997 resp. 1998-2009) lijkt het habitatspectrum van Matkoppen wat beperkter te zijn geworden; ze zijn vrijwel geheel verdwenen uit de Zuid-Limburgse bossen op löss (hellingbossen) en uit veel en ogenschijnlijk marginale habitats, zoals halfopen landschappen. Dit effect is mogelijk versterkt door digitaliseerfouten tijdens de eerste ronde, waardoor veel territoriumstippen in agrarisch gebied zijn terechtgekomen. De trend in de voorkeurshabitats is niet anders dan in de overige Matkop-habitats. Dit wijkt af van de bevindingen in Engeland, waar de Matkop in natte biotopen stabiel bleef (Siriwardena, 2004), en vermoedelijk ook in Nederland (van Dijk *et al.*, 2010). In Limburg is de Matkop opvallend genoeg het minst achteruitgegaan in de 'saaiste' bossen: droge naald- en loofbossen op voedselarme zandgrond. Dit gaat in tegen het algemene verschijnsel dat soorten zich vaak het beste kunnen handhaven in voorkeurshabitats.

Afname van de Matkop in Limburg in breder perspectief

De afname van de Matkop in Nederland lijkt al in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een aanvang te hebben genomen (Bult, 2002). Dit werd lokaal ook in Limburg vastgesteld (Brunsummerheide, Hustings *et al.*, 2006). Vanaf de jaren negentig is het hard gegaan. Sinds die tijd is de Nederlandse populatie met circa 40% afgenomen, met name in het zuidelijk deel van het land (van Dijk *et al.*, 2009). De afname zet momenteel nog steeds door (BMP-indexen SOVON; zie www.sovon.nl/monitoring). Deze structurele afname van de broedaantallen loopt - zoals verwacht bij deze extreme standvogel - synchroon met de

aantalontwikkeling tijdens wintertellingen in het kader van PTT-project van SOVON.

De afname van de Matkop in Limburg en Nederland staat niet op zichzelf. Ook in onze buurlanden zijn de aantallen veelal flink afgenomen. De sterkste afname laat Groot-Brittannië zien. Over de periode 1970-2003 bedraagt de afname maar liefst circa 85% (Lewis *et al.*, 2009). Ook de afnemende trends in Wallonië (over 1990-2009 5,2% per jaar; Paquet *et al.*, 2010) en Frankrijk (over periode 1989-2007 54%; Jiguet, 2008) zijn duidelijk. De aantalontwikkeling in 1980-2005 in Noord-Europa (min 69%) en Midden- en Oost-Europa (min 37%) spreekt eveneens boekdelen (Gregory *et al.*, 2007). De lange termijn-trend van alle Europese landen bij elkaar is dan ook sterk negatief en de afname bedraagt over de periode 1980-2008 circa 60% (www.ebcc.info/PECBMS).

Mogelijke oorzaken van de afname nader onderzocht

De oorzaken voor de achteruitgang van de Matkop in Nederland zijn niet goed onderzocht. In Groot-Brittannië is het afgelopen decennium juist veel aandacht hieraan besteed (Lewis *et al.*, 2007, 2009; Siriwardena, 2004). Er werd ondermeer gekeken naar de (mogelijke) invloed van nestpredatie door de Grote Bonte Specht, nestholconcurrentie met Kool- en Pimpelmees en habitatveranderingen. Daarbij werd de situatie in nog door Matkoppen bezette bossen vergeleken met die in door Matkoppen verlaten bossen. Nestpredatie en nestplaatsconcurrentie bleken lokaal van (zeer) grote invloed, maar werden uiteindelijk niet van doorslaggevend belang geacht. De grondwaterstand in het bos leek belangrijker te zijn: hoe natter, hoe beter Matkoppen zich handhaafden. Het Britse onderzoek bleef echter beperkt tot een kleine steekproef in Zuid-Engeland. En het is de vraag in hoeverre de bevindingen zomaar vertaald mogen worden naar de Limburgse en Nederlandse situatie.

Elders in Europa is tot nu toe vrijwel geen aandacht besteed aan de achteruitgang van deze soort. Wel wordt de mogelijke impact van klimaatverandering op de Matkop-populatie meerdere malen gesuggereerd (Julliard *et al.*, 2004; Jiguet *et al.*, 2007; Huntley *et al.*, 2007).

Afname door klimaatverandering?

Aangezien de afname op Europese schaal speelt, ligt het voor de hand dat de oorzaken op een bovenregionaal niveau liggen. Gedacht kan worden aan

het veranderende klimaat. Dit kan op verschillende manieren inwerken op de populatie-omvang van de Matkop.

- Door vroegere hoge temperaturen in het voorjaar valt de rupsenpiek (het belangrijkste voedsel in de jongenfase) vroeger en daarmee niet meer samen met het uitkomen van de jongen. Als vogels zich niet kunnen aanpassen door vroeger te broeden, kan deze *mismatch* leiden tot een lagere jongenproductie en een afnemende populatie (Leech & Crick, 2009). Both *et al.* (2005) hebben dit fenomeen reeds aangetoond voor de Bonte Vliegenvanger, terwijl er aanwijzingen zijn dat het voor meer soorten speelt. Het is onbekend of dit voor de Nederlandse en Limburgse Matkoppen geldt. Wel geeft een eerste analyse van het Nestkaarten-project van SOVON aan dat het legbegin van de Matkop in Nederland is vervroegd over de periode 1985-2009. Deze vervroeging is vergelijkbaar met het vervroegde legbegin van de Kool- en Pimpelmees. Of dat voldoende is om de vervroegde fenologie van rupsenpieken te compenseren, is de vraag.

- Hete zomers kunnen leiden tot een lage reproductie bij de Matkop, zo suggereert onderzoek in Frankrijk na de zomer van 2003. De onderliggende factor hierbij is nog onduidelijk (Julliard *et al.*, 2004). Vooralsnog lijken hete zomers iets vaker voor te komen dan voorheen, maar het is onvoldoende om de afname van de Matkop afdoende te verklaren.

- De Matkop staat bekend als een echte voedselhamsteraar (Glutz von Blotzheim & Bauer, 1991). Door het veelvuldig voorkomen van zachte en natte winters in de laatste decennia is de kans op het bederven van de voedselvoorraden groter geworden. Dit kan leiden tot verhoogde wintersterfte, dan wel dat vogels minder vitaal uit de winter komen. Het hamstergedrag is echter alleen in de koude gebieden van Europa bestudeerd en het is onduidelijk in hoeverre dit ook bij ons voorkomt.

Sleutelfactor voor bosveroudering?

Het ouder worden van het bos wordt soms aangevoerd als factor van betekenis in de afname van de Matkop (van Beusekom *et al.*, 2005). Hierbij gaat het met name om het verdwijnen van zachthoutsoorten als berk, wilg, els en vlier uit de ouder wordende bossen; dit zijn de belangrijkste boomsoorten voor de nestbouw. Deze soorten worden dan geleidelijk vervangen door hardhoutsoorten als eik en beuk. Dat met het ouder worden van de bossen ook het

*Matkop, Vierlingsbeek,
25 november 2008
(P. Palmen)*

aandeel dood hout zal toenemen, zeker in onbeheerde bossen, lijkt in theorie gunstig uit te pakken. Het is echter niet aannemelijk dat de Matkop, met zijn zwakke snavel, er in slaagt om in een dode eik een nesthol te maken. Concurrerende mezensoorten, die van bestaande holen gebruik maken, en bovendien in staat blijken om Matkoppen bij een pas gemaakt nest te verjagen, zullen eerder profiteren van bosveroudering. Met het ouder worden van de bossen zal bovendien de lichtval afnemen, wat weer een verandering in de ondergroei en het insectenaanbod tot gevolg zal hebben.

Dat bosbeheer regionaal van betekenis is, blijkt in de helling- en plateaubossen van Zuid-Limburg, waar een zeer sterke achteruitgang van de Matkop is geconstateerd. Het talrijk voorkomen van de soort in de Boswachterij Vaals in de jaren tachtig van de vorige eeuw (103 territoria in 1982) behoort al lang tot het verleden. In 1997 werden nog 31 territoria vastgesteld; in 2007 resteerden nog slechts 15 (Hustings *et al.*, 2008). Hier speelt, net als elders in Zuid-Limburg, het verdwijnen van het vroegere hakhoutbeheer een rol. Dit kende als resultaat een middenbos met veel eiken-berkenbos (geschikt voor Matkoppen, minder geschikt voor concurrenten) dat echter na de Tweede Wereldoorlog vrijwel in onbruik is geraakt (Bobbink *et al.*, 2008).

Of toch veranderende concurrentie met ondermeer Kool- en Pimpelmees?

Alhoewel Brits onderzoek suggereert dat concurrentie tussen verschillende mezensoorten geen factor

van belang is, moet deze toch niet worden uitgesloten. De Britse situatie is niet per definitie vergelijkbaar met de Nederlandse. Het blijft curieus dat enkele soorten mezen in Nederland nog altijd sterk toenemen (Kool- en Pimpelmees), terwijl tegelijkertijd andere mezensoorten (sterk) afnemen: naast Matkop ook Glanskop (behalve in enkele uitbreidingsgebieden), Zwarte Mees en Kuifmees.

Daarnaast lijkt de bovenstaande analyse van de Matkop in Limburg voorzichtig aanwijzingen te leveren dat de Matkop uitwijkt naar (lees: minder afneemt in) gebieden die een marginale rol spelen voor Kool-, Pimpelmees en Glanskop: de meest voedselarme en waarschijnlijk structuurarme bosgebieden. Het gaat hierbij ondermeer om fijnspaar, grove den, Corsicaanse den en Amerikaanse eik op arme zandgronden. Dit laatste punt verdient nadere aandacht bij toekomstig onderzoek, ook in relatie tot de effecten die klimaatveranderingen hebben op de onderlinge aantalsverhoudingen van de verschillende mezensoorten. Hoog tijd voor gedegen onderzoek naar de ecologie van de Matkop!

Conclusie

De Matkop verliest terrein in Limburg. Met name in Zuid-Limburg is deze achteruitgang fors. Natte tot vochtige bossen vormen de voorkeurs habitat (hoogste dichtheid), maar verreweg de grootste aantallen komen momenteel voor in veelal structuurarme droge tot vochtige bossen op arme zandgronden. De Matkop is ook het minst achteruitgegaan in

zulke bossen. Heeft dit te maken met een geringere concurrentiedruk van elders talrijker aanwezige soorten als Kool-, Pimpelmees en Glanskop in deze structuurarme bossen? De afname in Limburg past in het plaatje van structurele afname in heel Europa. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is deze trend al zichtbaar. Onderzoek naar de oorzaken van deze achteruitgang heeft nog geen eenduidig antwoord kunnen geven. Een aantal mogelijkheden zijn in dit artikel aangestipt. Of het veranderende klimaat een rol speelt bij deze achteruitgang behoeft, net als concurrentie met andere mezen, nader onderzoek.

Dankwoord

Boena van Noorden en Jack Geraedts worden bedankt voor het leveren van de provinciale datasets van de Matkop en de vegetaties. Zonder de tomeloze inzet van de provinciale broedvogelkarteerders kon deze set van gegevens nooit tot stand komen. Fred Hustings voorzag het manuscript van waardevol commentaar.

Literatuur

- Aalto P., A. Ader, J. Baumanis, P. Busse, A. Latja, A. Leivits, J. Miettinen, M. Ojanen, H. Pakkala, M. Tynjala & E. Vilbaste, 1995. Autumn migration of the Willow Tit *Parus montanus*. The Ring 17(1-2): 5-11.
- van Beusekom R., P. Huigen, F. Hustings, K. de Pater & J. Thissen, 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Vogelbescherming, Zeist, SOVON, Beek-Ubbergen.
- Bobbink R. et al., 2008. Preadvies hellingbossen Zuid-Limburg. Directie Kennis LNV, Ede.
- Both Ch., R.G. Bijlsma & M.E. Visser, 2005. Climatic effects on timing of spring migration and breeding in a long distance migrant, the Pied Flycatcher *Ficedula hypoleuca*. Journal of Avian Biology 36: 368-373.
- Bult H., 2002. Matkop *Parus montanus*. Pp. 418-419 in: SOVON Vogelonderzoek Nederland. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS Nederland, Leiden.
- van Dijk A.J., A. Boele, F. Hustings, K. Koffijberg & C. Plate, 2009. Broedvogels in Nederland in 2007. SOVON monitoringrapport 2009/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Elith J., S. Ferrier, F. Huettmann & J. Leathwick, 2005. The evaluation strip: a new and robust method for plotting predicted responses from species distribution models. Ecological Modelling 186: 280-289.
- Glutz von Blotzheim U.M. & K.M. Bauer, 1991. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 12. Aula Verlag, Wiebelsheim.
- Gregory R.D., P. Vorisek, A. van Strien, A.W. Gmelig Meyling, F. Jiguet, L. Fornasari, J. Reif, P. Chylarecki & I.J. Burfield, 2007. Population trends of widespread woodland birds in Europe. Ibis 149 (suppl. 2): 78-97.
- Hagemeyer E.J.M. & M.J. Blair (red), 1997. The EBCC atlas of European breeding birds: their distribution and abundance. Poyser, London.
- Huntley B., R.E. Green, Y.C. Collingham & S.G. Willis, 2007. A climatic atlas of European breeding birds. Durham University, The RSPB and Lynx Edicions, Barcelona.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Hustings F., R. Pahlplatz & S. Deuzeman, 2008. Bossen in de zuid-oostpunt van Limburg en hun bijzondere broedvogels. Limburgse Vogels 18: 1-11.
- Jiguet F., 2008. Suivi Temporel des Oiseaux Communs. Bilan du programme STOC pour la France en 2007. Ornithos 15 (2) : 73-83.
- Jiguet F., A.-S. Gadot, R. Julliard, S.E. Newson & D. Couvet, 2007. Climate envelope, life history traits and the resilience of birds facing global change. Global Change Biology 13: 1672-1684.
- Julliard R., F. Jiguet & D. Couvet, 2004. Evidence for the impact of global warming on the longterm population dynamics of common birds. Proceedings of the Royal Society London 271, S490-S492.
- van Kleunen A., H. Sierdema & R. Foppen, 2007. Verkenning van de mogelijkheden om geostatistische methoden toe te passen t.b.v. de beoordeling van de staat van instandhouding van soorten van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Alterra-Rapport 1494, WOTIN serie nr. 2. VOFF/Alterra, Nijmegen/Wageningen.
- Leech D.I. & H.Q.P. Crick, 2007. Influence of climate change on the abundance, distribution and phenology of woodland bird species in temperate regions. Ibis 149 (suppl. 2): 128-145.
- Lewis A.J.G., A. Amar, D. Cordi-Piec & R.M. Thewlis, 2007. Factors influencing Willow Tit *Poecile montanus* site occupancy: a comparison of abandoned and occupied woods. Ibis 149 (suppl. 2): 205-213.
- Lewis A.J.G., A. Amar, L. Daniells, E.C. Charman, P. Grice & K. Smith, 2009. Factors influencing patch occupancy and within-patch habitat use in an apparently stable population of Willow Tits in Britain. Bird Study 56: 326-337.
- Lewis A.J.G., A. Amar, L. Daniells, E.C. Charman & F.R.P. Stewart, 2009. The decline of the Willow Tit in Britain. British Birds 102: 386-393.
- Paquet J.-Y., J.-P. Jacob, T. Kinet & Ch. Vansteenwegen, 2010. Les tendances des populations d'oiseaux communs en Wallonie de 1990 à 2009. Aves 47(1): 1-19.
- Roberge J.-M. & P. Engelstam, 2006. Indicator species among resident forest birds - A new cross-regional evaluation in northern Europe. Biological Conservation 130: 134-147.
- Schols R. & F. Schepers, 1991. De broedvogels van het Noordelijk Peelgebied. Avifaunakartering Limburg, deelgebied 1, 1990. Provincie Limburg, hoofdgroep ROV, Maastricht.
- Schrijber R., 2008. Matkop *Parus montanus*. Pp. 132-134 in: Vogelwerkgroep Arnhem e.o., 2008. Vogels van de Veluwezoom. Vogelwerkgroep Arnhem en omstreken, Arnhem.
- Sierdema H., R. Pouwels, A. van Kleunen & R.P.B. Foppen, 2006. Verspreiding in beeld met kanskaarten. De Levende Natuur 107: 275-278.
- Siriwardena G.M., 2004. Possible roles of habitat, competition and avian nest predation in the decline of the Willow Tit *Parus montanus* in Britain. Bird Study 51: 193-202.

Jan Joost Bakhuizen, Sint Servaasbolwerk 26, 6211 NB Maastricht. jan.joost.bakhuizen@xs4all.nl
Henk Sierdema, Hildewarelaan 3, 5491 GG, Sint-Oedenrode / SOVON Vogelonderzoek Nederland, Postbus 6521 GA, Nijmegen. henk.sierdema@sovon.nl

Broedresultaten van de Roek in Limburg in het nieuwe millennium

Jacques Ummels

Roek, Born, 15 mei 2010 (K. Lemmens)

In een aantal eerder gepubliceerde artikelen is een beeld geschetst van de aantalsontwikkelingen van het roekenbestand in Limburg (Ummels, 1995; 2000). Hierin werd duidelijk dat er een langzaam herstel plaatsvond, doch dat dit niet zonder problemen is verlopen. Het onderhavige artikel geeft een overzicht van de ontwikkelingen van het broedbestand van de Roek *Corvus frugilegus* sinds 2001 en gebeurtenissen die invloed hebben gehad op de aantalsontwikkeling. Verder zal aandacht worden besteed aan de nestboomkeuze, die de laatste jaren een verandering heeft ondergaan ten opzichte van de periode vóór 2001.

Populatieontwikkeling sinds 2001

In 2001 werden in Limburg 3.830 broedparen vastgesteld, verdeeld over 55 kolonies. Sinds die tijd is dit aantal geleidelijk gegroeid tot 4.135 paren

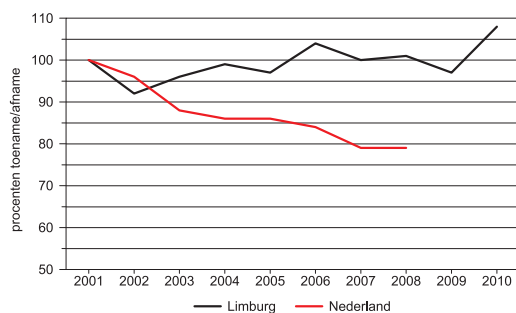
in 2010; een toename van ongeveer 8%. Ook is het aantal kolonies in het nieuwe millennium met eenderde gestegen. Wel zijn er jaren geweest dat er enige teruggang was, maar op dit moment nadert de broedpopulatie het niveau van de jaren veertig van de vorige eeuw. In die jaren was het aantal broedparen vrij stabiel en lag tussen de 4.000 en 6.000. Vanaf 1979 tot 2007 was de verspreiding van de kolonies vrij onveranderlijk. Alle vestigingen bevonden zich in het zuidelijke gedeelte van de provincie. Sinds 2007 broedt de soort weer in de kop van Limburg. In Gennep is sindsdien een kleine kolonie gevestigd in de populieren langs de Niers. Zeer waarschijnlijk zijn dit vogels afkomstig van de Noord-Brabantse kolonie in Boxmeer (mededeling Fred Hustings, SOVON). Het moment waarop alle kolonies worden geteld is tot 2001 steeds bepaald op basis van een vijftal indicatiekolonies. Deze werden tijdens de nestperiode wekelijks bezocht. Indien er bij deze kolonies

Tabel 1. Overzicht van de populatieontwikkeling en koloniegegevens van de Roek in Limburg in de periode 2001 - 2010.

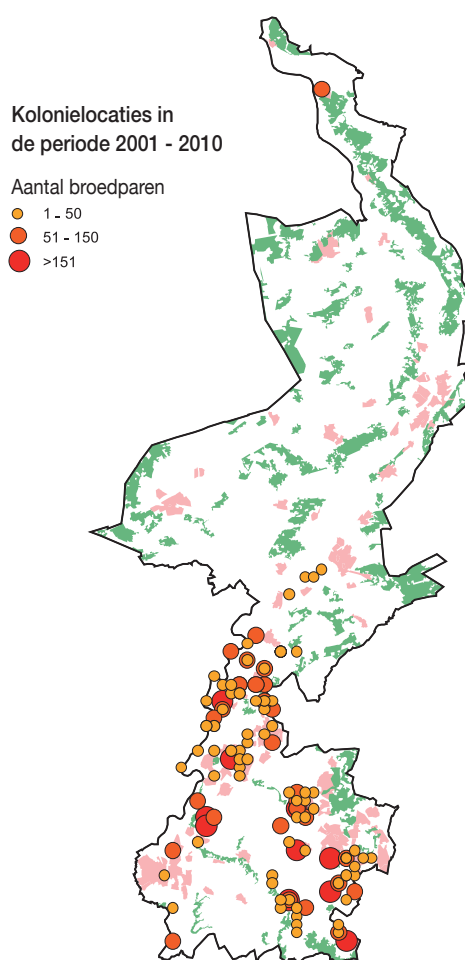
jaar	aantal broedparen	aantal kolonies	gemiddelde koloniegrootte	dichtheid per km ²	stijging/daling (%) t.o.v. vorig broedseizoen
2001	3.830	55	69.64	1.73	17.5
2002	3.518	52	67.65	1.59	- 8.9
2003	3.692	60	61.53	1.67	4.7
2004	3.791	60	63.18	1.72	2.6
2005	3.724	64	58.19	1.69	- 1.8
2006	3.990	76	52.50	1.81	6.7
2007	3.824	78	49.03	1.73	- 4.3
2008	3.850	79	48.73	1.74	0.7
2009	3.701	70	52.87	1.68	- 4.0
2010	4.153	72	57.68	1.88	10.9

geen uitbreiding meer was, werden alle bekende kolonies bezocht en de nesten geteld. Vanaf 2001 is de werkwijze met de indicatiekolonies gestopt omdat duidelijk werd dat de teldatum steeds rond 22 april lag. Sindsdien worden alle broedlocaties geteld op een geschikte dag die zo dicht mogelijk bij 22 april ligt. De laatste tien jaren is dit ongeveer een week eerder geweest in verband met het vervroegd uitlopen van de bomen. Als het weer gunstig is, ontwikkelen de nestbomen zich zo snel dat het niet meer mogelijk is om alle nesten te tellen. Met name populieren, de voornaamste nestboom van de Roek in Limburg, kunnen in een week tijd volledig in het blad komen en de nesten aan het zicht onttrekken.

Tot 2001 was de toename van kolonies in Limburg bijna gelijk aan de landelijke groei. Sindsdien is tot 2008 de Limburgse stand nagenoeg gelijk gebleven, terwijl er over geheel Nederland sprake is van een afname: van ca. 64.200 geschatte broedparen in 2001 tot 51.000 in de laatste jaren (SOVON). Per regio kan dit erg verschillen. Was er in Groningen en de Achter-

Figuur 1. Populatieontwikkeling van de Roek in Limburg en in geheel Nederland.

Figuur 2. Verspreiding van de broedlocaties van de Roek tussen 2001 en 2010.

hoek sprake van een toename, in de rest van het land liep de stand van de Roek als broedvogel terug.

Invloeden op de populatieontwikkeling vanaf 2001

Jacht

Vanaf 2002 is de nieuwe Flora- en Faunawet van kracht. De Roek geniet een beschermd status krachtens deze wet en Gedeputeerde Staten (GS) kan, indien er sprake is van aantoonbare schade, ontheffing verlenen ter bestrijding van de Roek. In 2002 is er door de Wild Beheer Eenheid (WBE) Voerendaal e.o. en de LLTB Gronsveld een dergelijke ontheffing aangevraagd. Door Vogelwacht Limburg is destijds protest aangetekend en een met cijfers onderbouwd rapport gestuurd naar GS met het verzoek om in het voordeel van de Roek te besluiten, hetgeen werd ingewilligd. Op dit moment zijn er drie Faunabeheereenheden (FBE) in de provincie: FBE Noord-, Midden- en Zuid-Limburg. Deze stellen elke vijf jaar een wildbeheersplan op dat onderbouwd moet zijn met ter zake doende gegevens. Deze plannen worden aan GS voorgelegd die na beoordeling al dan niet ontheffing verleent. In de periode 2005-2010 is op basis van deze plannen een jaarlijkse ontheffing verleend voor afschot van elk 50 Roeken voor de FBE's Noord- en Midden-Limburg en 150 Roeken voor FBE Zuid-Limburg. Een adequate controle op dit afschot is echter zeer moeilijk.

Kappen van nestbomen

Helaas worden er regelmatig bomen gekapt in de periode dat Roeken hun nest bouwen of wanneer ze op eieren zitten. Zo zijn in 2004 in de maand maart nagenoeg alle nestbomen gekapt van de kolonie Sweyer nabij het klooster in Simpelveld (zie foto). In maart zijn er al in veel nesten eieren en bij verstoring op dit tijdstip onderneemt een roekenpaar zelden een nieuwe poging om alsnog een nieuw nest te bouwen en een legsel groot te brengen. In Simpelveld waar jaarlijks vier broedlocaties worden bezet, liep het aantal broedparen terug van 412 in 2003 naar 362 in 2004. Alleen vogels die nog niet aan nestbouw waren begonnen of waar het nest pas in een eerste stadium was, zijn uitgeweken naar een andere kolonie in de omgeving. Ook is in maart 2004 in de gemeente Born een groot deel van de nestbomen gekapt van de kolonie langs het Julianakanaal in Graetheide. Deze activiteiten zijn gestopt nadat de Roekenwerkgroep aangifte had gedaan bij de politie.

Kappen van de nestbomen in Simpelveld in de broedperiode, 14 maart 2004 (J. Ummels)

Helaas was het kwaad toen al geschied; sindsdien is er op deze locatie niet meer gebroed.

Buiten de boomkap kunnen voorjaarsstormen flinke schade aanrichten aan zowel bomen als nesten. Tijdens een voorjaarsstorm eind maart van 2010 zijn er meer dan 100 nesten vernield van de kolonie langs de Klinkertstraat in Hoensbroek.

Verstoren van kolonies tijdens het broedseizoen

Vrijwel jaarlijks wordt er geklaagd over overlast. Het betreft dan bijna altijd kolonies die zich in de directe omgeving van bebouwing bevinden. In Heerlen zijn de nestbomen van de kolonie die langs de Koumenweg was gevestigd nagenoeg allemaal gekapt. De gemeente Heerlen wilde dit gebied inrichten als 'echte natuur'. Het kappen is doorgegaan ondanks het feit dat de Roekenwerkgroep van Vogelwacht Limburg, het IKL en mensen van politieke partijen in Heerlen hiertegen fel hebben geprotesteerd. Het kappen gebeurde weliswaar buiten het broedseizoen, maar wel met nadelige gevolgen. Bij de protesten is aangegeven dat de vogels zeer waarschijnlijk zouden gaan verhuizen naar een 150 meter verder gelegen populierenopstand, direct achter de

huizen langs de Heerlerweg in Hoensbroek. Exact dit gebeurde met als gevolg dat daar veel overlast ontstond. Omwonenden gingen op eigen initiatief pogingen ondernemen om de vogels te verjagen. Dit varieerde van ketelmuziek tot schieten met een windbuks. Zo zijn er ook enkele pogingen ondernomen om de kolonie bij het ziekenhuis in Heerlen te verjagen. Eveneens langs de Meester Beukenweg in Mechelen is veel moeite gedaan om broedende Roeken te verjagen. Deze vogels broedden eerst in populieren langs de Geul. Nadat deze gekapt waren, is de kolonie naar de Meester Beukenweg verhuisd. De bewoners hebben aan de gemeente verzocht om een plan van aanpak te maken. De uitvoering van een dergelijk verhuisplan voor de kolonie was volgens de gemeente te duur.

Vergiftiging bij de broedplaatsen

In het verleden zijn er op diverse plaatsen in de directe omgeving van kolonies grote aantallen dode Roeken gevonden (Susteren, Gulpen, Wittem en Mechelen). Het betrof steeds vogels die waren omgekomen door het eten van graan dat in parathion was gedrenkt. In de tweede helft van maart 2004 zijn er in de kolonie langs de Vullingsweg in Heerlen 24 dode vogels verzameld met verkrampte poten. Dit duidt in het algemeen op dood door vergiftiging. Vier dode dieren zijn via de Algemene Inspectie Dienst opgestuurd naar het Centraal Instituut voor Dierziekte Controle in Lelystad. Hier werd vastgesteld dat ook deze dieren waren omgekomen door parathionvergiftiging via tarwekorrels.

Ziekten

Ziekten onder Roeken zijn in Limburg nog zelden vastgesteld. Begin maart 2008 werden bij de kolonie van Vliek in Ulestraten en in de nabijheid van de kolonie langs de A2 bij de luchthaven Maastricht-Aachen Airport vele dode dieren aangetroffen. Deze lagen zowel onder de kolonie als in de graslanden in de omgeving waar de vogels hun voedsel zochten. Naar schatting betrof het ruim 200 Roeken. Bij geen enkele van deze dieren waren de poten verkrampt. Hieruit was af te leiden dat het mogelijk geen vergiftiging betrof. Vier dode dieren zijn met tussenpozen van enkele dagen opgestuurd naar het Centraal Veterinair Instituut in Wageningen. Hier werd geen vergif vastgesteld. Als conclusie werd gegeven: "De doodsoorzaak is trauma. De letsels zijn mogelijk ontstaan doordat de vogels uit de boom zijn gevallen als gevolg van verzwakking

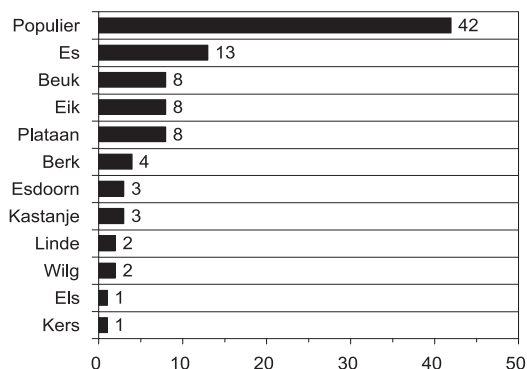

Een van de nestbomen van de kolonie bij het tankstation aan de grensovergang Bocholtz, 16 april 2010 (J. Ummels)

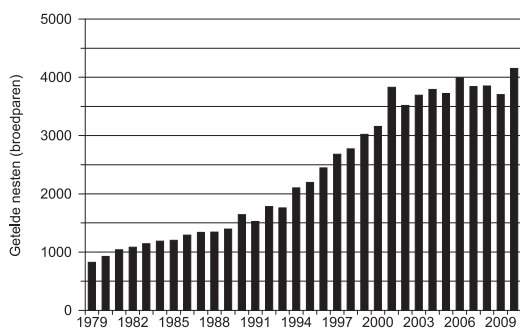
door een ziekte. In het kader van het opsporen van wetsovertredingen bestaat geen aanleiding tot vervolgonderzoek." Van de gevreesde vogelgriep H5N1 die veel vogelslachtoffers maakte was bij de Roeken gelukkig geen sprake.

Nestboomkeuze

In 1992 is een inventarisatie gemaakt van de bomen die de Roek kiest om er zijn nest in te bouwen. De Canadese populier, Eik en Beuk vormden toen voor meer dan 90% de nestbomen. De laatste jaren worden in veel nieuw gevonden broedplaatsen gebruik wordt gemaakt van andere boomsoorten. Hierbij speelt het opportunisme van de Roek een belangrijke rol. Plaatsen waar etensresten achterblijven (bijvoorbeeld tankstations) zijn favoriete locaties. Zeker als er in de directe omgeving ook grasland te vinden is. Zo zijn er twee grote kolonies gevestigd op of bij parkeerplaatsen van benzinestations langs de A2 (Campina) en voor de grensovergang in Bocholtz. In een Wilg die hier als nestboom wordt gebruikt zaten in 2010 meer dan 20 nesten (zie foto).

Figuur 3. Het aantal nestbomen per boomsoort in 65 broedkolonies in 2009.

Figuur 4. Totaal overzicht aantal getelde broedparen in Limburg in de periode 1979-2010.

In 2009 is opnieuw gekeken naar de nestboomkeuze van de Limburgse Roeken. In 65 kolonies is geïnventariseerd in welke bomen nesten waren gebouwd (figuur 3). Met name de Es wordt steeds meer een gewilde nestboom.

Indien de broedlocaties in Limburg worden bekeken op geschiktheid lijken Roeken bij de keuze met twee belangrijke dingen rekening te houden:

- Aanwezigheid van genoeg voedsel in de periode dat de jongen in het nest worden gevoerd. In de eerste weken nadat de vogels uit het ei zijn gekomen worden deze gevoerd met voornamelijk dierlijk materiaal (emelten, engerlingen, ritnaalden enz.). Dit wordt met name gevonden in de bovenste laag van grasland, dat bij voorkeur in de omgeving van de nestbomen moet liggen. Ook plaatsen waar veel etenresten worden achtergelaten zoals benzinstations en vuilnisbelten zijn voorkeurplaatsen voor het vestigen van een kolonie.

- Aanwezigheid van geschikte bomen qua hoogte en ligging waarin een nest kan worden gebouwd.

De bereikbaarheid van geschikt voedsel lijkt veel belangrijker dan de keuze van soort of ligging van de nestboom. Ook blijkt dat de hoogte van de boom een minder belangrijke rol speelt. Zo zaten in de jaren tachtig van de vorige eeuw de nesten in Essen op het terrein van Fiat in Hultum op een hoogte van drie tot vier meter, terwijl een gemiddelde hoogte van 10 meter meer gebruikelijk was in die tijd (eigen waarneming).

Totaaloverzicht sinds 1979

Sinds 1979 worden systematische tellingen van het aantal broedparen van de Roek gedaan. Hierbij wordt er van uitgegaan dat elk bezet nest een broedpaar vertegenwoordigt. Jonge Roeken maken echter soms speelnesten. In werkelijkheid kan het zijn dat het aantal broedparen iets lager ligt. Hiertegenover staat dat er in bepaalde jaren kleine kolonies over het hoofd zijn gezien. De aantallen in figuur 4 zijn de getelde nesten die hier gelijk worden gesteld met het aantal broedparen.

Dankwoord

Elk jaar telt een kleine groep mensen in hun omgeving het aantal roekennesten. Ik dank hiervoor Rob van der Laak, Annemie Speckens, John Hannen, Ger Jacobs en Nico Schaafstra. Bijzonder erkentelijk ben ik Jos Nijssen die elk jaar in de broedtijd trouw een gedeelte van Limburg doorkruist op zoek naar nieuwe vestigingen en die samen met mij alle kolonies inventariseert bij de eindtelling. SOVON dank ik voor het maken van het kaartje en de figuren en voor de aanvulling van de gegevens van de kolonie in Gennep.

Literatuur

- Gedeputeerde Staten van Limburg, 2005.** Ontheffingen: nr 2005104 deel 11, 2005105 deel 13 en 2005106 deel 10.
- SOVON.** Broedvogels in Nederland, Roek SOVON Monitoringsrapporten 2003-2008, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Ummels J.M.P., 1995.** Aantalsontwikkeling van de Roek in Limburg in de periode 1979-1994. Limburgse Vogels 6: 1-10.
- Ummels J., 2000.** Het roekenbroedbestand in Limburg herstelt langzaam doch niet zonder problemen. Het IJsvogeltje 2000, nr. 94.

Jacques Ummels, Essendijk 15, 6243 BH Geulle

Krooneenden in het Maasplassengebied

Willem Vergoossen

Krooneenden, Heel, 13 december 2009 (K. Lemmens)

Op landelijk niveau is de Krooneend *Netta rufina* in het afgelopen decennium spectaculair toegenomen, zowel binnen als buiten het broedseizoen. Het lag voor de hand dat onze provincie hier op den duur een of meerdere graantjes van mee zou gaan pikken en met name in 2008/2009 en 2009/2010 is dit dan ook bewaarheid. Deze eendensoort lijkt een grote waarneempopulariteit te genieten. Dit gezien het aantal meldingen op waarneming.nl tegenover het relatief geringe aantal waargenomen vogels. Dit artikel bespreekt het voorkomen van Krooneenden in het Midden-Limburgse Maasplassengebied in de periode na 2004, de einddatum van de Avifauna van Limburg (2006). Het genoemde gebied omvat de grindgaten vanaf Rijkel in het noorden tot en met Ohé en Laak in het zuiden.

Landelijk voorkomen

De Krooneend heeft zich in 1942 als broedvogel in Nederland gevestigd. In de eerste atlasperiode 1973-

1977 (Teixeira, 1979) gaat het om naar schatting 40-60 paren, waarna de aantallen weer zakken om eind jaren tachtig een dieptepunt te bereiken met hooguit 6-15 paren. Vanaf de jaren negentig treedt een herstel op en in de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (Dirksen & van der Winden, 2002) gaat het in de periode 1998-2000 al weer om 120-170 broedparen. Van Dijk *et al.* (2010) geven vervolgens voor 2008 een nieuwe schatting van 370-420 broedparen.

Uiteraard vertaalt deze toename zich ook in de aantallen Krooneenden buiten de broedperiode. Zo vermeldt waarneming.nl voor de periode 2005-2010 regelmatig aantalrecords van 400 en 450 Krooneenden in respectievelijk de Gouwzee (NH) en Broekbos (FL) in de maanden oktober-december.

Provinciaal voorkomen

De Avifauna van Limburg (Hustings *et al.*, 2006) vermeldt de Krooneend voor de periode t/m 2005 als een doortrekker en jaargast in uiterst klein aantal,

waarvan na 1980 ca. 85% van de waarnemingen betrekking heeft op solitaire vogels en de rest voornamelijk op twee- of drietalen. De grootste groep in de periode 1985-2005 betreft 8 exemplaren op 14 en 15 februari 2004 bij Oost-Maerland. Het 'all time' record staat vooralsnog op een groep van 33 Krooneenden op 9 maart 1969 te Stevensweert. De auteurs geven aan dat vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw ook in onze provincie een bescheiden herstel waarneembaar is. Jaarlijks gaat het hierbij om 15-25 meldingen, die voor minstens de helft betrekking hebben op vervolgwaarnemingen en voor een klein deel op duidelijke escapes (Krooneenden met waargenomen kwekersringen).

De seizoenen 2005/2006 – 2009/2010

De Krooneend is in Limburg overwegend aanwezig in het najaar en de winter. De waarnemingen zijn daarom gegroepeerd in vijf perioden die telkens lopen van 1 juni tot dezelfde datum in het daaropvolgende jaar. In totaal gaat het hierbij om 327 waarnemingen, waarvan meer dan 90 % in 2008/2009 en 2009/2010 (www.limburg.waarneming.nl). In dit totaal zijn duidelijke escapes niet meegeteld, hetgeen uiteraard een beetje nattevingerwerk is, want in de meeste gevallen valt absoluut niet vast te stellen of het al dan niet om wilde of ontsnapte/vrijgelaten exemplaren gaat. Zeker solitaire Krooneenden hebben zodoende toch vaak de schijn tegen.

Meerdere meldingen van Krooneenden op dezelfde dag, dubbelmeldingen en waarnemingen van Krooneenden die in een min of meer aaneengesloten periode op een grindgat gedaan zijn, benoem ik na de eerste melding als vervolgwaarnemingen. Dit ongeacht de soms wisselend gemelde aantallen. De ervaring in de afgelopen winters heeft namelijk geleerd dat de Krooneend in al zijn opvallendheid (qua verschijning) ook bijzonder onopvallend (qua gedrag) kan zijn en zich moeiteloos aan de waar-

nemer weet te onttrekken. Krooneenden verblijven regelmatig kort onder de oever, waar ze foerageren op kranswieren en/of fonteinkruiden en kunnen dan langdurig duiken. Soms is enig geduld nodig om ze te ontdekken en als er dichte of hogere begroeiing op de oever staat, zoals het geval is bij de WML-plas (Langven) te Heel, lijken ze geheel afwezig of worden ze onderteld. Ook verplaatsen de vogels zich regelmatig tijdelijk naar een nabijgelegen grindgat.

Het vaststellen van het aantal aanwezige Krooneenden in de besproken perioden is doorgaans slechts bij benadering mogelijk. Enerzijds verplaatsen de vogels zich in de loop van een najaar/winter over de diverse grindgaten. Anderzijds bestaat er veel ruis, met name wat betreft het determineren op leeftijd en geslacht, voor zover dat al gebeurt. Uitgekleurde mannetjes leveren qua determinatie nauwelijks problemen op, maar juvenielen en adulte vrouwtjes in de maanden oktober-december (hierna samen vermeld als 'vrouwtype'), en soms ook de eclipskleden van de mannetjes, des te meer. Het is geen uitzondering dat dezelfde dieren door verschillende waarnemers als respectievelijk onbepaalde juveniel, adulte vrouw of onvolwassen man geëtiketteerd worden. Mede hierdoor valt vaak niet te zeggen of waargenomen groepjes Krooneenden op verschillende grindgaten al dan niet dezelfde exemplaren betreffen. Desondanks valt in het onderstaande overzicht direct op dat het in 2008/2009 en 2009/2010 om uitzonderlijke aantallen gaat voor het Maasplassengebied.

Seizoen 2008/2009

Het seizoen 2008/2009 begint op 5 september 2008 met 2 vrouwtype Krooneenden op de Asseltse Plassen, in oktober-december gevolgd door waarnemingen van 1-3 exemplaren op de Grote Hegge bij Thorn, de WML-plas te Heel, opnieuw de Asseltse Plassen en de Stevol-plas bij Stevensweert. Alles wijst op een normale winter, maar op

Tabel 1. Overzicht van de aantallen gemelde waarnemingen en de aantallen Krooneenden, na schifting van de dubbel- en vervolgmeldingen, in de winters van 2005 t/m 2010.

	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010
N waarnemingen	9	18	2	123	175
Vervolgwaarnemingen	67 %	78 %	50 %	89 %	95 %
N exemplaren	3	5	2	26-30	17-21

3 januari verandert de situatie drastisch. Op die datum zijn op de Oolderplas-Ool 6 exemplaren (3 man, 3 vrouwtje) aanwezig en tot 10 januari kan men hier in wisselende samenstelling en onder soms barre omstandigheden maximaal 11 vogels (5 man, 6 vrouwtje) zien. Op 3 januari worden eveneens 12 Krooneenden op de Asseltse Plassen ontdekt. De dag erna gaat het al om 14 ex. (11 man, 3 vrouwtje), waarvan tot 9 februari 13 ex. aanwezig blijven. Hierna valt de groep langzaam maar zeker uit elkaar en op 27 februari dobberen de laatste twee mannetjes van dit seizoen op de Asseltse Plassen. Het recordaantal van 1969 is niet overtroffen, maar enkele verkleumde waarnemers hadden toch het genoegen om op 3 januari op beide plassen samen liefst 22 Krooneenden te zien!

Seizoen 2009/2010

Een vrouwtje Krooneend die van 12 t/m 20 september op de Asseltse Plassen zwemt, vormt de opening van seizoen 2009/2010. Op 16 oktober zijn 2 mannen op de Sint Annabeemden aanwezig en op 8 november verschijnen drie man Krooneend op de WML-plas te Heel, waar de soort vervolgens tot 25 januari in wisselend aantal wordt gezien. Vanaf 13 november gaat het hier om 4 ex., vanaf 28 november om 5 ex., vanaf 2 december om 9 ex., om op 5 december de piek te bereiken met 17 ex. (13 man, 4 vrouwtje). Deze Krooneenden blijven tot 24 december bij elkaar en laten zich meestal fraai en op korte afstand bekijken. Hierna valt de groep langzaam maar zeker uit elkaar en verschijnen kleinere aantallen (1-6 ex.) op de nabijgelegen Bosmolenplas, Het Tesken en het Polderveld bij

Panheel. De vier mannetjes op het Polderveld op 12 maart vormen de laatste waarneming voor het Maasplassengebied in dit seizoen.

Favoriete plassen

Op de WML-plas zijn van 1999/2000 tot en met 2009/2010 inmiddels in 10 van de 11 seizoenen Krooneenden gezien. Als regelmatige verblijfplaats wordt deze locatie op provinciaal niveau alleen geëvenaard door de Pietersplas bij Oost-Maarland, alwaar in hetzelfde tijdsbestek in 9 van de 11 seizoenen Krooneenden verbleven. Meestal 1-4 ex., maar op 14/15 februari 2004 8 ex. (5 man, 3 vrouwtje) en 14 januari 2007 liefst 12 ex. (9 man, 3 vrouwtje). De vraag blijft wat beide plassen zo aantrekkelijk maakt voor Krooneenden. Gaat het alleen om de onderwaterflora of spelen ook andere factoren een rol?

Literatuur

- Dirksen J. & J. van der Winden, 2002.** Krooneend *Netta rufina*. SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey - Nederland, Leiden. pp. 134-135.
- van Dijk A.J., A. Boele, F. Hustings, K. Koffijberg & C.L. Plate, 2010.** Broedvogels in Nederland 2008. SOVON-monitoringsrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006.** Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Teixeira R.M., (red), 1979.** Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.

Willem Vergoossen, Hattem 89, 6041 SG Roermond

Krooneenden, Heel, 7 december 2009 (N. Hulsbosch)

Slaapplaatsen van Aalscholvers in Limburg

Stef van Rijn

Aalscholvers *Phalacrocorax carbo sinensis* zijn in Nederland terug van weggeweest. Overal zijn deze viseters tegenwoordig waar te nemen en dat leidt weer tot de discussie of het er niet teveel zijn en of we moeten ingrijpen met actieve beheersmaatregelen om de populatie te verkleinen. Midden in de beheerplanning van Europese Vogelrichtlijngebieden, die gaat over het behoud van populaties, is er een toenemende vraag om inzicht. Ook in Limburg is de Aalscholver niet onopgemerkt gebleven. Dit artikel geeft de actuele stand van zaken van overwinterende Aalscholvers in Limburg aan de hand van tellingen op slaapplaatsen.

Tellingen van Aalscholvers op slaapplaatsen

Het tellen van Aalscholvers op slaapplaatsen maakt onderdeel uit van Europese tellingen. Deze werden georganiseerd binnen een Europees project om de wetenschappelijke, ecologische en sociaaleconomische relaties tussen Aalscholver, vis en beroeps- en sportvisserij te analyseren (Interdisciplinary Initiative to reduce PAN-European Cormorant-Fisheries Conflicts, Intercafe; Cost action 365). In dit vier jaar durende project kwamen vogel- en visecologen uit vrijwel alle Europese lidstaten bij elkaar om de kennis te bundelen. Met deze kennis is inzicht voorhanden in het conflict tussen de vogel- en de visserijbelangen. Hiermee kan advies gegeven worden voor beleid op lokaal en internationaal niveau. Binnen het project organiseerde de werkgroep die de vogelecologie voor zijn rekening nam slaapplaatstellingen, later ook aangevuld met tellingen van broedkolonies (2006). De slaapplaatstellingen vonden steeds plaats in de winter (januari) omdat in die periode de aantallen in de overwinteringsgebieden een piek bereiken. Aalscholvers overwinteren in heel Europa met een zwaartepunt in Zuid-Europa (Frankrijk, Spanje tot aan de Middellandse zee kust van Noord-Afrika). Maar ook in Nederland overwinteren noemenswaardige aantallen.

De officiële Europese slaapplaatstelling vond plaats in januari 2003. In Nederland lukte het in 2003 niet om op alle slaapplaatsen te tellen en daarom werd besloten de telling in 2004 nog eens te herhalen

Aalscholvers, Clauscentrale Maasbracht, 9 december 2004 (R. Schols)

om het beeld compleet te maken. In de jaren 2007 en 2009 werd opnieuw een poging gedaan om heel Europa te tellen maar dit bleek om logistieke redenen nauwelijks haalbaar. In die jaren werd slechts in een klein aantal landen geteld. In Nederland werden in deze jaren niet alle slaapplaatsen bekeken maar er kon voldoende informatie verzameld worden om de landelijke trend te kunnen bepalen. De tellingen in Nederland werden georganiseerd door S. van Rijn (Delta Project Management, Culemborg in opdracht van het toenmalige RWS-RIZA) en J. Nienhuis (SOVON). SOVON had belang bij het verkrijgen van kennis en inzicht in de ligging van slaapplaatsen en de bijbehorende trends. Daarnaast waren de verkregen gegevens een aanvulling op de reguliere

midwintertellingen van watervogels. In Nederland gingen ruim 200 tellers op pad om vanaf de namiddag tot in de schemering het aantal aanwezige en nog binnenvliegende Aalscholvers te noteren. Voor Limburg werden de tellingen gecoördineerd door Ton Cuijpers. Er werd in alle jaren rond half januari geteld waarbij de voorkeur uitging naar het weekend (vrijdag-zondag).

Ligging van slaappleaatsen

Aalscholvers zijn sociale dieren die niet alleen in kolonies broeden, maar ook gezamenlijk foerageren en slapen. Zowel slaappleaatsen als kolonies bestaan uit enkele tot, in sommige regio's, wel duizenden vogels. Slaappleaatsen zijn veelal rustige, geïsoleerde locaties. Dat kan een solitaire boom zijn maar ook een boomgroep of bosje, vrijwel altijd in de directe nabijheid van water, liefst grenzend aan of boven water. Ze bevinden zich vaak op eilandjes, als die er zijn, en in de grotere Nederlandse wateren wordt ook op zandplaten overnacht. In sommige gevallen worden hoogspanningsmasten gebruikt. In Limburg liggen de meeste slaappleaatsen direct langs de Maas of aan oude Maasarmen en bij zand- en grindgaten. Broedkolonies worden in de winter meestal als slaappleaats gebruikt. De tellingen geven een mooi overzicht van de ligging van winterslaappleaatsen van Aalscholvers.

Aantallen

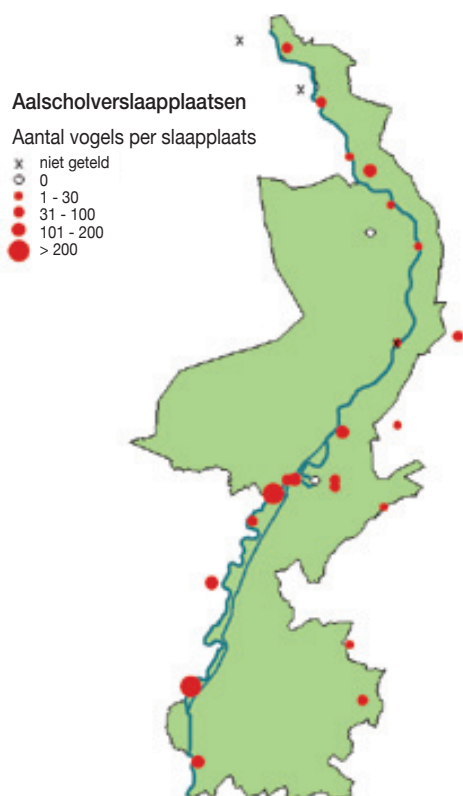
Met de tellingen is een goede schatting mogelijk van aantallen en verspreiding van overwinterende Aalscholvers. Op basis van de slaappleaatsen waar in meerdere jaren geteld is, valt af te leiden in hoeverre de aantallen tussen de verschillende winters variëren. De slaappleaatsen die in zowel 2003 als 2004 werden geteld, bleken in 2003 veel kleiner te zijn dan in 2004. In januari 2004 verbleven ruim 25.000 Aalscholvers in Nederland. In 2003 werd onvolledig geteld, maar naar schatting verbleven grofweg 16.000 vogels in het land. In alle jaren verbleef een belangrijk deel van het aantal in het IJsselmeergebied (in 2004 circa 40% van het aantal) waar gemiddeld ook de grootste slaappleaatsen zijn gelegen. Voor 2004 werd geschat dat grofweg 10% van de vogels in Zuid-Nederland verbleef, met name langs de Limburgse Maas. Het ging hierbij om circa 2.500 vogels op ongeveer 25 slaappleaatsen (gemiddeld een kleine 100 dieren per slaappleaats) (van Rijn & Nienhuis, 2004).

In Limburg werden de Aalscholvers onregelmatig geteld. Sommige plekken werden jaarlijks geteld. In een aantal winters lukte het niet om voor alle slaappleaatsen tijdig een teller te vinden. In 2003 kwam dit omdat de organisatie van de tellingen wat laat op gang kwam, er werden 11 Limburgse slaappleaatsen onderzocht. In 2004 werden 20 bekende locaties bekeken. Sindsdien nam de oplettendheid toe en ontdekten vogeltellers nieuwe, tot dan toe nog onbekende slaappleaatsen. In januari 2007 kon op bijna alle slaappleaatsen worden geteld (tabel 1). In januari 2009 kreeg de organisatie van de tellingen in Nederland weer wat minder aandacht omdat een aantal overige Europese landen, waaronder Frankrijk, het liet afweten.

Tabel 1. Slaappleaatsen en aantal getelde Aalscholvers in Limburg in januari 2003, 2004, 2007 en 2009. In de tellingen zijn ook een paar slaappleaatsen meegenomen die net over de grens in Duitsland en België liggen. Aangenomen wordt dat de vogels van deze slaappleaatsen voornamelijk in de Nederlandse wateren vissen.

Slaappleaats	2003	2004	2007	2009
Noord-Limburg				
Broekhuizerwaard	-	-	3	-
Cuijk, Kraaijenbergse plassen	0	0	-	-
De Vilt, Beugen	-	4	-	-
Diepeling zandwinplas, Tienray	0	0	0	0
Heijen, Maasarm	-	135	83	2
Heskenshof	-	-	-	0
Hoeve de Wis, Molenbeek	-	-	4	5
't Leuken	15	122	118	29
Mookerplas	32	70	71	1
Teewen compostbedrijf, Blitterswijk	-	-	21	115
Midden-Limburg				
Asseltse plassen, Asselt-Roermond	-	111	172	103
Dilkenswaard, Ohe en Laak	-	45	42	-
Effelderwaldsee (D)	11	148	27	-
Krickenbeck (D)	-	-	63	87
Molengreend, Maasbracht	-	86	140	315
Ocewaard, Venlo	-	-	25	7
Osen, Linne	50	0	0	0
Polderveld, Pol, Heel	20	112	82	-
Roer Lerop, Roermond	-	186	68	12
Roer, Melick	-	-	88	47
Romeinenwaard, Venlo	-	-	-	25
Swalm, Swalmen	-	28	8	-
Visplas Brandt, Stevensweert	-	178	232	0
Zuid-Limburg				
Cranenweyer, Kerkrade	21	123	85	27
Dilzen-Stokkem (B)	40	344	196	-
Hochter Bampd, Neerharen (B)	142	228	327	-
Oost-Maarland plassen	36	138	153	47
Teverener Heide	-	23	20	0

Rond de telling van januari 2003 viel een stevige vorstperiode in. Hierdoor vrozen veel geïsoleerde wateren dicht waardoor veel slaappleatsen onaan-trekkelijk werden. De meeste vogels trokken weg, waarschijnlijk naar zuidelijker gelegen oorden. In de zachte maand januari van 2004 werden op dezelfde slaappleatsen ruim drie keer zoveel Aalscholvers aangetroffen als in 2003. In 2007 werden weer minder vogels geteld dan in 2004. In januari 2009 was net als in 2003 weer sprake van vorst en ijs waardoor veel minder vogels werden geteld in vergelijking met de telling van 2004 en 2007. Hierdoor waren de aantallen in januari 2009 vergelijkbaar met die van januari 2003. De tellingen geven geen aanwijzing dat het aantal Aalscholvers in Limburg toe- of afneemt. De aantallen zijn in de tijd gezien waarschijnlijk stabiel, maar variëren in elk geval wel sterk met de strengheid van de winter. Ruw geschat overwinteren er in Limburg 2.000-2.500 Aalscholvers in zachte winters en 700-1.500 in strengere winters.

Figuur 1. Verspreiding van Aalscholvers in Limburg tijdens de slaappleatstelling van januari 2007.

Herkomst

Op grond van kleurringaflezingen blijkt een deel van de in Nederland overwinterende Aalscholvers uit Scandinavië afkomstig te zijn, vooral uit Denemarken. Op basis van kleurringprojecten in het IJsselmeergebied, Haringvliet en Waddengebied is vastgesteld dat een deel eigen broedvogels betreft. Ook uit ringaflezingen van de in Limburg overwinterende Aalscholvers blijkt dat een gedeelte uit eigen land komt. Daarnaast is een flink deel afkomstig uit Denemarken en een kleiner deel uit Zweden, Noorwegen en Finland (van Seggelen *et al.*, 2009).

Verspreiding

In de periode 2003-2009 werden gemiddeld 79 Aalscholvers per slaappleats geregistreerd. In 2003 waren de slaappleats het kleinst (gemiddeld 30) en in 2004 het grootst (gemiddeld 119). De slaappleats zijn het kleinst in Noord-Limburg met gemiddeld 45 vogels en maximaal 135 en het grootst in Zuid-Limburg, gemiddeld 119, maximaal 344. Midden-Limburg zit ertussenin met gemiddeld 77, maximaal 315. In figuur 1 is de verspreiding in januari 2007 in beeld gebracht als zijnde een gemiddeld en representatief jaar. Het zwaartepunt van de verspreiding van in Limburg overwinterende Aalscholvers is gekoppeld aan de ligging van de Maas. De grootste concentraties liggen in het Maasplassengebied en langs de Grensmaas. Naast de Maasplassen vormen de kanalen in Zuid-Limburg (het Julianakanaal en aan de Belgische zijde het Albertkanaal) waarschijnlijk extra viswater voor de vogels. In de rest van het Limburgse Maasdal zijn eigenlijk geen slaappleats met aantallen van betekenis aanwezig. Dit komt waarschijnlijk door de beperkte beschikbaarheid van viswater. De Maas van Noord-Limburg heeft weinig aangrenzende wateren die ruimte bieden aan vissende en rustende Aalscholvers. Met het maken van plassen en kanalen heeft de mens dus ruimte gecreëerd voor grotere aantallen Aalscholvers.

Discussie

De gegevens van slaappleatstellingen laten zien dat Aalscholvers zich nadrukkelijk verspreiden in de omgeving van grote wateren. De herkolonisatie van Aalscholvers kwam in Limburg wat later op gang dan in de rest van het Nederlandse rivierengebied.

Dit komt waarschijnlijk omdat de verbetering van de waterkwaliteit van de Maas later op gang kwam dan die van de Rijn. Het voorkomen op kleinschaliger water, veelal kunstmatige situaties waarbij soms uitgezette of gekweekte vis is betrokken, is vaak evident, maar wordt aangedreven door de draagkracht van aanliggende grotere watersystemen zoals grote meren en rivieren in de regio. Bij ruw weer of bij grote verkeersdrukte (beroeps- en recreatievaart) op het water worden Aalscholvers vaak gedwongen uit te wijken naar alternatieve visplaatsen. Daarbij komen ze soms dicht bij de mens terecht, zoals in slootjes, grachten, vijvers en in visvijvers als die in de omgeving liggen.

Nog maar 50 jaar geleden was de soort door vervolging door de mens en door bestrijdingsmiddelen bijna uitgestorven. In 1965 werd de Aalscholver in ons land geheel beschermd. De bescherming vormde een keerpunt in de geschiedenis; van eeuwenlange opponent werd de soort het troetelkind van de natuurbescherming. Door de anti-aalscholverlobby is het Europese Parlement inmiddels verzocht de soort niet langer een beschermde status toe te kennen via de Europese Vogelrichtlijn. Dat verzoek is aangenomen, maar er werd niet besloten om op Europees niveau aan de beschermde status te sleutelen.

Als kensoort voor het zoete water is de Aalscholver als laatste schakel in de voedselketen een goede graadmeter voor de kwaliteit van het water (van Rijn & van Eerden, 2002). Watervervuiling en regulering van rivieren en beken en daarmee samenhangend het veranderen van het habitat zijn echter belangrijker oorzaken voor de terugloop van sommige vissoorten dan de terugkomst van de Aalscholver als predator. Van natuurlijke sterfte van vis (door andere oorzaken dan predatie door visetende watervogels) weten we nagenoeg niets. Fluctuaties in jaarklassterkte van vis, voedselbeschikbaarheid en de aanwezigheid van roofvis zijn belangrijke factoren die de visstand van het water bepalen. In de natuur zijn voldoende mechanismen aanwezig voor een terugkoppeling waarbij de prooi minder risico loopt onderdrukt te worden. Uit langjarige studies naar het voedsel van Aalscholvers in het IJsselmeergebied (met behulp van braakballen) blijkt dat vooral niet-commerciële vis wordt gegeten. Hier wordt voornamelijk van talrijke, commercieel oninteressante soorten gegeten. In de Limburgse

Maas zijn vooral vissoorten als Blankvoorn en Baars talrijk. Deze vormen waarschijnlijk het stapelvoedsel voor Aalscholvers die langs de Maas overwinteren en broeden.

Dankwoord

De volgende personen hebben bijgedragen aan de tellingen, door zelf te tellen of door te helpen met het vinden van tellers. Zij worden hartelijk bedankt voor zowel hun bijdrage aan dit verhaal als aan het landelijke en Europese overzicht. In alfabetische volgorde de namen die bij mij bekend zijn: André Sykens, Boena van Noorden, Fred Hustings, Gerard Peters, Hans Custers, Hans Schutte, Henk Alards, Henny Martens, Herman Rothoff, Herman Smits, Jacob van der Weele, Jan Boeren, Jan Gabriëls, Jan Smeets, Jan Timmermans, Jan van de Loo, Jo van der Coelen, Jo Vreken, Jos Hoogveld, Justin Jansen, Karel Lemmens, Koen Devos, Leo van den Bergh, Mariet Verbeek, Mia Hoeijemakers, Michel Talaska, Nico Schaafstra, Nicole Reneerkens, Nicky Hulbosch, Patrick Lemmens, Patrick Palmen, Paul van Nuys, Paul Voskamp, Peter Pelser, Rob Voesten, Theo Cleven, Tine Patyn, Ton Cuijpers, Wiel Aelen en Wil Quaedackers.

Literatuur

- van Eerden M.R. & J. Gregersen, 1995.** Long-term changes in the Northwest European population of Cormorants *Phalacrocorax carbo sinensis*. Ardea 83: 61-79.
- van Eerden M.R. & S. van Rijn, 1997.** Population developments of the Great Cormorant *Phalacrocorax carbo sinensis* in Europe in relation to the question of damage to fisheries. In: C. van Dam & S. Asbirk (eds.) Cormorants and human interests. Proceedings of the Workshop towards an International Conservation and Management Plan for the Great Cormorant (*Phalacrocorax carbo*) 3 and 4 October 1996, Lelystad, the Netherlands pp. 34-44. National Reference Centre for Nature Management, Wageningen.
- van Rijn S.H.M. & M.R. van Eerden, 2002.** Aalscholvers in het IJsselmeergebied: concurrent of graadmeter? Vogels, vissen en visserij in duurzaam evenwicht. RIZA rapport 2001.058. Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling, Lelystad.
- van Rijn S. & J. Nienhuis, 2004.** Aalscholvers op slaapplekken in Nederland in januari 2003 en 2004. Limosa 77: 1-4.
- van Seggelen C., P. van Sanden & K. van Endert, 2009.** Vogels ringen in Limburg. Een analyse van geringde en teruggemelde vogels in Belgisch Noord-Limburg in de periode 1956-2008. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

Stef van Rijn, Delta Projectmanagement,
Culemborg. stefvanrijn@live.nl

Veranderingen van de overwinteringsplaatsen van de Kleine Zwaan in Limburg

Toon Selten & Geert Lamers

Kleine Zwanen, Vredepeel, 8 december 2007 (G. Lamers)

Vanaf september komen ze na een reis van 3500 kilometer vanuit de arctische broedgebieden in Rusland weer ons land binnenvallen: de Kleine Zwanen *Cygnus bewickii*. Allereerst voornamelijk in het Lauwersmeergebied, later verspreiden ze zich over de Randmeren en andere delen van Nederland. Ook in Limburg verblijft in de winter jaarlijks een aantal Kleine Zwanen. Opvallend is dat de locatiekeuze binnen de provincie sinds een aantal jaren aan veranderingen onderhevig is. Dit artikel beschrijft deze veranderingen en wanneer deze hebben plaatsgevonden.

Methode

Om een beeld te krijgen van de aantallen in Limburg overwinterende Kleine Zwanen en de overwinte-

ringslocaties over de afgelopen jaren is gebruikt gemaakt van telgegevens van SOVON en van ingevoerde data in waarneming.nl, aangevuld met informatie uit persoonlijke archieven. Hierbij zijn de telgegevens van de watervogeltellingen over de laatste 35 jaar afgezet tegen de locaties. Hieruit konden de aantallen overwinterende Kleine Zwanen en de verdeling over de provincie worden opgemaakt. Onderzocht werd de provinciale toename van de aantallen, het door de vogels in bezit nemen van nieuwe gebieden en de verschuiving in locatiekeuze. De SOVON-telgegevens zijn vergeleken met de op waarneming.nl ingevoerde maximale aantallen per deelgebied in de provincie. De vaste telgegevens geven een aardig provinciedekkend beeld doordat deze (vrijwel) gelijktijdig zijn verzameld. Hierdoor zijn dubbelellingen zoveel mogelijk beperkt geble-

ven. Omdat het echter om maandelijks momentopnamen gaat, vormen de aantallen op waarneming.nl een goede aanvulling.

De status in Nederland

Kleine Zwanen zijn broedvogels van de Russische toendra's ten westen van de Oeral. De wereldpopulatie wordt geschat op ongeveer 25.000 vogels. De broedvogels trekken via Noordwest-Rusland en de Baltische staten naar West-Europa. Behalve in Nederland liggen ook belangrijke overwinteringsgebieden in Groot-Brittannië, Duitsland en Denemarken. In Nederland overwinteren ze hoofdzakelijk in de Arkemheense polder, de Veluwerandmeren, de Friese waddenkust, de Wieringermeerpolder, delen van Zuid-Holland, het Deltagebied en het Grote Rivierengebied. Eind september, begin oktober arriveren de Kleine Zwanen in het Lauwersmeergebied om van daaruit de andere delen van Nederland te bevolken. Hier overwinteren naar schatting jaarlijks tussen de 17.000 en 19.000 vogels. In Nederland was vanaf de jaren 1970 tot ± 1995 sprake van een lichte toename van overwintersaars door verbetering van de waterkwaliteit en daarmee het voedsel. Na het midden van de jaren negentig nam het aantal vogels echter weer licht af. Vanaf februari tot in maart vindt de terugtrek plaats (Bijlsma *et al.*, 2001). Dit is ruim een maand eerder dan een aantal decennia geleden. Dit verschuiven van de trek wordt toegeschreven aan de steeds milder wordende winters (Koffijberg, 2009).

De status in Limburg

De eerste Kleine Zwaan in Limburg werd gezien op 17 februari 1954 bij Maastricht (Hens, 1965). Ze werden daarna slechts onregelmatig waargenomen tot de winter 1962/63. Deze strenge winter bracht grotere aantallen Kleine Zwanen naar Limburg. Vanaf toen werden ze jaarlijks opgemerkt in toenemende aantallen (Hustings *et al.*, 2006). De overwinteringsgebieden bevonden zich aanvankelijk vooral in het Midden-Limburgse Maasplassengebied. Met name de regio tussen Roermond en Beesel was daarbij favoriet. De overnachtingsplaatsen waren de Sneppen te Roermond en de Rijkelse Bemden te Beesel. De piek lag hier tussen de jaren zeventig en negentig. Ten zuiden van de Maasplassen zijn nooit grote aantallen van de soort ontdekt. In de negentiger jaren is het zwaartepunt verlegd naar Noord-Limburg; d.w.z. langs de Maas tussen

Venlo en Mook inclusief het Maasduinengebied, ondermeer De Hamert, Reindersmeer (slaapplaats) en de Bergerheide.

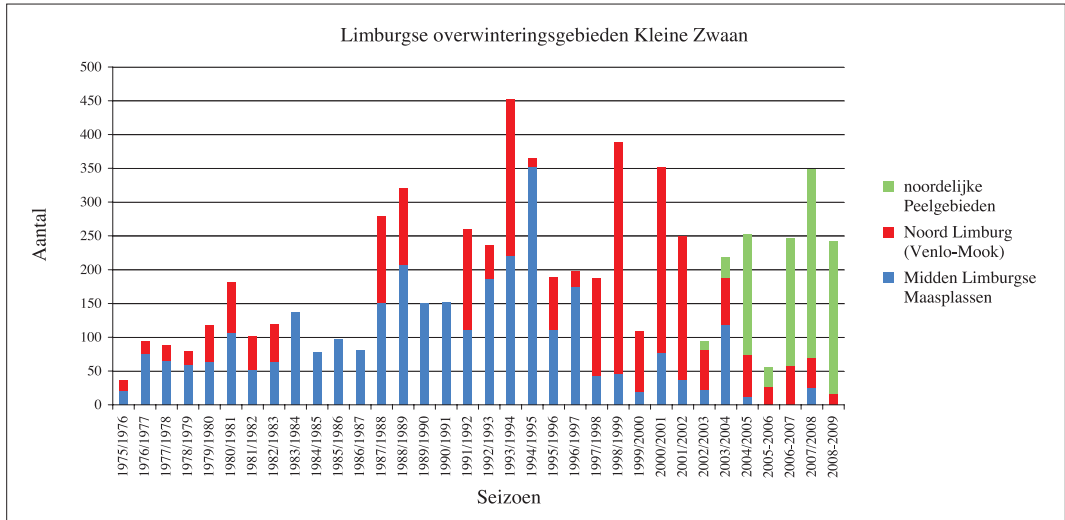
Rond de eeuwwisseling werden ook kleine aantallen aangetroffen in het noordelijk Peelgebied, met name in de omgeving van de Mariapeel en Deurnsche Peel. De aantallen in deze regio namen vanaf dat moment toe. De laatste jaren kunnen rondom de Vredepeel groepen worden waargenomen tot een maximum van ca. 200 exemplaren. De vogels slapen hier meestal in de Mariapeel, op Den Brink (Liessel) en mogelijk ook op het Schaartven of de Radioplassen bij Stevensbeek.

Het belang van Schedefonteinkruid

Een belangrijke voedselbron die mede de verspreiding van de Kleine Zwanen bepaalt, is Schedefonteinkruid. De ondergrondse wortelknolletjes van deze waterplant worden door de Kleine Zwanen graag gegeten. Het 'omploegen' van de onderwaterbodem is een belangrijke schakel in de vorming van de knolletjes het jaar daarop. Gebleken is dat op plekken waar ieder jaar Kleine Zwanen foerageren, de knolletjes groter van omvang zijn dan op plekken waar niet wordt gegeten. Een onderzoek van het NIOO-KNAW (Nederlands Instituut voor Ecologie) wees uit dat de laatste jaren de hoeveelheid wortelknolletjes sterk is teruggelopen doordat Knobbelzwanen, Meerkoeten en eenden zich in de zomer hieraan overvloedig te goed doen. Wanneer de Kleine Zwanen vervolgens in het najaar naar Nederland komen, zijn de meeste knolletjes al weggegeten (vogelbescherming.nl). Door het ontbreken van voldoende voorkeursvoedsel stappen de Kleine Zwanen over naar een dieet van mals gras, oogstresten van bieten, aardappelen en maïs. Deze keuze maken de vogels noodgedwongen omdat Schedefonteinkruid in Limburg niet op grote schaal voorkomt.

Resultaten

Uit figuur 1 blijkt dat in eerste instantie Midden-Limburg de belangrijkste overwinteringslocatie in de provincie is. Het gaat hierbij om 50 tot 140 Kleine Zwanen. Kleinere groepen, 15 tot 75 vogels, bevinden zich ook al in het noordelijke Maasdal tussen Venlo en Mook. In de periode van 1983 tot 1987 ontbrak de soort hier zelfs. Vanaf de winter van 1987/88 stijgen de aantallen overwinterende Kleine Zwanen in Limburg tot boven de 250 exemplaren.

Figuur 1. De Limburgse overwinteringsgebieden van de Kleine Zwaan en de maximale seizoen aantallen.

De voorkeur gaat dan nog altijd uit naar Midden-Limburg, maar daarnaast neemt de soort toe in het noordelijk Maasdal inclusief het oostelijke deel tot de Duitse grens. Het beste winterseizoen in Limburg was 1993/94 met een totaal van 453 Kleine Zwanen. Zowel in Midden-Limburg als in het gebied tussen Venlo en Mook betrof het ruim 200 vogels. De betekenis van het noordelijke Maasdal groeide hiermee. Na dit seizoen namen de Limburgse aantallen weer wat af met sterke jaarlijkse schommelingen tussen de 55 en ruim 300 exemplaren.

Vanaf de winter van 1997/1998 daalde de betekenis van Midden-Limburg plotseling sterk en verschoof het zwaartepunt van de verspreiding naar het gebied tussen Venlo en Mook. Het noordelijke Peelgebied werd in het seizoen 2002/2003 ontdekt en was twee jaren later zelfs de belangrijkste overwinteringslocatie voor Kleine Zwanen in Limburg. In de winter van 2009/2010 betrof het aantal daar zelfs maximaal 291 vogels. Zowel het gebied tussen Venlo en Mook als Midden-Limburg zijn nauwelijks nog van enige betekenis voor de Limburgse Kleine Zwanenpopulatie.

Hoe groot is het aandeel juveniele vogels?

De populatie Kleine Zwanen neemt mondiaal af, voor een groot deel veroorzaakt door slechte broedresul-

taten. Zo lag het percentage juveniele vogels van de in Nederland overwinterende Kleine Zwanen in 2000 op 11% en in 2001 op 14% (www.synbiosys.alterra.nl/natura2000). In Limburg zijn deze percentages erg variabel. In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw schommelde het aantal onvolwassen vogels tussen de 11 en 37%. Rond de eeuwwisseling lag dit op 10% (Hustings *et al.*, 2006) en was vergelijkbaar met de rest van Nederland. Het zou interessant zijn om te bezien wat de verhouding is tussen adulte- en onvolwassen vogels in de groeiende populatie van het noordelijk Peelgebied. Ligt deze hier anders dan in de rest van Nederland? Het in de toekomst vermelden van de leeftijdsverhoudingen bij het doorgeven van waarnemingen kan hier zicht op geven.

Conclusie en discussie

Gebleken is dat er inderdaad meerdere verschuivingen hebben plaatsgevonden in de locatiekeuze van overwinterende Kleine Zwanen in Limburg. Het zwaartepunt van de Limburgse populatie is achtereenvolgens verschoven van Midden-Limburg naar het Noordelijke Maasdal en de Maasduinen en van daaruit naar het noordelijke Peelgebied. Bovendien werd een toename van de totale Limburgse populatie vastgesteld. Maar de aantalstoename heeft niet tot gevolg gehad dat de oude wintergebieden naast de nieuwe zijn blijven bestaan. Met de momenteel

Kleine Zwanen, Mariapeel, 26 januari 2008 (P. Palmen)

beschikbare gegevens kan geen directe reden(en) voor deze verplaatsingen gevonden worden. Veranderingen in voedselaanbod spelen binnen Limburg niet. Er zijn hier geen grote open plassen waar op grote schaal Schedefonteinkruid voorkomt. In Limburg bestaan, los van de verschillende locaties, de foerageergebieden uit grasland en akkers met oogstrestanten. In het noordelijke Peelgebied zijn vooral de maïsakkers erg in trek.

Dit verschilt sterk met andere delen van Nederland, bijvoorbeeld de Arkemheense polder, waar de zwanen hoofdzakelijk op grasland verblijven. Misschien kan een oorzaak voor de verplaatsing gezocht worden in veranderende en toenemende invloeden van zowel land- als waterrecreatie (slaapplaatsen).

Overigens is het opmerkelijk dat Kleine Zwanen in het Peelgebied op de maïsakkers gezelschap hebben van Toendrarietganzen, terwijl losse groepen Toendrarietganzen vaker te vinden zijn op gerooide aardappel- en bietenakkers.

Dankwoord

Dank aan Jeu van Rijswick voor het aanleveren van gegevens van de Peelgebieden. Erik van Winden

(SOVON) wordt bedankt voor het aanleveren van de gegevens van de watervogeltellingen en slaapplaats-tellingen in Limburg. Alle dank gaat natuurlijk ook uit naar degenen die door tellingen hebben geholpen om deze waarnemingen te verzamelen.

Literatuur

- Bijlsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen, 2001.** Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Hens P.A., 1965.** Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg. Publicatie Natuurhistorische Genootschap Limburg. Maastricht.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006.** Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Koffijberg K., 2009.** Vogelbalans 2009, thema flyways. SOVON Vogelonderzoek Nederland.

www.vogelbescherming.nl
www.sovon.nl
www.waarneming.nl
www.synbiosys.alterra.nl

*Toon Selten, Boswachterweg 5, 5975 ND Sevenum.
fam.selten@hetnet.nl*
*Geert Lamers, Kapelstraat 1, 5447 AA Rijkevoort.
geert.lamers@planet.nl*

Zeldzame broedvogels in Limburg in 2009

Jan Joost Bakhuizen, Hans-Peter Uebelgünn & Geert Lamers

In dit artikel zijn de resultaten samengevat van het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB) van SOVON in Limburg in 2009, betreffende de zeldzame soorten. Het LSB volgt de aantalsontwikkeling en de verspreiding van de broedvogelpopulatie van kolonievogels en zeldzame soorten in Nederland. Bij sommige soorten wordt daarmee de gehele landelijke populatie geteld. Bij enkele andere soorten is het streven erop gericht om in elk geval de populaties in de belangrijkste kerngebieden jaarlijks te tellen.

De bij SOVON bekende Limburgse gegevens van het LSB-Zeldzame soortenproject van 2009 (extra interessant vanwege een in onze provincie koude voorafgaande winter) worden op een rij gezet en vergeleken met de gegevens over 2002-2008 en de meest recente provinciale aantalsopgaven (Hustings *et al.*, 2006). Daarna volgen de soortbesprekingen. Dit is alweer de achtste aflevering van een jaarlijks terugkerende serie in *Limburgse Vogels* (o.a. Bakhuizen *et al.*, 2007, 2008 en 2009).

Materiaal en methode

Hoe is het databestand voor het LSB Limburg van SOVON gevuld? Allereerst door de digitale invoer van telresultaten door de waarnemers zelf, of via de LSB-formulieren die ze naar SOVON sturen. Bovendien worden de opgaven van de BMP-telgebieden aan het bestand toegevoegd. De systematische broedvogeltellingen in het Maasdalgebied vormen bijvoorbeeld een zeer belangrijke inbreng voor het LSB-project. Ook geldt dit voor de jaarlijkse broedvogeltellingen langs een aantal beken. Natuurlijk worden ook alle door een grote schare waarnemers opgespoorde territoria van de Middelste Bonte Specht toegevoegd aan dit bestand. Daarnaast worden tellers actief benaderd voor gegevens. Er is voorts zeer dankbaar gebruik gemaakt van de waardevolle broedvogelgegevens die de Provincie Limburg ieder jaar weer verzamelt in het kader van provinciale broedvogelmonitoring (in steekproefgebieden) en de tweede ronde van de integrale kartering (grote aaneengesloten gebieden). Bij de integrale kartering is in 2009 de zuidwestpunt van Zuid-Limburg onderzocht: het zuidelijke Maasdal en het westelijke Heuvelland. Daarnaast

Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB)

Het SOVON broedvogelonderzoek is gesplitst in twee onderdelen, beide met een aparte aanpak. Het **Broedvogel Monitoring Project (BMP)** richt zich op onderzoek in steekproefgebieden en beoogt het volgen in de tijd van algemene en schaarsere broedvogelsoorten in Nederland. Het **Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB)** is gericht op het landelijk tellen van 17 in kolonies broedende soorten en 78 min of meer zeldzame soorten. Gegevens van kolonievogels en zeldzame soorten in BMP-proefvlakken worden opgenomen in het LSB. De werkwijze van het LSB is beschreven in de SOVON handleiding LSB (van Dijk *et al.*, 2004).

Zeldzame soorten

Zeldzame soorten worden geregistreerd per telgebied of kilometerhok (km-hok). Er bestaat onderscheid tussen gegevens afkomstig van systematische inventarisaties en losse meldingen. De systematische inventarisatie kan betrekking hebben op een duidelijk omgrensd telgebied of een km-hok. Deze vorm van inventariseren heeft de voorkeur omdat zo inzicht komt in de volledigheid van de telling en een betere vergelijking mogelijk is tussen de verschillende jaren. Voordeel is ook dat zo nul-waarnemingen worden opgeslagen. De aantallen territoria worden digitaal doorgegeven via sovon.nl of ingevuld op het formulier Zeldzame soorten, met opgave van de soort, jaar, plaats- of gebiedsnaam, atlasblok/km-hok, type onderzoek (systematisch of losse melding), aantal paren, de hoogste broedcode, naam/adres van de teller en eventuele opmerkingen. Vanaf 2000 worden de telgegevens bij voorkeur zoveel mogelijk verzameld per telgebied en dienen deze telgebieden ook op kaart te worden gezet (van der Weide, 2000). Verschillende tellers in Limburg hebben hiervoor reeds de LSB-formulieren thuis gekregen. Daarnaast zou SOVON graag alle losse meldingen van zeldzame soorten blijven ontvangen.

is de website waarneming.nl, waar losse meldingen worden opgeslagen, natuurlijk een belangrijke bron van informatie. De districtscoördinatoren hebben een coördinerende en stimulerende rol bij het verzamelen van gegevens. Bovendien controleren zij de bestanden op volledigheid en dubbelmeldingen. Na de laatste controle worden de cijfers landelijk op een rij gezet en per soort een beschrijving gemaakt voor de jaarlijkse landelijke rapportage Broedvogels in Nederland (zie o.a. van Dijk *et al.*, 2010).

Resultaten

Voor een overzicht van de aan SOVON doorgegeven aantallen van de zeldzame broedvogelsoorten in Limburg in 2009 wordt verwezen naar tabel 1. Tevens zijn in deze tabel opgenomen de resultaten

over 2002/08 en de provinciale populatieschatting van 2000/04 (Hustings *et al.*, 2006).

Soortbesprekingen

Per soort volgt een korte bespreking. Bij de zeer zeldzame soorten, of soorten met een beperkt voorkomen, worden alle bekende opgaven vermeld. Daarbij is genoteerd: de gebiedsnaam, aantal broedparen/territoria met, indien bekend, de broedcode tussen haakjes en tenslotte de waarnemer.

In dit overzicht ontbreken, net als in de voorgaande jaren, de exoten of niet-inheemse broedvogelsoorten zoals Canadese Gans, Mandarijneend en Heilige Ibis. SOVON blijft graag alle waarnemingen ontvangen van deze soorten die op broeden kunnen wijzen. In een latere editie van Limburgse Vogels zal een

*Tabel 1. Een overzicht van de zeldzame broedvogelsoorten in Limburg in 2002-2009. De aantallen zoals doorgegeven aan SOVON zijn geplaatst naast de populatieschatting van 2000-2004 (Hustings *et al.*, 2006).*

	2000-2004 schatting voor Limburg	2002 SOVON	2003 SOVON	2004 SOVON	2005 SOVON	2006 SOVON	2007 SOVON	2008 SOVON	2009 SOVON
Geoorde Fuut	15-30	25	20	28	32	18	24	15	9
Roerdomp	3-5	4	4	4	2	1	1	1	1
Woudaap	0	0	0	0	0	0	0	1	3
Ooievaar	incidenteel	0	0	0	0	0	0	1	1
Smient	0	0	0	0	0	1	0	1	0
Zwarte Wouw	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Bruine Kiekendief	4-7	3	1	0	1	3	0	1	0
Slechtvalk	3-5	4	5	5	4	6	6	8	11
Porseleinhoen	0-15	2	0	0	1	0	0	2	0
Kwartelkoning	0-15	3	1	0	1	0	1	2	0
Kleine Plevier	160-200	84	75	80	65	67	54	68	84
Oeverloper	1-3	2	2	1	1	4	0	2	3
Kerkuil	130-200	170	152	159	188	142	196	197	68
Oehoe	2-5	2	2	5	4	4	3	3	4
Nachtzwaluw	100-130	79	96	98	105	83	156	84	92
Ijsvogel	80-125	88	66	89	80	72	90	96	44
Middelste Bonte Specht	10-15	6	8	12	15	72	45	61	70
Draaihals	0-3	2	0	1	1	0	0	1	1
Kuifleeuwerik	5-10	8	5	5	3	3	4	2	2
Engelse Kwikstaart	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Grote Gele Kwikstaart	180-210	144	139	134	147	147	155	204	125
Paapje	3-10	5	3	2	0	1	1	2	2
Tapuit	4-5	6	4	4	5	3	0	0	0
Kramsvogel	40-80	30	22	18	23	27	16	19	13
Noordse Nachtegaal	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Graszanger	0	0	0	0	2	0	0	1	0
Orpheusspotvogel	incidenteel	1	3	3	0	2	0	6	4
Kortsnavelboomkruiper	75-100	8	40	30	23	35	50	21	37
Grauwe Klauwier	10-15	5	10	9	19	18	20	38	28
Europese Kanarie	150-250	60	76	80	60	54	46	44	43
Grauwe Gors	10-15	9	14	9	12	3	2	1	3

Tabel 2. Aantal broedparen van de Geoorde Fuut in de belangrijkste broedgebieden van Limburg 2004-2009.

Gebied	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bergerheide	3	6	5	4	5	3
Reindersmeer	2	3	2	4	1	5
De Hamert	>=1	2	>=1	2	3	0
Mariapeel	5	8	7	7	1	0
Groote Peel (L)	12	11	?	3	2	1
De Banen	3	2	2	1	1	0
Grote Moost	2	1	0	3	2	0

overzichtsartikel verschijnen over het Limburgse broedvoorkomen van enkele van deze exoten. De Steenuil, die vooral in grote steekproefgebieden wordt gevolgd, is eveneens niet opgenomen in het overzicht.

Geoorde Fuut *Podiceps nigricollis* (n=9)

Het aantal broedparen van de Geoorde Fuut in Limburg lijkt af te nemen. Werden in de jaren 2002/07 nog 20-32 broedparen vastgesteld, in 2008/09 blijft de teller op 15 respectievelijk 9 steken. Hoewel in Noord-Limburg een enkel paar gemist kan zijn, duidt de afname c.q. het ontbreken van de soort in voorheen vast bezette gebieden, zoals Groote Peel (slechts 1 paar in 2009 aan Limburgse zijde), Mariapeel en de Banen-Nederweert (beide verlaten) op een reële afname. Ook ontbreken in 2009 aanwijzingen over broeden op Landgoed De Hamert. De afname komt overeen met de landelijke situatie. Voor een overzicht van de aantalsopgaven van de belangrijkste gebieden over de periode 2004-2009 zie tabel 2.

Roerdomp *Botaurus stellaris* (n=1)

In 2009 is de soort aan de Limburgse kant van de Groote Peel niet meer vastgesteld. Wel werd de Roerdomp waargenomen in de broedtijd in de Banen bij Nederweert: op 12 april een hoempende vogel. Leuk, maar moeilijk plaatsbaar vanwege het ontbreken van vervolgaarnemingen, was de observatie op 20 juni van een invallend exemplaar bij het Eendenmeer, Bergerheide (T. Bakker).

De Banen 1 (2) **L. Reemers**

Woudaap *Ixobrychus minutus* (n=3)

Nade verrassing van een waarschijnlijke broedpoging van de Woudaap nabij Brunssum in 2008, was het in 2009 helemaal raak met een geslaagd broedgeval

in de kleiputten van De Doort bij Echt. Het nest, op een verstoringgevoelige plek op de oever van een visplas werd pas laat ontdekt, toen er al 4-5 kleine jongen rondklommen. Voor meer informatie wordt verwezen naar Roemen (2009). Naast dit zekere broeden was op een tweetal andere locaties een vogel kortstondig aanwezig, zonder verdere aanwijzing voor broedzekerheid: van 19-20 mei een mannetje op Ora et Labora, Brunssum en op 1 juli een mannetje roepend op de Dorperheide, Arcen. Deze beide waarnemingen zijn toch voldoende om de boeken in te gaan als territorium conform SOVON.

Dorperheide, Arcen, 1 (2) **J.E. Kikkert**
Ora et Labora, Brunssum 1 (2) **W. Quaedackers e.a.**
De Doort, Echt 1 (14) **H. van Oosterhout,**
C. Leijdekker-Winthorst e.v.a.

Ooievaar *Ciconia ciconia* (n=1)

Net als in 2008 heeft een paartje Ooievaars gebroed op het oude stadhuis in het centrum van Gennep. Ditmaal vloog er van de drie jongen één uit. Vermeldenswaard is dat één van de oudervogels een Franse kleurring droeg.

Oude stadhuis, Gennep 1 (16) **F. Hustings e.v.a.**

Zwarte Wouw *Milvus migrans* (n=1)

Na een broedpoging bij de Brandt, Stevensweert in 2006 (naar alle waarschijnlijkheid in de jongen-fase mislukt) werd er reikhalzend uitgekeken naar een nieuwe vestiging in het Maasdal. In 2009 was het dan zover met een geslaagd broedgeval aan de oever van de Pietersplas bij Maastricht. Twee jongen werden grootgebracht en geringd. Voor meer informatie over dit broedgeval zie Voskamp & Don (2009).

Pietersplas, Maastricht 1 (16) **H. Don, P. Voskamp e.v.a.**

Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* (n=0)

In 2009 zijn geen aanwijzingen verkregen die wijzen op een territorium, laat staan een broedpoging van deze moerasvogel. Het is overigens niet duidelijk wanneer het laatste daadwerkelijke broeden in deze eeuw in Limburg heeft plaatsgevonden. De laatste jaren waren er wel territorium-indicerende waarnemingen, maar geen aanwijzingen voor een broedgeval. In 2009 zijn in de periode eind mei-juni alleen enkele waarnemingen verricht van vermoedelijk zwervende exemplaren o.a. op 12 juni: een vogel in vrouwelijk kled, Groote Peel (S. Gubbels), 18 juni: man Pikmeewenwater, de Hamert (B. Engels) en 20 juni: vogel in vrouwelijk kled, Eendenmeer, Bergerheide (T. Bakker).

Slechtvalk *Falco peregrinus* (n=11)

In 2009 hebben weer meerdere paren Slechtvalk de provincie Limburg bevolkt. Het betreft in elk geval een zestal succesvolle paren, twee paren met eileg zonder resultaat en daarnaast drie territoriale paren zonder verdere aanwijzingen voor broeden (info Peter van Geneijgen, Werkgroep Slechtvalk Nederland).

Gennep, havengebied	1 (16)	G.J. Caspers e.v.a.
Maascentrale Buggenum	1 (16)	via P. van Geneijgen
Ittervoort	1 (16)	via P. van Geneijgen
Roermond, Rockwool	1 (4)	via P. van Geneijgen
Roermond, zendtoren	1 (15)	via P. van Geneijgen
DSM Noord	1 (15)	via P. van Geneijgen
DSM Zuid	1 (16)	via P. van Geneijgen
Clauscentrale Maasbracht	1 (16)	via P. van Geneijgen
Born, hoogspanningsmast	1 (4)	via P. van Geneijgen
Maastricht, ENCI	1 (12)	T. Bakker
Heerlen	1 (4)	via P. van Geneijgen

Kleine Plevier *Charadrius dubius* (n=84)

Ook in 2009 zijn veel meldingen van broedparen in Limburg doorgegeven. De aantalsopgave is echter niet volledig, gezien het niet-vlakdekkende onderzoek en het opportunistische voorkomen van deze soort, waardoor hij op allerlei nieuw ontstane plekken kan opduiken. Voor een ruimtelijk beeld van het voorkomen in Limburg in 2009 zie figuur 1. De Kleine Plevier komt in verschillende biotopen tot broeden; in 2009 verdeeld over de volgende belangrijkste categorieën: natuurontwikkeling in het Maasdal (25

paar), natte natuurontwikkeling op zandgronden (19), vennen Maasduinen (13), zandafgravingen (11) en op industrieterreinen (5). De resultaten van de monitoring Zuidelijk Maasdal laat een afname van de aantallen zien over de periode 2000/09 (van 40-45 paar tot 20-30 paar). Mogelijk raken een aantal voorheen geschikte open terreinen meer begroeid.

Oeverloper *Actitis hypoleucos* (n=3)

In 2009 hebben zich op een drietal locaties langs de Maas broedverdachte paren opgehouden. Langs de Grensmaas bij Meers is een nestvondst gedaan (1 juni, Ran Schols, zie foto). Niet ver daarvandaan, bij Maasband, werd een baltsend en alarmerend paar aangetroffen, o.a. op 12 juni (R. Schols, R. van Dongen). Daarnaast werden aan de oostoever van de Pietersplas, Maastricht, waarnemingen doorgegeven die wijzen op een broedgeval ter plaatse: op 2 juni een stiekeme adult en op 2 augustus 2 adulten met niet vliegvlugge jongen.

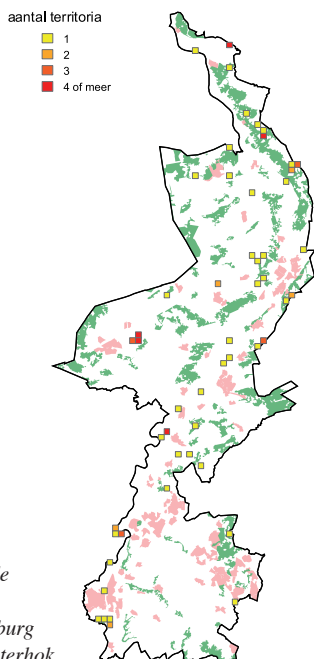
Grensmaas, Maasband	1 (5)	R. Schols, R. van Dongen
Grensmaas, Meers	1 (15)	R. Schols, R. van Dongen
Pietersplas, Maastricht	1 (12)	J.J. Bakhuizen, M. Berlijn

Kerkuil *Tyto alba* (n=68)

Na het topjaar 2008, met 197 broedparen, is de score van 68 paren in 2009 wel erg mager. Er zijn slechts 162 jongen grootgebracht (in 2008 maar liefst 632 jongen!). De zeer magere (Veld)muizenstand, gecombineerd met een in Limburg koude en sneeuwrijke winter, is hoogstwaarschijnlijk

Oeverloperlegsels, Meers, 1 juni 2009 (R. Schols)

Figuur 1.
Verspreiding van de
Kleine Plevier als
broedvogel in Limburg
in 2009 per kilometerhok.

de oorzaak van deze inzinking (info H. Beckers, Kerkuilenwerkgroep Limburg).

Oehoe *Bubo bubo* (n=4)

In Zuid-Limburg kwam ook in 2009 weer een drietal paren tot broeden op de bekende locaties. Dit was eveneens het geval op een andere bekende plek, die niet meedoet met de statistieken omdat het nest net over de grens met Duitsland zat. Zeer verrassend was de vondst van een broedende vogel op Landgoed De Hamert. Helaas is het nest voortijdig verlaten. Voor meer informatie over dit laatste geval zie Lamers (2009).

Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* (n=92)

Twee jaar na het 'Jaar van de Nachtzwaluw' is de volledigheid van de inventarisatie een stuk lager. Desalniettemin zijn er nog 92 territoria uitgesleept. Belangrijke gebieden waar geen gegevens van bekend zijn geworden zijn ondermeer Bergerheide en Weeter- en Budelerbergen. Op de Meinweg is een mooi aantal van 31 territoria vastgesteld: het hoogste sinds lange tijd.

Tabel 3. Aantal territoria van de IJsvogel bij de bekendtellingen per teltraject.

Beek	Teltraject	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Schelkensbeek	Schelkensbeek	2	1	1	1	1	1	1	1	0
Swalm	Swalm	3	2	2	2	2	2	2	2	1
Roer	Roer	14	10	10	9	9	6	10	9	4
Rode beek - Meinweg	Rode beek - Meinweg	1	1	1	3	2	1	2	4	1
Vloedgraaf	Vloedgraaf/Middelsgraaf	2	2	1*)	2	2	2	3	2	0
Geleenbeek	Bovenloop	0	1	0	1	1	0	1	1	1
	Bisse-, Plats- en Hulsbergerbeek	*)	0	0	0	0	0	0	0	0
	A76 - Geleen Daniken	0	0	0	1	1	1	0	1	1
Roode Beek	Roode Beek	5	2	1*)	5	5	1	4	5	1
Worm	Worm	2	2	2	1	2	2	3	1	1
Strijthagerbeek	Strijthagerbeek	0	0	1	1	1	1	0	0	0
Anselerbeek	Anselerbeek	2	2	2	2	1	1	2	2	1
Jeker	Jeker	0	1	0	0	1	0	0	0	0
Voer	Voer	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Noorbeek	Noorbeek	0	0	0	*)	0	0	0	0	0
Geul	Maasmonding - Meerssen	1	3	1	2	2	4	4	2	0
	Meerssen - Valkenburg	1	3	2	1	2	3	3	4	2
	Valkenburg - Schin op Geul	0	0	1	1	0	1	2	0	0
	Schin op Geul - grens België	2	2	1*)	1	2	1	1	3	1
Gulp	Gulp	0	0	0	0	0	1	0	1	0
Eijserbeek	Eijserbeek	0	0	0	1	0	0	0	1	0
Selzerbeek	Selzerbeek	1*)	2	1	3	3	1	4	4	1
Totaal		37	35	28	38	38	30	43	44	16

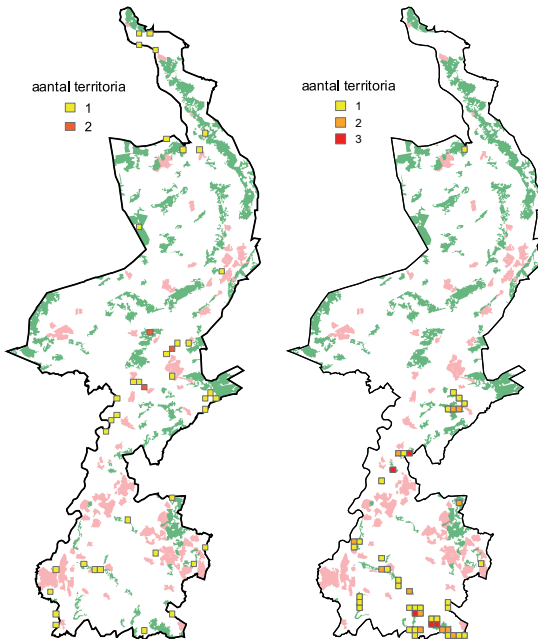
*) niet of onvolledig onderzocht

IJsvogel *Alcedo atthis* (n=44)

Na de in Limburg koude winter van 2008/2009, waarbij de provincie te maken kreeg met zeer lage temperaturen, heeft de IJsvogel zoals verwacht een flinke klap gekregen. De teller voor Limburg blijft steken op 44 paar, terwijl er in 2008 nog een recordaantal van bijna 100 paar werd vastgesteld. Voor een overzicht van alle bekendtellingen in Zuid- en Midden-Limburg zie tabel 3. Deze monitoring-resultaten laten overduidelijk de forse afname in (Zuid-)Limburg zien. Het voorkomen per kilometerhok in 2009 is weergegeven in figuur 2.

Middelste Bonte Specht *Dendrocopos medius* (n=70)

Deze soort heeft het in 2009 heel goed gedaan; bijna is het recordaantal territoria c.q. broedparen van 72 uit 2006 bereikt. De teller staat nu op 70. Het voorkomen heeft nog altijd zijn zwaartepunt in het Zuidoostelijke Heuvelland: Boswachterij Vaals (18) en Geul- en Gulpdalbossen (12). Maar ook daarbuiten doet de soort het onverminderd goed, o.a. IJzerenbosch & 't Hout bij Susteren (7), Munningsbosch/

Figuur 2.
Verspreiding van de
IJsvogel als broedvogel
in Limburg in 2009
per kilometerhok.

Figuur 3.
Verspreiding van de
Middelste Bonte Specht
als broedvogel in Limburg
in 2009 per kilometerhok.

Aerwinkel bij St Odiliënberg (5), Bunderbosch (4), Gerendal e.o. (4) en Limbrichterbos (3). Ook de Beneden-Geuldalbossen (tussen Meerssen en Valkenburg) waren goed bezet met tenminste vier paren. Verheugend was de goede vondst van een broedpaartje bij de Rosmolen op het Landgoed Geijsteren in Noord-Limburg, het eerste broedgeval ten westen van de Maas. En op 11 maart werd een exemplaar aangetroffen nabij de Mookerheide in de Kop van Limburg en niet ver van de een jaar eerder bezette Jansberg. Misschien een opmaat naar een bredere verspreiding in Noord-Limburg in de toekomst? Voor een overzicht van de verspreiding in 2009 over de provincie zie figuur 3.

Draaihals *Jynx torquilla* (n=1)

Vanaf eind april tot half juni was een roepende vogel, in mei vergezeld door een partner, aanwezig op de Meinweg. Het bezoek van een paar aan een geschikte nestholte werd waargenomen op 4 mei en 6 juni.

Meinweg 1 (6) E.van Asseldonk, J. Boeren e.v.a.

Kuifleeuwerik *Galerida cristata* (n=2)

Nog altijd houdt deze soort stand nabij de Texaco op het industriecomplex ten westen van Venlo. Ditmaal nog slechts één succesvol paar, dat met kleine jongen werd waargenomen. Er verbleef ook een derde, niet-territoriaal, exemplaar in de nabijheid.

Tradeport-west, Venlo 2 (16) H.P. Uebelgünn e.v.a.

Engelse Kwikstaart *Motacilla flavissima* (n=1)

Op zowel 28 april als 19 mei werd een (zingend) mannetje waargenomen bij het Grindgat Itteren (H. Don, P. van Tilburg). Verdere aanwijzingen voor daadwerkelijk broeden zijn niet verkregen. Dit is echter wel voldoende om als territorium de boeken in te gaan. Tot op heden is er nog geen zeker broedgeval van deze soort vastgesteld in Limburg (Hustings *et al.*, 2006).

Grote Gele Kwikstaart *Motacilla cinerea* (n=125)

Het barre winterweer van de voorafgaande winter 2008/09 heeft de stand van de Grote Gele Kwikstaart niet onberoerd gelaten. Werd in 2008 nog een recordaantal van meer dan 200 broedparen vastgesteld, in 2009 werden slechts 125 paren opgespoord in Limburg. Dit betekent een afname van een kleine 40%. Vergelijkbare dalingen werden eerder gevonden na de winters van 1978/79 en 1984/85. Ook komt deze afname tot uiting bij de monitoringtrajecten van de beken in Zuid- en Midden-Limburg (zie tabel 4).

Draaihals, Meinweg, 4 mei 2009 (R. Schols)

Tabel 4. Aantal territoria van de Grote Gele Kwikstaart bij de bekendtellingen per teltraject.

Beek	Teltraject	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Schelkensbeek	Schelkensbeek	1	1	1	1	1	1	1	1	0
Swalm	Swalm	0	1	1	2	1	0	1	1	2
Roer	Roer	6	7	14	10	14	16	12	17	4
Rode beek - Meinweg	Rode beek - Meinweg	4	4	3	4	2	4	3	4	2
Vloedgraaf	Vloedgraaf/Middelsgraaf	4	4	2*)	5	8	6	5	4	1
Geleenbeek	Bovenloop	3	3	4	6	5	2	4	2	3
	Bisse-, Plats- en Hulsbergerbeek	*)	3	2	2	2	2	1	0	1
	A76 - zwembad Sittard	12	12	16	8	13	12	12	10	8
Roode Beek	Roode Beek	7	6	6*)	10	10	5	6	9	6
Worm	Worm	4	4	3	1	3	3	3	2	3
Strijthagerbeek	Strijthagerbeek	1	1	2	2	1	1	1	1	1
Anselerbeek	Anselerbeek	2	3	2	2	2	2	3	2	1
Jeker	Jeker	4	4	4	4	6	4	5	5	4
Voer	Voer	1	2	5	4	4	5	5	4	5
Noorbeek	Noorbeek	1	1	1	*)	1	1	1	1	
Geul	Maasmondong - Meerssen	6	11	6	7	7	7	10	9	5
	Meerssen - Valkenburg	8	10	9	9	8	6	7	9	5
	Valkenburg - Schin op Geul	11	9	11	7	12	9	10	5*)	5
	Schin op Geul - grens België	13	11	9*)	12	8	9	13	12	10
Gulp	Gulp	4	5	5	4	6	7	6	7	4
Eijserbeek	Eijserbeek	10	6	5	4	5	6	9	4	3
Selzerbeek	Selzerbeek	4*)	8	8	8	9	7	7	6	6
Totaal		106	116	119	112	127	114	125	115	79

*) niet of onvolledig onderzocht

Voor een overzicht van de verspreiding in 2009 over de provincie zie figuur 4.

Paapje *Saxicola rubetra* (n=2)

In 2009 konden op twee (bekende) locaties succesvolle broedgevallen worden vastgesteld. Bij de Abdij Lilbosch bij Koningsbosch werd o.a. op 8 juni een paartje waargenomen dat een jong aan het voeren was. Op De Rug bij Roosteren werden twee juvenielen met oudervogels op 28 juni gezien. Verdacht waren verder 2 waarnemingen van een adult in de Gebrande Kamp, Milsbeek op 31 mei (S. van den Berg) en op 13 juni (F. Rosmalen).

Lilbosch, Haeselaar	1 (12)	F. van den Brink
De Rug, Roosteren	1 (12)	J. Boeren, J.C. Beckers

Kramsvogel *Turdus pilaris* (n=13)

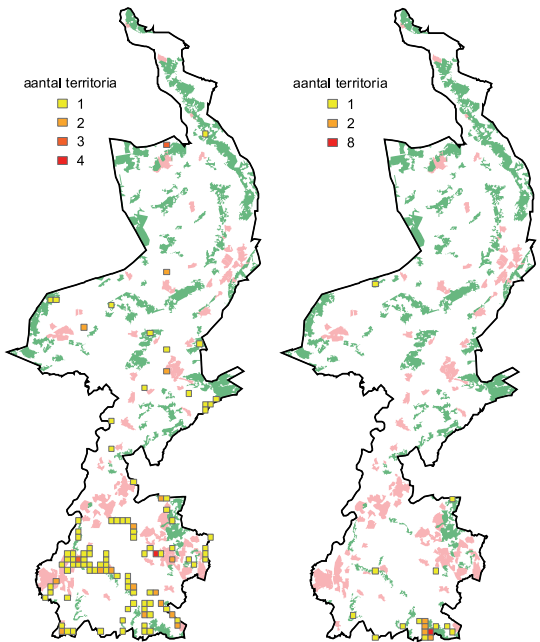
De Kramsvogel is een directe kandidaat voor de Rode Lijst van Nederlandse broedvogels. In 2009 is het voormalige kerngebied van de soort in Limburg (en daarmee van Nederland) integraal gekarteerd door medewerkers van de Provincie Limburg. In 1995 werden in het Westelijk Heuvelland nog 187 broedparen geteld (van Noorden, 1998). In 2009 werden daar slechts 12 territoria gevonden, met dezelfde onderzoeksintensiteit! Buiten dit gebied werd enkel nog een alarmerende vogel nabij Holtum gesignaleerd. Een voorlopig dieptepunt of het begin van het einde?

Orpheusspotvogel *Hippolais polyglotta* (n=4)

Na het recordjaar 2008, met tenminste zes geldige territoria, was ook 2009 weer goed voor een respectabel aantal van vier geldige territoria van de Orpheusspotvogel. Alle vier werden deze gevonden in het Heuvelland van Zuid-Limburg. Een van deze gevallen betrof een gemengd paar met een Spotvogel, hetgeen goed gedocumenteerd is (van Noorden & van Dongen, 2009).

Gerendal	1 (4)	R. van Dongen e.v.a.
Vrakelberg-oost	1 (7)	R. van Dongen
Eyserbosschen	1 (7)	A. Ovaa e.a.
Cottessen	1 (16)	J. Wouters e.a. (gemengd paar)

Daarnaast werden op een viertal andere locaties Orpheusen gevonden welke de status van territorium niet bereikt hebben: Dorperheide, Arcen (16 juli, adult roepend, J. E. Kikkert), rand Savelsbos-zuid (26 mei, zingende man, R. van Dongen), Stokhem, Geulbenden (19 juni, man zingend, G. Boomhouwer) en rand Schweibergerbosch (13 juli, roepend exemplaar, R. van Dongen).

Figuur 4. Verspreiding van de Grote Gele Kwikstaart als broedvogel in Limburg in 2009 per kilometerhok.

Figuur 5. Verspreiding van de Grauwe Klauwier als broedvogel in Limburg in 2009 per kilometerhok.

Kortsnavelboomkruiper *Certhia familiaris* (n=37)

Zonder dat er systematisch onderzoek verricht is aan deze typische Limburgse soort, is er nog een aanzienlijk aantal van 37 territoria uitgehaald. Zoals te verwachten zijn de meeste afkomstig van de vaste kerngebieden Geul- en Gulpdalbossen (8) en Boswachterij Vaals (21). Daarnaast werden er in het Gerendal (3) en Savelsbos (2) territoria gevonden. Verheugend waren de drie die in Noord-Limburg werden gevonden: Zwartwater, Venlo (2, R. van Dongen) en bij de Lommerbroeklossing, Arcen (1, J.E. Kikkert).

Buidelmees *Remiz pendulis* (n=0)

Hoewel geen geldig territorium kon worden vastgesteld, was er wel een tweetal waarnemingen in potentieel broedbiotoop: op 13 april een roepende man op de Romeinenweerd (H. Smits, H. Maeghs en H. Custers) en op 22 juni een roepend mannetje op de Maasoever van de Caestertbeemden bij Eijsden (P. van Tilburg). Broedgevallen zijn in deze goed bezochte gebieden vrijwel uitgesloten. Ook landelijk vergaat het de soort uitermate slecht.

Grauwe Klauwier *Lanius collurio* (n=28)

Limburg herbergt de laatste jaren ongeveer 10% van de landelijke populatie. Na het voorlopige topjaar 2008 met tenminste 38, werden er in 2009 minder broedparen vastgesteld: 28 conform SOVON-criteria. Van Dongen (2009) spreekt over 30 territoria, echter dat is inclusief twee gevallen die niet voldoen aan deze criteria en wel in het Haeselaarsbroek, Echt en het Poppelmondedal, Maastricht. Figuur 5 toont de verspreiding van de broedparen in Limburg in 2009 per kilometerhok. Het leeuwendeel van de territoria is gevonden in het zuidoostelijke Heuvelland: 22 paar. Daarnaast een drietal in het Westelijk Heuvelland (Ingendael, Geuldal, zuidelijk van Noorbeek en Savelsbos-zuidpunt), op het kalkgraslandcomplex Kunderberg en het Rode Beekdal bij Schinveld (bij zweefvliegterrein). Verrassend en verheugend is het geslaagde broedgeval in de Grootte Peel, het eerste aldaar in 45 jaar! Een eerste aanzet tot rekolonisatie van de Peel? Voor meer informatie over het broedseizoen 2009 zie Van Dongen (2009).

Europese Kanarie *Serinus serinus* (n=43)

Evenals de Kramsvogel is ook de Europese Kanarie een kandidaat voor de Rode Lijst van Nederlandse broedvogels. Werd de broedpopulatie eind jaren negentig nog geschat op 300-430 territoria (van Noorden & Schols, 1999), in recente jaren komt de stand niet uit boven de 50-75. Een belangrijk deel van deze overgebleven territoria bevindt zich in Noord-Limburg bij de kernen van Lottum, Baarlo

Tabel 5. Aantalsontwikkeling van de Europese Kanarie in enkele monitoringgebieden in Zuid-Limburg.

Telgebied	01	02	03	04	05	06	07	08	09
Maastricht *)	?	18	12	10	8	5	0	0	0
Gronsveld	7	10	12	14	11	10	2	1	2
Valkenburg	?	11	?	>6	>6	>4	4	4	4
Gulpen	>3	>2	6	4	>2	3	3	2	1
Epen	2	0	0	0	1	0	1	0	0
Vaals	15	19	13	9	6	8	3	7	5

*) in 1995 werden nog minimaal 41 territoria in Maastricht vastgesteld (Lemmens, 1996)

en Tegelen. De soort kwam ook in 2009 niet meer voor in Maastricht en ook Gronsveld is bijna verlaten. Valkenburg en Vaals zijn in Zuid-Limburg de laatste plaatsen waar nog meerdere territoria konden worden vastgesteld. Voor een overzicht van de aantalsontwikkeling in Zuid-Limburg wordt verwezen naar tabel 5.

Grauwe Gors *Miliaria calandra* (n=3)

Was de Grauwe Gors in 2008 op sterven na dood (slechts één zangwaarneming), in 2009 doken op drie bekende locaties weer zingende mannetjes op. Of er daadwerkelijk ook gebroed is, is onbekend. De komende jaren moeten uitwijzen of er nog een (beperkte) toekomst is voor deze soort in de ingerichte hamsterreservaten van Zuid-Limburg.

Europese Kanarie, Lottum, 16 mei 2010 (G. Lamers)

Lanakerveld, Maastricht	1 (2)	W. Steenge
Hamsterreservaat Sibbe	1 (4)	B. van Noorden, H. van Steenwijk
Wittem	1 (4)	G. Müskens

Nogmaals een oproep

Hierbij weer een dringende oproep aan iedereen die nog gegevens heeft liggen van 2009 of eerder, om die alsnog in te sturen naar SOVON of door te geven aan waarneming.nl (Vogelarchief Limburg). Hoe vollediger de database, des te waardevoller de gegevens gaan worden. Dit geldt natuurlijk ook voor het afgelopen broedseizoen 2010 en voor de toekomst.

Broedvogeltellers gezocht!

Al enige jaren worden meerdere belangrijke Limburgse vogelgebieden niet (meer) onderzocht op het voorkomen van broedvogels. Om ook de kennis over het voorkomen van schaarse en zeldzame broedvogels op peil te houden is het zeer wenselijk dat enthousiaste vogelaars (of vogelwerkgroepen) zich melden om in overleg met de districtscoördinatoren een gebied te gaan inventariseren. Het gaat ondermeer om de volgende locaties:

- delen van de Bergerheide
- Landgoed De Hamert
- Weerter- en Budelerbergen
- Stadsweide Roermond
- delen van de Geul (bektellingen)

Ook zoeken wij geïnteresseerden die de Oeverzwaluwen langs de Grensmaas (evt. met een kano) willen tellen. Heeft u interesse? Neem contact op met een van de drie districtscoördinatoren.

Dankwoord

Het bovenstaande overzicht kan natuurlijk nooit tot stand komen, zonder de inbreng van vele tientallen vrijwilligers die hun waarnemingen kenbaar hebben gemaakt aan SOVON. Allen worden zeer hartelijk

bedankt. Het zijn te veel personen om iedereen met naam te noemen. De Provincie Limburg heeft ook in 2009 weer een belangrijke bijdrage geleverd aan de kennisvergroting van het voorkomen van (zeldzame) broedvogels in Limburg. Lara Marx (SOVON) wordt hartelijk bedankt voor het vervaardigen van de kaartjes. Hierbij bijzondere dank aan Fred Hustings, Boena van Noorden, Ruud van Dongen en Arjan Boele, die een eerdere versie van dit artikel weer voorzien hebben van waardevol commentaar.

Literatuur

- Bakhuizen J.J., H.P. Uebelgünn & R. Vernooij, 2007.** Zeldzame broedvogels in Limburg in 2006. *Limburgse Vogels* 17: 49-57.
- Bakhuizen J.J., H.P. Uebelgünn & G. Lamers, 2008.** Zeldzame broedvogels in Limburg in 2007. *Limburgse Vogels* 18: 68-77.
- Bakhuizen J.J., H.P. Uebelgünn & G. Lamers, 2009.** Zeldzame broedvogels in Limburg in 2008. *Limburgse Vogels* 19: 46-56.
- van Dijk A.J., F. Hustings & M. van der Weide, 2004.** Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J., A. Boele, F. Hustings, K. Koffijberg & C. Plate, 2010.** Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON Monitoringrapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- van Dongen R., 2009.** Grauwe Klauwier in Limburg 2009: twee stappen achteruit, maar ook een vooruit! *Limburgse Vogels* 19: 83-86.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006.** Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Hustings F., R. Pahlplatz & S. Deuzeman, 2008.** Bossen in de zuidoostpunt van Limburg en hun bijzondere broedvogels. *Limburgse Vogels* 18: 1-11.
- Lamers G., 2009.** Oehoe in de Maasduinen. Najaarsnieuwsbrief SOVON & Vogelstudiegroep Limburg 2009, pagina 4.
- Lemmens K., 1996.** Broedende Europese Kanaries in Limburg in 1995. *Limburgse Vogels* 7: 22-24.
- van Noorden B., 1998.** Broedvogels van het Westelijk Heuvelland. Avifaunakartering Limburg Deelgebied VI, 1995. Provincie Limburg.
- van Noorden B. & R. van Dongen, 2009.** Gemengd broedgeval Spotvogel x Orpheusspotvogel en het voorkomen van de Orpheusspotvogel in Limburg tot en met 2009. *Limburgse Vogels* 19: 1-10.
- van Noorden B. & R. Schols, 1999.** Aantalschattingen van de Limburgse broedvogels 1998. *Limburgse Vogels* 10: 34-45.
- Roemen J., 2009.** Succesvol broedgeval van Woudaapjes in de Doort te Echt, 2009. *Limburgse Vogels* 19: 81-83.
- SOVON Vogelonderzoek Nederland, 2002.** Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS Nederland, Leiden.
- Voskamp P. & H. Don, 2009.** Succesvol broedgeval van de Zwarte Wouw in het Maasdal. *Limburgse Vogels* 19: 70-72.
- van der Weide M., 2000.** Naar een gebiedsgerichte opzet Landelijk Soortonderzoek Broedvogels. SOVON-Nieuws 13 (1): 9-11.

Jan Joost Bakhuizen, Sint Servaasbolwerk 26, 6211 NB Maastricht
Hans-Peter Uebelgünn, Dorperweiden 27, 5975 BA Sevenum
Geert Lamers, Kapelstraat 1, 5447 AA Rijkevoort

Voorjaarsfenologie 2009

Tom Zeegers

Boomvalk, Grevenbicht, 12 juni 2010 (R. Schols)

In vervolg op de voorafgaande editie van *Limburgse Vogels* wordt ook ditmaal weer een artikel gewijd aan de voorjaarsfenologie. Fenologie houdt zich bezig met jaarlijks terugkerende natuurverschijnselen. Dit artikel gaat speciaal in op de aankomstdata van de in Limburg voorkomende broedvogels en de algemene doortrekkers.

Materiaal en methode

Voor dit artikel zijn de waarnemingen uit het Vogelarchief Limburg en de internetsite waarneming.nl gebruikt. Niet alle vogelsoorten zijn in dit artikel opgenomen.

- Een aantal soorten vertoont weliswaar trekgedrag, maar vanwege het feit dat ook een aantal individuen overwintert, is het lastig om een betrouwbaar beeld te verkrijgen of de eerst gemelde individuen betrekkingen hebben op overwinterende exemplaren of daadwerkelijk op de eerste gearriveerde vogels. Het

gaat daarbij om soorten als Ooievaar, Oeverloper, Roodborsttapuit, Zwartkop en Tjiftjaf. Doordat deze soorten in de winter ook in potentiële broedbiotopen worden waargenomen, is het niet te overzien of een zingende vogel een overwinteraar of een net gearriveerde vogel betreft. Uitzondering hierop vormt de Boomleeuwerik. Winterwaarnemingen van deze soort blijven schaars, waarbij deze soort relatief weinig op geschikte broedbiotopen wordt waargenomen.

- Daarnaast is een aantal uiterst schaarse Limburgse broedvogels niet meegenomen in dit artikel. Het aantal waarnemingen is dermate laag, dat er niet veel over te zeggen valt. Voorbeelden zijn Kwartelkoning, Rietzanger, Orpheusspotvogel en Grauwe Klauwier.

- Als laatste zijn ook de meer schaarse doortrekkers als Zomertaling, Rode Wouw, Regenwulpen en Kraanvogel in dit artikel buiten beschouwing gelaten.

De aankomstdata van alle soorten zijn opgenomen in tabel 1. Hierbij worden de eerste drie aankomstdata

Tabel 1. De Limburgse aankomstdatum van trekkende vogelsoorten uit 2009 plus twee vervolgdatta, vergeleken met de vroegste aankomstdatum uit de jaren 2006, 2007 en 2008.

Soort	2009 (1)	2009 (2)	2009 (3)	2008	2007	2006
Bruine Kiekendief	11-Mrt	14-Mrt	20-Mrt	17-Mrt	09-Mrt	25-Mrt
Wespendief	25-Apr	02-Mei	03-Mei	01-Mei	29-Apr	25-Apr
Boomvalk	29-Mrt	06-Apr	07-Apr	07-Apr	14-Apr	09-Apr
Kwartel	29-Apr	09-Mei	12-Mei	02-Mei	25-Apr	02-Mei
Kleine Plevier	11-Mrt	13-Mrt	16-Mrt	05-Mrt	18-Mrt	22-Mrt
Grutto	28-Feb	01-Mrt	08-Mrt	26-Feb	04-Mrt	12-Mrt
Zomertortel	12-Apr	17-Apr	22-Apr	22-Apr	18-Apr	19-Apr
Koekoek	04-Apr	07-Apr	08-Apr	06-Apr	09-Apr	09-Apr
Nachtzwaluw	30-Apr	03-Mei	09-Mei	08-Mei	02-Mei	09-Mei
Gierzwaluw	09-Apr	10-Apr	12-Apr	11-Apr	14-Apr	17-Apr
Boomleeuwerik	21-Feb	23-Feb	24-Feb	23-Feb	23-Feb	10-Mrt
Oeverzwaluw	18-Mrt	21-Mrt	24-Mrt	13-Mrt	31-Mrt	27-Mrt
Huiszwaluw	29-Mrt	01-Apr	04-Apr	29-Mrt	04-Apr	23-Mrt
Boerenzwaluw	12-Mrt	15-Mrt	16-Mrt	09-Mrt	01-Mrt	19-Mrt
Boompieper	21-Mrt	29-Mrt	30-Mrt	23-Mrt	26-Mrt	26-Mrt
Cele Kwikstaart	28-Mrt	30-Mrt	31-Mrt	27-Mrt	28-Mrt	30-Mrt
Nachtegaal	07-Apr	09-Apr	11-Apr	19-Apr	13-Apr	13-Apr
Blauwborst	16-Mrt	19-Mrt	21-Mrt	16-Mrt	10-Mrt	25-Mrt
Gekraagde Roodstaart	04-Apr	05-Apr	06-Apr	04-Apr	01-Apr	02-Apr
Paapje	06-Apr	08-Apr	12-Apr	16-Apr	06-Apr	17-Apr
Tapuit	27-Mrt	30-Mrt	01-Apr	05-Apr	07-Apr	21-Mrt
Sprinkhaanzanger	07-Apr	08-Apr	09-Apr	31-Mrt	11-Apr	17-Apr
Bosrietzanger	12-Apr	22-Apr	26-Apr	04-Mei	22-Apr	02-Mei
Kleine Karekiet	12-Apr	13-Apr	14-Apr	16-Apr	23-Apr	18-Apr
Spotvogel	25-Apr	26-Apr	29-Apr	26-Apr	26-Apr	07-Mei
Braamsluiper	10-Apr	11-Apr	12-Apr	10-Apr	15-Apr	20-Apr
Grasmus	05-Apr	06-Apr	07-Apr	08-Apr	15-Apr	07-Apr
Tuinfluitser	15-Apr	16-Apr	18-Apr	19-Apr	14-Apr	17-Apr
Fitis	21-Mrt	28-Apr	29-Apr	19-Mrt	28-Mrt	29-Mrt
Fluiter	08-Apr	09-Apr	10-Apr	19-Apr	12-Apr	19-Apr
Bonte Vliegenvanger	05-Apr	09-Apr	10-Apr	08-Apr	13-Apr	14-Apr
Grauwe Vliegenvanger	22-Apr	27-Apr	30-Apr	27-Apr	14-Apr	27-Apr
Wielewaal	26-Apr	27-Apr	28-Apr	15-Apr	23-Apr	18-Apr

van 2009 vergeleken met de eerste aankomstdata van 2006, 2007 en 2008. Alleen de bijzondere gevallen worden verder beschreven. In dit artikel zijn alleen zorgvuldig gedocumenteerde waarnemingen opgenomen. Vergissingen zijn snel gemaakt, bijvoorbeeld een zingende Zwartkop die wordt genoteerd als de eerste Tuinfluiter of een ver weg vliegende Buizerd die wordt aangezien voor een Wespendief. Het is van belang om een zeer vroege waarneming van terugkerende soorten te behandelen alsof het een zeldzame vogel betreft, ook al is de soort nog zo algemeen.

Boomvalk

Het is geluk hebben om in maart al de eerste Boomvalk te zien. De melding van 19 maart 2008, zoals beschreven in de vorige editie van Limburgse Vogels (Zeegers, 2009), bleek toch onzeker te zijn (Hustings *et al.*, 2010). Daarmee is de eerste waarneming van

2009, van het hamsterreservaat van Sibbe op 29 maart door Edial Dekker en zijn medewerkers, de enige maartmelding in tabel 1. Na een interval van acht dagen, arriveren op 6 en 7 april meerdere exemplaren, wat in vergelijking met 2006 en 2007 nog steeds relatief vroeg is. Landelijk gezien is deze Sibbe-melding ook de enige in maart 2009 volgens waarneming.nl. De eerstvolgende komt op 2 april uit de Duivelswaai te Weurt (Gelderland).

Kleine Plevier

Over het algemeen worden de eerste Kleine Plevieren gedurende de tweede helft van maart terug verwacht. De waarneming van 5 maart 2008 is dan ook bijzonder vroeg. Dit jaar wordt de eerste Limburgse Kleine Plevier door Fred Hustings op 11 maart te Milsbeek gemeld. Hoewel niet extreem vroeg is dit toch aardig bijtijds te noemen. Het bevestigt dat de eerste

aankomstdatum van 2008 een Limburgse uitschieter is. Op landelijk niveau zijn dergelijke uitschieters minder bijzonder. Eerste landelijke aankomstdata zijn: 10 maart in 2006 (Wageningen, Gelderland), 3 maart 2007 (Chaam, Noord-Brabant), 4 maart 2008 (Cuijk, Noord-Brabant) en 1 maart 2009 (Ouderkerk aan de Amstel, Noord-Holland).

Zomertortel

In vergelijking met de jaren 2006, 2007 en 2008, wordt de eerste Zomertortel in 2009 een week eerder gemeld, namelijk op 12 april door Henny Martens op de Hamert. Ook voor geheel Nederland betreft het de allereerste voorjaarswaarneming van 2009 (waarneming.nl). Na deze melding volgen er al snel meerdere. In de Avifauna van Limburg wordt beschreven dat de eerste Zomertortels midden april arriveren, maar dat het grootste gedeelte in mei aankomt. Zo is de waarneming van 12 april in Limburg dus niet extreem vroeg.

Nachtzwaluw

De eerste vier baltsende Nachtzwaluwen in 2009 werden op 30 april door Tjeu Vossen op de Meinweg gemeld. Een dergelijk aantal geeft aan dat de soort mogelijk toch eerder in het gebied aanwezig was. Landelijk gezien werden in 2009 eerder meldingen van deze soort gedaan op 28 april (Strabrechtse Heide) en 26 april (Pijnacker).

Vanwege de nachtelijke leefwijze speelt het 'waarnemerseffect' een belangrijke rol bij deze soort. Het aantal waarnemers dat in april 's nachts erop uittrekt om een fenologisch record van de Nachtzwaluw te verbreken, ligt waarschijnlijk nogal laag.

Oeverzwaluw

De eerste aankomstdata van deze soort laten een vergelijkbaar patroon zien als die van de Kleine Plevier. In 2008 een vroege uitschieter en in 2009 weer wat later. Toch is 2009 beduidend vroeger dan gemiddeld in Limburg, te weten op 18 maart door Geert Janssen te Tegelen. Landelijk gezien is 2008 eveneens een vroeg jaar voor deze soort, met op 2 maart de eerste vogels. De over heel Nederland gemelde aankomstdatum 13 maart in 2009 ligt dicht tegen de landelijke melding van 11 maart in 2006 en 2007.

Nachtegaal

In 2009 valt de eerste aankomstdatum van de Nachtegaal relatief vroeg, namelijk op 7 april door Herman Rothoff te Meerlo. Landelijk gezien is deze

Oeverzwaluw, Broekhuizenvorst, 1 juni 2009 (P. Palmen)

datum minder bijzonder; uit verschillende jaren zijn aankomstdata van eind maart bekend.

Bosrietzanger

De opmerkelijke aankomstdatum van deze soort in 2009 valt in tabel 1 direct op. Een uiterst vroege vogel op 12 april op Koningsteen te Thorn is door Willem Vergoossen zowel zingend gehoord als gezien. Landelijk bekeken zijn er in 2009 op waarneming.nl meerdere Bosrietzangers vóór 20 april ingevoerd. Deze zijn minder uitgebreid beschreven dan de Limburgse melding. 12 April is zowel voor Limburg als voor geheel Nederland een zeer vroege waarneming.

Kleine Karekiet

De vroegste aankomstdatum van de Kleine Karekiet in Limburg staat op 10 april 1999 in de Romeinenweerd (Hustings *et al.*, 2006). De waarneming van 12 april in 2009 in de Asseltse Plassen door Albert Kleibeuker komt daarbij dicht in de buurt. De vervolgdta van 13 en 14 april geven aan dat 2009 zelf geen uitschieter is. Meerdere vogels zijn dat jaar vroeg gearriveerd.

*Bonte Vliegenvanger,
Venray, 9 mei 2006
(P. Palmen)*

Fluiter

Op 8 april hoort Wilma van der Laak in de Wijlbossen de eerste zingende Fluiter van 2009, zowel voor Limburg als voor het gehele land. In de daarop volgende dagen nemen de waarnemingen van deze soort snel toe. In 2006, 2007 en 2008 zijn de landelijke aankomstdata respectievelijk 14 april, 12 april (Limburgse waarneming) en 18 april. Hiermee komt het patroon van de provinciale en landelijke aankomstdata aardig met elkaar overeen.

Bonte Vliegenvanger

Ook de aankomstdatum in 2009 van de Bonte Vliegenvanger valt vroeg voor Limburg, te weten op 5 april. De vogel werd opgemerkt door Herman Rothoff te Well. Op diezelfde datum wordt de soort buiten de provincie op nog een zestal locaties gemeld. De allereerste landelijke waarneming is 1 april. Voor de jaren 2006, 2007 en 2008 zijn er eveneens meldingen van eerste individuen in de begindagen van april.

Dankwoord

Dit artikel was niet tot stand gekomen zonder de vele waarnemers die hun gegevens op waarneming.nl hebben ingevoerd. Er is dankbaar gebruik gemaakt van data van de volgende personen: Albert Kleibeuker, Arjan Ovaa, Athol Burrell, Bas Cretskens, Bas Engels, Ben Loonen, Benny Endevoets, Boena van Noorden, Dennis Meeuwissen, Edial Dekker, Frank Meeuwissen, Frank Oelmeijer, Frans Lebens, Fred Hustings,

Geert Janssen, Geert Lamers, Gerde Hoog, Gijs Kurstjens, Hans Custers, Hans van de Laar, Hans Maeghs, Hans Phijl, Hans van der Steen, Hans Vrolijk, Hans Peter Uebelgünn, Gerard Beerden, Harry Vossen, Henk Alards, Hennie Reijnen, Henny Martens, Herman van de Brand, Herman Rothoff, Herman Smits, Hub Corten, Huub Don, Huub Joosten, Ies Goedbloed, Ivo Meeuwissen, Jan Erik Kikkert, Jan Koert, Jan Smits, Jan Joost Bakhuizen, Jeroen Nagtegaal, Jeu van Rijswijk, Joachim van der Valk, John Hannen, Johnny van der Zwaag, Jos Poulissen, Justin Jansen, Koos van de Mortel, Mariet Verbeek, Math Bouts, Max Berlijn, Nico Schaafstra, Noor Mather, Paul Cools, Paul Evers, Paul van Nuys, Peter Westerbeke, Piet van Tilburg, Ran Schols, Raymond Pahlplatz, Renee Weenink, Riet van de Wouw, Rob Voesten, Robert van Tiel, Ruud van Dongen, Sjaak Gubbels, Sjaak van den Berg, Stefan Hermans, Tjarda de Koe, Tjeu Vossen, August van Rijn, Willem Vergoossen, Wil Quaedackers en Wilma van der Laak.

Literatuur

- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
Hustings F., R. Schols, J.J. Bakhuizen, M. Berlijn, J. Jansen, J.E. Kikkert, B. van Noorden, A. Ovaa & N. Reneerkens, 2010. Update Avifauna van Limburg 2010. Webversie.

www.waarneming.nl

Tom Zeegers, Ringbaan Oost 235, 5014 GD Tilburg

Bijzondere waarnemingen

Een bijzondere collectie vogeleieren uit Limburg

Justin Jansen

Tijdens een onderzoek in het archief van Petrus Anthonius Hens in het Nationaal Natuurhistorisch Museum te Leiden kwam ondergetekende op 4 mei 2005 een boekje tegen waarin een interessante ‘oude’ Limburgse verzameling eieren stond vermeld. Hens maakte deze notitie tijdens een bezoek aan de collectie van Mathijs Merckelbach op 19 juni 1919. Het gaat hierbij om een voor Limburg representatieve en historische collectie eieren. Omdat de documentatie evenals de collectie zelf verloren is gegaan (Smit, 1986) en erslechts mondjesmaat over is gepubliceerd (ondermeer door Hens, 1965), leek het mij zinvol om de beschikbare gegevens te publiceren. Hierdoor ontstaat meer inzicht in de betekenis van deze eerste maar vooral grootste verzameling uit Limburg.

De eierenverzameling van Mathijs Merckelbach

Mathieu Albert Leonhard Hubert Merckelbach werd geboren te Mechelen op 3 maart 1869. Hij studeerde aan het Bisschoppelijk College Rolduc (Kerkrade) tussen 1880-1890 en werd in 1893 tot priester gewijd in Maastricht. Daarna vervolgde hij zijn studie in Amsterdam (1893-1897), Marburg (Duitsland, 1897) en wederom Amsterdam (1898) (Smit, 1986; Voous, 1995). Van 1898 tot zijn dood was hij als leraar Duits verbonden aan het Klein Seminarie Rolduc. Uiteindelijk overleed Merckelbach te Kerkrade op 2 februari 1913 en is begraven bij de kerk van Mechelen. Zijn eierencollectie werd nagelaten aan het Klein Seminarie Rolduc. Deze collectie bestond hoofdzakelijk uit 111 legsels door Merckelbach zelf verzameld, 40 aangedragen door personen die bekend zijn en 52 legsels door een onbekende. In totaal werden van 86 vogelsoorten eieren verzameld. Jammer genoeg is niet altijd vermeld hoeveel eieren aanwezig waren in de diverse legsels, hierdoor is het exacte aantal onbekend. De collectie is helaas verloren gegaan op 28 november 1945 (Sassen, 1954) bij een grote brand in de zuidvleugel. Smit (1986) vermeldt de brand in het jaar 1946. In het werk van Sassen (1954) staat Merckelbach afgebeeld op een foto op pagina 82 bij de eerste eindexamenklas van 1902.

Merkelbach's verzamelaars

Niet minder dan 40 donoren hebben geholpen om de collectie van Merckelbach tot deze omvang te krijgen. Er zijn 388 individuele legsels van 490 eieren bekend uit Limburg. Van sommige verzamelaars zijn meer details bekend en gezien hun belangrijke bijdrage aan de collectie Merckelbach worden deze kort besproken in onderstaande tekst. Merckelbach zelf verzamelde ‘slechts’ 111 legsels met als grootste bijzonderheden: drie maal Grauwe Klauwier in 1909 uit Rolduc (27 mei en 7 en 16 juni) en drie maal Fluiter uit Rolduc (1905, 1908 en 1909).

Franciscus Hendrikus Petrus van Baar (1859-1937) doneerde niet minder dan 30 legsels aan de collectie. Deze werden gevonden tijdens tripjes in de Peel bij Venray. Onder deze gift bevonden zich drie maal Goudplevier (8 mei 1910, 25 mei 1911 en 1 mei 1912), drie maal Kempmaan (25 juni 1911), een Bosruiter (12 mei 1912), een Visdief (12 mei 1912) en zes legsels van Zwarte Stern (25 mei 1911 en 27 mei 1912(2)). Joseph Fredericus Stephanus Esser (1886-1943) schonk 27 legsels waaronder een van de Hop met zes eieren uit Venray (1909), een Roodkopklauwier uit Venray (1908) en twee uit Helenaveen (Noord-Brabant) van 7 juni 1909 en 1 juni 1910. Door de naaste familie werd het nodige bijgedragen aan de eierencollectie. Neef Albert verzamelde 26 legsels, neef Frans vijf en Mathieu 17. Deze laatste bracht zelfs een legsel van een Kwartelkoning, op 28 juni 1912 gevonden in Mechelen. Voor 52 legsels staat geen verzamelaar vermeld in het beschikbare boekje, waaronder een Kwartelkoning van 17 juni 1909 uit Maasbracht.

Resultaten

Deze Limburgse collectie is redelijk geëtiketteerd en de grootste die ooit is bijeengebracht. De verzamelde soorten vormen een goed beeld van het Limburgse landschap in die tijd.

Geheel nieuw voor Nederland was het broeden van de Grote Gele Kwikstaart in 1880 te Wittem, waarvan twee legsels aanwezig waren in de collectie Merckelbach. Er waren van diverse vogelsoorten eieren aanwezig welke nog niet eerder in Limburg waren verzameld of vastgesteld zoals Paapje (1906 te Valkenburg), de eerder genoemde Bosruiter en Kwartelkoning, Fluiter (1905, Rolduc) en de al genoemde Visdief (Hens, 1965; Hustings *et al.*,

2006). Eveneens stelde Merckelbach voor het eerst het broeden vast van een Oeverzwaluw in het Geuldal, hij verzamelde op 4 juni 1907 te Eys-Wittem een legsel. Andere bijzonderheden betreffen twee maal Korhoen, vijf Kwartel, drie Tureluur, vijf Zwarte Stern, zes Steenuil, twee Tapuit, zes Grauwe Klauwier en Grauwe Gors vier maal.

Het is opvallend dat Hens een, door hemzelf in zijn boekje over de collectie Merckelbach genoteerde, Roodkopklauwier niet in 1965 opneemt in zijn avifauna. Dit broedgeval uit Venray in 1908 is het vijfde voor de provincie en staat evenmin in Hustings *et al.*, 2006 genoemd.

Dankwoord

Zonder de medewerking van zowel René Dekker als Hein van Grouw en hulp van het bibliotheekpersoneel van Naturalis was dit artikel nooit tot stand gekomen

Literatuur

- Hens P. A., 1910 & 1919. Inventarislijst van 29 november 1910 en 29 juni 1919. Hens archief Naturalis.
- Hens P. A., 1965. Avifauna van de Nederlandse Provincie Limburg. Benevens een vergelijking met die der aangrenzende gebieden. Maastricht.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg. Maastricht.
- van Pelt Lechner A.A., 1913. In Memoriam M.H.A.L. Merckelbach. *Ardea* (2): 033.
- Sassen F.L.R., 1954. Rolduc, Klein Seminarie van Roermond 1843-1946. *Roda Sacra* 71-86.
- Smit P., 1986. Hendrik Engel's alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries (second, enlarged edition). Amsterdam.
- Snouckaert van Schauburg Baron R., 1913. Nekrologie. M.H.A.L. Merckelbach. *Jaarbericht der Club* (3): 103.
- Voous K.H., 1995. In de Ban van Vogels. Ornithologisch Biografisch Woordenboek van Nederland. Huizen.

*Justin Jansen, Ravelijn 6, 5361 EJ Grave.
justin.jansen@gmail.com*

Jaar van de Visdief 2009, ook in Limburg?

Fred Hustings

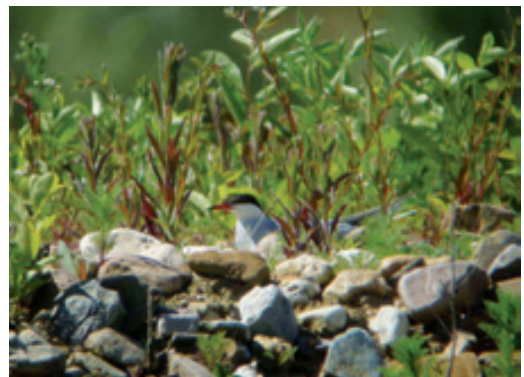
Geen provincie zo onbelangrijk voor de Visdief als Limburg! Van de rond 17.000 paartjes Visdieven die recent in Nederland nestelen (van Dijk *et al.*, 2010), zijn er maar enkelen die dat in Limburg doen. En zelfs dat gebeurt tegenwoordig onregelmatig. Toch is de soort al een eeuw of langer broedvogel

op Limburgse bodem. In de eerste decennia van de twintigste eeuw waren er kolonies op verschillende locaties in het Peelgebied, onder meer bij Nederweert, waar de soort bekend stond als 'Zwaluwstaartkeek'. Daarnaast waren broedgevallen bekend uit het Maasdal, al is het onduidelijk of dit jaarlijks het geval was (Hens, 1926). Deze situatie hield aan tot in de jaren zestig. Jaarlijks zullen er maximaal enkele tientallen paren in Limburg gebroed hebben. In de loop der jaren kwam hier de klad in. De verdwijning uit de Groote Peel in 1977 betekende het einde van de vestiging in het Peelgebied. Het voorkomen in het Maasdal bleef onbeduidend en nogal wisselend, al waren er perioden dat het wat beter leek te gaan zoals in de jaren negentig. Dat was een gevolg van het beschikbaar komen van broedhabitat in de vorm van prille natuurontwikkelingsgebieden, maar eveneens van intensiever onderzoek in het Maasdal (Kurstjens & Gabriëls, 1997). Na de eeuwwisseling werd de Visdief een onregelmatige broedvogel in Limburg.

De teloorgang was kenmerkend voor de hoge gronden van Nederland, waar broedplaatsen ongeschikt werden door vegetatiesuccessie en toename van recreatie en predatie. De laatste factor werd mede bevorderd door instorting van de kokmeeuwenstand. Kokmeeuwen bieden door hun agressieve gedrag jegens indringers een beschermende paraplu voor Visdieven (Stienen, 2002).

Op grotere schaal gezien viel de bijna-verdwijning uit Limburg opmerkelijk genoeg samen met een comeback van de landelijke populatie. Deze maakte begin jaren zestig een zware inzinking door, veroorzaakt door indirecte vergiftiging met persistente bestrijdingsmiddelen. Het herstel verliep langzaam

Visdief op nest, Milsbeek, 29 mei 2009 (F. Hustings)

maar gestaag, net als bij de (om dezelfde redenen getroffen) Grote Stern, en bleef vooral beperkt tot Waddengebied en Deltagebied (Stienen, 2002). De aantallen in het voorheen eveneens belangrijke IJsselmeergebied kwamen lange tijd niet meer op het oude peil, tot de aanleg van de eilandjes van De Kreupel bij Andijk (NH). Binnen enkele jaren vestigde zich hier de grootste kolonie Visdieven van Nederland, met 5180 paren in 2008 zo'n 30% van de landelijke populatie voor zijn rekening nemend (van Dijk *et al.*, 2010).

In het licht van de Limburgse malaise was het bemoedigend dat er in het door Vogelbescherming en SOVON uitgeroepen 'Jaar van de Visdief 2009' in ieder geval nog broedgevallen in onze provincie plaatsvonden. In Milsbeek werd op afgraving Teunesen een geïmproviseerd nestvlotje uitgelegd. Hier verblijven in de broedtijd al enige jaren Visdieven die, gezien hun vliegrichting en waarnemingen op tussengelegen plekken, afkomstig zijn van de op 12 km gelegen broedkolonie in de Kraaijenbergse Plassen bij Cuyk (NB). De vogels nestelen daar op uitgelegde vlotjes, zodat de poging op de Milsbeekse afgraving niet geheel zinloos leek. Er vestigde zich inderdaad een broedpaar, maar niet op het vlotje. Het paar bezette een aangelegd eilandje, waar ook al Scholekster (één paar) en Kleine Plevier (drie paren) huisden. Het paar bracht twee jongen groot (Hustings, 2010).

In het Maasplassengebied nestelden tenminste drie paren op een nieuw eilandje in de Molenplas (afgraving Stevol) bij Stevensweert. Ze brachten respectievelijk twee, twee en drie jongen groot (Vossen, 2009; Vossen, Cuijpers, Reneerkens). Wellicht ging het om vogels die waren uitgeweken van de nabijgelegen plas bij de Houbenhof (Belgisch-Limburg). Daar nestelden in 2008 nog vijf paartjes met succes, maar in 2009 bleken de broedeilanden weggebaggerd en de plas in beslag genomen door waterrecreatie. De enig bekende Visdieven in 2009 van Belgisch-Limburg huisden op nestvlotjes in de Bichterweerd bij Rotem, waar twee paartjes twee resp. drie jongen grootbrachten. Deze locatie is al enkele jaren in gebruik (Opdenacker).

Al met al een mager resultaat dus, zeker gezien de enorme wateroppervlakte in het Maasdal. Alleen al in het Nederlandse deel ruim 2000 ha open water, maar vrijwel tot op de laatste meter in beslag genomen door intensieve waterrecreatie! Dat het wel degelijk loont om (delen van) plassen af te sluiten voor

recreanten, bewijzen de broedgevallen te Stevensweert. Die vonden plaats na oplevering van de plas, waarbij met de natuur rekening werd gehouden (Vossen, 2009). Op de Kraaijenbergse Plassen (NB) nestelen tegenwoordig, in een vergelijkbare situatie, jaarlijks 15-20 paren op uitgelegde vlotjes (mondelinge mededeling, K. Eradus). In het Rijnland (Duitsland) was de Visdief begin jaren tachtig bijna verdwenen, maar herstelde de populatie tot 110-165 paren. Die broeden vrijwel allemaal in afgravingen, en uitsluitend op nestvlotjes en aangelegde eilanden (Sudmann *et al.*, 2008). Met zulke inspirerende voorbeelden moet het toch mogelijk zijn dit sieraad onder de watervogels ook voor Limburg te behouden! Met dank aan Ton Cuijpers, Miel Opdenacker en Tjeu Vossen.

Literatuur

- van Dijk A. J., A. Boele, F. Hustings, K. Koffijberg & C. Plate, 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-inventarisatie rapport 2010/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Hens P. A., 1926. Avifauna der Nederlandsche provincie Limburg benevens eene vergelijking met die der aangrenzende gebieden. Goffin, Maastricht.
- Hustings F., 2010. Veldonderzoek 2009 afgraving Teunesen en heggengebied De Banen, Milsbeek 2009. Verslag in eigen beheer, Malden.
- Kurstjens G. & J. Gabriëls, 1997. Karakteristieke broedvogels van het zuidelijk Maasdal in 1995 en 1996. Limburgse Vogels 8: 2-18.
- Stienen E. W. M., 2002. Visdief *Sterna hirundo*. Pp. 248-249 in SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. (Nederlandse Fauna 5) Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Sudmann S. R., C. Grüneberg, A. Hegemann, F. Hellhaus, J. Mölle, K. Nottmeyer-Linden, W. Schubert, M. von Dewitz, M. Jöbges & J. Weiss, 2008. Rote Liste der gefährdeten Brutvögel Nordrhein-Westfalens. 5. Fassung. Charadrius 44: 137-230.
- Vossen M. H., 2009. Broedvogels van De Molenplas 2009. Verslag in eigen beheer, Echt.

Fred Hustings, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Rosse Franjepoot bij Stevensweert op 9 augustus 2009

Dennis Jeurissen

Op 9 augustus 2009 bezochten Jo Vreken en ik, zoals we regelmatig doen, de Midden-Limburgse Maasplassen om vogels te kijken. Als eerste bekeken we de Stevolplas. Deze plas nabij Stevensweert heeft in Limburg inmiddels faam vanwege de leuke aantallen en zeldzame soorten die hier reeds gezien

Rosse Franjepoot,
Stevol, 9 augustus 2009
(N. Hulsbosch)

zijn. De plas is ontstaan door grindwinning, welke in 2005 is gestopt en daarna ingericht als natuur- en recreatiegebied.

De molenzijde, het westelijke deel van de Stevolplas, leverde aanvankelijk niets op. Vanuit de boomgaard nabij de woonkern Stevensweert gingen we via de stapstenen te voet richting het eilandje in de plas. Toen we het eiland naderden, vloog een vrij kleine steltloper op in de richting van de molen. Bij het wegvliegen zagen we de vogel op de rug en er viel ons geen witte wig op, maar wel een oranjeachtige kleur. Hierbij ging de gedachte meteen uit naar Kanoet in zomerkleed. Plotseling landde de vogel op het water en begon snelle rondjes te zwemmen. Vrijwel gelijktijdig riepen we 'franjepoot'. De vogel zwom op ongeveer 75 meter afstand, maar vloog tot onze schrik snel weer op. Even waren we bang dat hij weg zou zijn voordat we er een naam op konden plakken. Maar hij vloog onze kant op en landde op nog geen 10 meter bij ons vandaan. Hier begon de franjepoot, zonder zich iets van ons aan te trekken, op de bekende manier te foerageren.

Vanwege onze geringe ervaring met de soort en de beginnende rui waarin de vogel verkeerde, wisten we niet zeker met welke franjepoot we te maken hadden. We hadden geen vogelgids bij ons en belden daarom Ton Cuijpers. Deze was echter niet bereikbaar zodat we besloten om Nicky Hulsbosch te vragen. Vanwege een voorafgaande late avond duurde het even voordat Nicky ter plekke arriveerde. Met de ANWB-vogelgids in de hand kwamen we al snel

tot de conclusie dat het hier een Rosse Franjepoot *Phalaropus fulicaria* betrof. De vogel heeft zich daarna nog zeker twee uur goed laten bekijken door diverse toegesnelde vogelaars.

We merkten de volgende kenmerken op. De onderdelen waren hoofdzakelijk oranje, ondanks het feit dat de vogel reeds in de rui was. Er staken enkele witgrijze veren door die duiden op een rui naar winterkleed. De oranje hals had wat onregelmatige witgrijze vlekken. De mantel was bruin met grijze vlekken. De lichte randen van de veren waren niet meer zichtbaar, waardoor de kenmerkende geschubde rug ontbrak. De handpennen hadden een overwegend donkerbruine kleur. Zowel de keel als het bovenste deel van de hals waren nog diep oranje in tegenstelling tot de duidelijk lichtere nek. De wangen hadden een grijzige zweem en er tekende zich een witte wenkbrauw af. De pet van de vogel bestond uit witte en bruine vlekjes. De snavel was redelijk fors, geelachtig van kleur en naar de punt toe donkerder. Alleen Max Berlijn spreekt op waarneming.nl het vermoeden van een vrouwtje uit, met de opmerking: 'nog witte wangen, ondanks het vervagende zomerkleed'. Anderen houden het vanwege het ruistadium op de veilige keuze: geslacht onzeker.

In Nederland worden jaarlijks enkele tot enkele tientallen Rosse Franjepoten gezien. Veruit de meeste waarnemingen zijn afkomstig uit de kustgebieden in de periode oktober - december. In Limburg is deze aan zoute milieus gebonden soort beduidend zeldzamer. De vogel van Stevol was pas het derde geval in de

provincie. Eerdere waarnemingen zijn van 13-14 september 1980 bij de Brandt, Stevensweert en van 28-30 mei 1998 bij Hanssum, Neer en Bouxweerd, Buggenum (Hustings *et al.*, 2006).

Literatuur

Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

Mullarney K., L. Svensson, D. Zetterström, P.J. Grant, 2000. ANWB Vogelgids van Europa. Tirion Uitgevers BV, Baarn.

www.waarneming.nl

Dennis Jeurissen, Dorpstraat 72, 6102 TX Peij

Rotszwaluw boven de Sint Pietersberg bij Maastricht

Nieuwe soort voor Limburg op 30 november 2009

Jan Smeets

Dat een uitstapje naar de Rosse Franjepoot in Hollogne-Sur-Geer (B) op 30 november 2009 zo zou eindigen voor ons, Miel Opdenacker, Jan Geens en Jan Smeets, hadden wij niet kunnen bedenken. Op de terugreis vlak voor Maastricht besloten wij om nog even langs te gaan bij de Oehoe in de Enci-groeve, die ons niet in de steek liet. Voldaan keerden we terug naar de auto op de nabij gelegen parkeerplaats.

Plots zag Miel een zwaluw voorbijschieten. Impulsief riep hij: ...“Boerenzwaluw!” ... en het beestje verdween gelijk achter de bomen. Een zwaluw... op 30 november? Gelukkig kwam de vogel weer snel terug en maakte op 15-20 meter hoogte boven ons hoofd enkele rondjes. Miel herkende de vogel direct en riep spontaan: “Rotszwaluw!”

De zeer alerte Jan Geens kon enkele foto's schieten, terwijl Miel en ik de vogel met de verrekijker volgden om te proberen alle kleedkenmerken goed te kunnen zien. De vogel verdween uit beeld achter de hoge struiken aan de zuidoostkant van de parkeerplaats. Dit hele schouwspel duurde korter dan één minuut.

Zeer opgewonden en met een hoog adrenalineniveau werd voor de zekerheid de ANWB vogelgids geraadpleegd. De conclusie Rotszwaluw *Ptyonoprogne rupestris* bleef rotsvast overeind. Toen Jan Geens na de eerste schrik, met bevende handen de foto's toonde die hij bij slecht licht en een donkere lucht (15.25 uur) van deze supersnelle vlieger had kunnen maken, kregen wij een definitieve bevestiging. Het luchtruim werd daarna nog gedurende 20 minuten afgespeurd, maar zonder resultaat.

Ondertussen werden enkele Nederlandse en Vlaamse vogelaars gebeld en stroomden de eerste reacties en felicitaties binnen. Meerdere mensen smeedden plannen om te proberen de vogel de volgende dag terug te zien. Ran Schols was de gelukkige die de 'Rots' 's morgens ten zuiden van Chalet Bergrust

Rotszwaluw, Maastricht,
5 december 2009 (P. Palmén)

op de Sint Pietersberg weer kon melden. Blijdschap alom bij alle aanwezigen die nu ook konden genieten van deze mooie vogel.

De volgende dagen stroomden vogelaars uit het hele land samen op de parkeerplaats van Chalet Bergrust. De vogel foerageerde vaak en regelmatig roepend boven het aangrenzende weilje waar hij een geweldige vliegshow weggaf. Door het vrij zachte weer kon hij hier en boven het iets zuidelijker gelegen hondenuitlaatveld nog genoeg insecten vangen. De luchtacrobaat scheerde vaak over de hoofden van de kijklustigen, waaronder vele vogelfotografen, die onverwacht zwaaiend met hun fotoapparatuur de vreemdste capriolen uithaalden om 'hét hoogtepunt van het jaar voor Limburg' vast te leggen.

De weersomstandigheden van de laatste dagen van zijn verblijf waren minder gunstig. Door de gure koude noordoostenwind boden de oude plekjes waarschijnlijk minder jachtsucces. Mogelijk daarvoor werd hij in die tijd regelmatig gezien boven de Tuin van Sint Pieter, rond de kerk van Sint Pieter en boven de stad. Zijn slaapplaats is nooit gevonden. Op waarneming.nl werd deze zeer zeldzame dwaalgast voor Nederland maar liefst 209 maal gemeld, met als laatste de waarneming van Minne Feenstra, die de vogel op 12-12-2009 zag foerageren in de Enci-groeve.

De Rotszwaluw komt voor rond de Middellandse Zee, in Zuid-Europa en Noord-Afrika. In Nederland is het een zeldzame dwaalgast. Tot nu toe werden er slechts 6 vogels waargenomen, die door de Com-

Rotszwaluw, Maastricht, 7 december 2009 (R. Weenink)

missie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA) zijn geaccepteerd. Dit betreft allemaal waarnemingen uit 2006 en wel 2 vogels op 5 november bij IJburg, Amsterdam, 2 vogels op 7 november in de Boswachterij Schouwen, Westenschouwendorp en 2 vogels die van 14 tot 24 november door velen konden worden bekeken bij Hoorn. Op 31 oktober 2009 werd nog een langs vliegende vogel gezien op de Nollledijk bij Vlissingen. Deze waarneming is nog bij de CDNA in behandeling.

De Rotszwaluw van Maastricht betreft dus pas de zevende of achtste vogel voor Nederland en de eerste voor Limburg.

Literatuur

www.waarneming.nl

*Jan Smeets, Jozefstraat 15, 6114 EG Susteren.
jan-smeets@hetnet.nl*

Amerikaanse Goudplevier in het Reigersbroek te Montfort

Jeroen Nagtegaal & Nicky Hulbosch

Op 14 mei 2010 hadden Willem Vergoossen, Jeroen Nagtegaal en Nicky Hulbosch het plan om naar de gemelde Dwergaalscholver in de Ooijpolder te gaan kijken. Deze werd echter nogal onregelmatig gezien en bleek net voor ons vertrek te zijn opgevlogen. Daarom besloten we om naar goede Limburgse 'steltenplekken' te gaan, aangezien er al enkele dagen mooie doortrek was van diverse normaal kustgebonden soorten, zoals Drieteenstrandloper en Kanoet. Willem was namelijk bezig met een jaarlijst voor de provincie Limburg en kon deze soorten goed gebruiken. Wachtend op verdere berichten uit de Ooijpolder besloten we eerst het nabij gelegen Reigersbroek bij Montfort te bekijken. Het Reigersbroek is onlangs deels door het Limburgs Landschap op de schop genomen, waarbij de voedselrijke bovenlaag van de voormalige landbouwgronden is afgegraven. Zo ontstonden er vele ondiepe plasjes die een grote aantrekkingskracht hebben op steltlopers. Aangekomen bij de eerste plasjes aan de Reigersbroekweg viel ons oog al vanuit de auto op een net ingevallen grote plevier. Willem stapte vlug uit, maar kreeg de vogel niet meteen in beeld. Nadat we allen naast de auto stonden, vonden we hem snel

Amerikaanse Goudplevier,
Echt, 19 mei 2010
(P. Palmén)

terug. De vogel bevond zich op slechts 20 meter afstand, waardoor we de kenmerken gemakkelijker konden zien. De eerste gedachte ging uit naar een Zilverplevier, maar daarbij klopten diverse zaken zoals de wenkbrauwstreep en de houding niet. Na een betere blik en iets langere gedachten werd de optie van een kleine (dus Amerikaanse of Aziatische) goudplevier geopperd. Buiten de afwijkende indruk ten opzichte van een Zilverplevier wezen ook andere zaken op een kleine goudplevier, zoals de grijzige grondkleur, de rechtopstaande houding en de relatief lange poten. Het was echter geen kleine goudplevier in zomerkleed. De vogel was namelijk nagenoeg geheel in gesleten winterkleed, wat de determinatie voor ons nog moeilijker maakte. Hierop hebben we snel bewijsmateriaal verzameld door het maken van foto's en video-opnamen. Kort daarna zijn we voor hulp bij de determinatie gaan bellen met Max Berlijn en Justin Jansen; wij hadden niet de boeken bij ons die nodig zijn voor de herkenning van zo'n lastige steltloper. Tijdens het bellen vloog het exemplaar laag en roepend over (een tweelettergrepig "tjewiet"), waarbij de 'vuile' oksels (niet zwart, maar ook niet wit) duidelijk zichtbaar waren.

Na een uur arriveerden Max en enkele andere lokale vogelaars. Max en Justin hadden een kleine goudplevier in een dergelijk kleed nog nooit in Nederland waargenomen. Na enig overleg en controleren van de kenmerken kwamen we uit op eerste zomerkleed Amerikaanse Goudplevier. Hiervoor pleiten (volgens ons) de meer opgerichte

in plaats van gedrongen horizontale houding, de vier zwarte handpennen die duidelijk zichtbaar voorbij de tertials uitstaken en het bijzonder grijze verenkleed. Dit laatste is ook medebepalend voor de leeftijdsvaststelling; de vogel was immers niet in zomerkleed. Juist het juveniele kleed is relatief grijs, zeker ten opzichte van een juveniele Aziatische Goudplevier. De vogel had donkergrijze poten. De tibia was lang, bijna zo lang als de tarsus. Enkele (vers) geruide schouderveren waren zwart met goudgele vlekken. Nek en kruin waren duidelijk contrasterend met de oog/wenkbrauwstreep. De kruin was donker en vormde zo een donkere pet. De wenkbrauwstreep was opvallend wit, net als het gezicht. De flank en buik waren sterk donker getekend op een witte ondergrond. De tertails vertoonden weinig lichte vlekking.

Ter controle van het door ons gehoorde roepje werden door Geert Lamers de geluiden van zowel de Amerikaanse als Aziatische Goudplevier afgespeeld. Hierbij klonk het geluid van de Amerikaanse voor ons als het meest gelijkend. De vogel reageerde hier zeer alert op, dit in tegenstelling tot op het geluid van de Aziatische. Behalve de eerder vermelde vluchtroep, heeft de vogel aan de grond KLUU-ie laten horen, zoals letterlijk beschreven staat in Mullarney *et al.* (2000). Op 19 mei is deze roep opgenomen door Jurrien van Deijk en op [waarneming.nl](http://waarneming.nl/sound/view/4204) te beluisteren (<http://waarneming.nl/sound/view/4204>). De roep was desondanks niet direct het ideale hulpmiddel bij het onderscheiden van

beide kleine goudplevieren. De ligging van de klemtoon in deze roep kan een indicatie zijn voor de determinatie: bij een Amerikaan ligt die inderdaad meer op de “tjeu”, bij de Aziat meer op het “wiet”. Dat is echter, zonder veldervaring met beide soorten, niet eenvoudig vast te stellen. Bij de soortbepaling zijn verenkleedkenmerken belangrijker. Al snel kwamen vele vogelaars naar de vogel kijken. Om 19.15 uur vloog de vogel in oost-zuidoostelijke richting weg. In eerste instantie werd gedacht dat de vogel was vertrokken, maar de volgende dag werd hij weer, weliswaar kort, waargenomen. Ook de dagen erna was hij regelmatig present. Op 20 mei werd de vogel voor het laatst gezien. De waarneming is bij de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA) ingediend.

Tot en met 2008 zijn in Nederland 26 Amerikaanse Goudplevieren door de CDNA aanvaard (Ovaa *et al.*, 2009). Het gaat daarbij de laatste jaren om één tot vijf gevallen per jaar, waarvan de meerderheid zich in de kustprovincies en in grote groepen Goudplevieren bevindt. De soort was nog nooit eerder in Limburg waargenomen. Verder was deze waarneming pas het tweede binnenlandgeval voor Nederland. Het eerste binnenlandgeval dateert van 30 mei 1994 bij Olst en Wijhe in Overijssel. Verder was het verrassend dat even na onze waarneming nabij Breda ook een sterk gelijkende vogel verbleef van 22-24 mei 2010. Mogelijk betreft dit hetzelfde exemplaar (waarneming.nl). De vogel bij Breda had op de borst echter al wat zwarte veren, wat bij de Limburgse vogel niet is vastgesteld. De Limburgse vogel ruide tijdens zijn verblijf actief en snel naar een min of meer zomerkleed. Een Amerikaanse Goudplevier in eerste zomerkleed is wel eerder in Nederland waargenomen. Op 20 april 2008 vloog er bij Breskens één langs die overtuigend is gefotografeerd (Ovaa *et al.*, 2009).

Literatuur

Ovaa A., D. Groenendijk, M. Berlijn & CDNA, 2009. Rare birds in the Netherlands in 2008. Dutch Birding 31(6): 331-352.

Mullarney K., L. Svensson, D. Zetterström, P.J. Grant, 2000. ANWB Vogelgids van Europa. Tirion Uitgevers BV, Baarn. Pg.134-135.

www.waarneming.nl

Jeroen Nagtegaal, Schuttersdreef 61, 6093 JD Heythuysen. jhc.nagtegaal@hetnet.nl
Nicky Hulbosch, Op het Kuilken 12, 6067 AK Linne. nicky.hulbosch@hotmail.com

De Zwarte Wouw in 2010 op herhaling in het Maasdal

Jan Joost Bakhuizen & Paul Voskamp

Na het geslaagde broedgeval langs de oever van de Pietersplas ten zuiden van Maastricht van 2009 (Voskamp & Don, 2009) werd er in het voorjaar van 2010 reikhalzend uitgekeken naar een eventuele terugkomst van het paartje Zwarte Wouwen bij zijn oude broedplaats. Rond half april werden de eerste waarnemingen van twee vogels in de buurt van de oude broedlocatie gedaan: 10 april twee rondvliegend boven het Maasdal bij Eijsden (C.S. Roselaar e.a.), 14 april twee exemplaren rondvliegend boven de Pietersplas, daarna afglijdend richting Sint Pietersberg (E. Poulsen) en op 18 april twee vogels langdurig rondjes vliegend rond de Observant, Sint Pietersberg (J.J. Bakhuizen). Op 25 april werd balts van een paartje Zwarte Wouwen waargenomen boven de Pietersplas (N. Oosterveen). Deze waarnemingen waren aanwijzingen voor een hernieuwde vestiging in het Maasdal ten zuiden van Maastricht. In de loop van mei en begin juni werd het enigszins stil op het waarnemersfront en werd gevreesd dat het paartje gevlogen was. Enkele meldingen uit de buurt van natuurgebied de Hochter Bampd deden vermoeden dat de soort naar Vlaanderen was verhuisd. Een locatie overigens waar de soort al in 2001 een broedpoging heeft gedaan.

Op 8 juni werd er op de broedlocatie van 2009 poolshoogte genomen of het paar zich weer gevestigd had als broedvogel. Een bewoond nest werd niet aangetroffen, echter bij het bezoek werden wel twee geagiteerde adulte vogels boven de potentiële broedplaats waargenomen. Beide vogels vertoonden actieve rui aan de handpennen. Waarschijnlijk was het mannetje van dit paar niet dezelfde als die van het broedpaar van 2009: dat was toen een slanke vogel, nu een plumpe vogel die nauwelijks kleiner was dan het vrouwtje. Het vrouwtje, in 2009 al herkenbaar aan haar buizerdachtige voorkomen, met bijna recht afgesneden staart en weinig grijs in de kop, was vermoedelijk in 2010 wel dezelfde vogel. Het gedrag dat de vogels nu vertoonden deed vermoeden dat er wel degelijk een nest aanwezig moest zijn. Er werd dan ook besloten om begin juli terug te komen voor een nadere inspectie.

Op 1 juli werd de locatie aan de Pietersplas nogmaals bezocht. Het oude nest werd beklommen en bleek

Juvenile Zwarte Wouw op nest, Pietersplas Maastricht, 1 juli 2010 (G. Müskens)

inderdaad niet bezet. Wel verschenen al snel twee adulte vogels boven de locatie. Ergens moest zich toch een nest bevinden, was de verwachting. Na een tiental minuten zoeken in de directe omgeving van het oude werd een nieuw bewoond nest gevonden. Dit bevond zich op slechts 4 meter hoogte in een kleine schietwilg, goed verborgen in het struweel aan de waterkant. Het enige jong dat op 1 juli op het nest werd aangetroffen en geringd had een geschatte leeftijd van 30 dagen (vleugellengte 281 mm, gewicht 650 gram). Het was een klein gebouwde vogel met een laag gewicht, maar met een goede conditie en weinig groeistrepen in de veren.

Het nest was rijkelijk bekleed met toiletpapier en ander zwerfvuil, dat ruim voorhanden was in de directe omgeving van het nest. Ook werden enkele resten van prooidieren op de rand van het nest aangetroffen: jonge Ekster, Merel, jonge Kievit, adulte Huismus, adulte Wintertaling en jonge Gaai. Daarnaast werden ook resten van de barbecue aangetroffen: een kippenvleugeltje en een rib van vermoedelijk een varken. De Zwarte Wouw is een echte cultuurvolger!

De vogels werden gedurende het broedseizoen maar weinig gezien en gemeld, ondanks dat Zuid-Limburg een redelijke dichtheid aan vogelwaarnemers kent. Dit toont aan dat vestigingen van Zwarte Wouwen gemakkelijk kunnen worden gemist. De adulten foerageerden soms op enkele kilometers van het nest in de buurt van het Savelsbos en de A2.

De jonge vogel heeft waarschijnlijk de stormen van half juli overleefd: op 19 juli werden de twee ouder-

vogels waargenomen terwijl zij de nestomgeving verdedigden tegen Zwarte Kraaien (A. Bakker). Over daadwerkelijk uitvliegen van het jong is op het moment van schrijven niets bekend.

Het broedgeval is het derde bekende succesvolle broedgeval van Zwarte Wouwen in Nederland en de eerste maal dat er twee jaar op rij succesvol wordt gebroed. Of de Zwarte Wouw een vaste (Limburgse) broedvogel wordt zal de toekomst uitwijzen.

Dankwoord

Allereerst dank aan alle waarnemers die hun waarnemingen hebben doorgegeven. Gerard Müskens wordt bedankt voor het beklimmen van de nestboom en het nemen van de foto's van het nest en het verzamelen (en determineren) van de prooiresten, Boena van Noorden voor het organiseren van de veldinspecties en het vinden van het nest. Arnold Bakker en Anna Hermsen worden bedankt voor hun hulp bij het zoeken en Kees Schreven voor zijn hulp bij het determineren van de prooiresten. Het Limburgs Landschap (Nicole Cordewener) wordt bedankt voor de toestemming om het terrein te betreden.

Literatuur

Voskamp P. & H. Don, 2009. Succesvol broedgeval van de Zwarte Wouw in het Maasdal. *Limburgse Vogels* 19: 70-72.

Jan Joost Bakhuizen, Sint Servaasbolwerk 26, 6211 NB Maastricht. jan.joost.bakhuizen@xs4all.nl

Paul Voskamp, Bastiaensstraat 20, B-3700 Tongeren, België. pjvosman@base.be

Broedende Bijeneters: een kleurrijke aanwinst voor het Roerdal!

Patrick Lemmens

Zondagochtend 23 mei ontdekten Guido Soons en Ivo Meeuwissen vijf Bijeneters *Merops apiaster* bij een steilwand in een afgraving ten noorden van de Bouxweerd. Helaas vlogen de vogels al snel op en verdwenen richting zuid-zuidoost. Wonder boven wonder werden ze in de middag alweer opgemerkt. Tom en Jos Ruijters en Cyril Groenewald werden door familie gebeld dat er Bijeneters langs de Roer zouden zitten. Direct snelden ze naar de genoemde plek en troffen ze daar inderdaad aan. Vervolgens werden de vogels gemeld op waarneming.nl. Langzaam maar zeker ging men zich realiseren dat deze plek, midden in het Roerdal, in potentie wel eens geschikt zou kunnen zijn als broedlocatie. Om die reden werden de vervolgaanmeldingen onder embargo geplaatst. Ondanks het feit dat getracht is de locatie geheim te houden was het nieuws al snel breder bekend. Het gebied is dan ook bezocht door tientallen vogelaars uit het hele land. Ofschoon omgeving en vogels erg verstoringgevoelig zijn, hebben de Bijeneters zich gelukkig hierdoor niet laten verjagen. Wel werd duidelijk dat er afstand in acht genomen moest worden. Bij een te dichte benadering werd het voeren door de oudervogels tijdelijk gestopt. Nest 2 was direct gelegen langs een wandelpad. Verstoring was hierdoor nauwelijks te voorkomen. Toch heeft men zich over het algemeen goed gedragen en is zoveel mogelijk op openbaar wandel terrein gebleven.

Ondanks het feit dat de Bijeneters druk zijn bezocht, hebben ze in twee nesten gezamenlijk zes à zeven jongen succesvol grootgebracht. Het eerste broedgeval in Limburg sinds 1964 is daarmee een feit! Dit artikel beschrijft de gebeurtenissen tussen aankomst en vertrek, opgetekend op basis van eigen waarnemingen en die van diverse anderen. Naast het volgen van het gedrag van de Bijeneters zijn op 16 augustus, na vertrek van de vogels, de nestgangen uitgegraven voor metingen en voedselonderzoek door medewerkers van Stichting Bargerveen. De resultaten van metingen aan de nesten zijn verwerkt in dit artikel.

Gebiedsbeschrijving

Het broedbiotoop bevond zich in een sterk meanderend gedeelte van de Roer met enkele forse steil-

wanden die al lange tijd nestgelegenheid bieden aan hollenbroeders als IJsvogel en Oeverzwaluw. Hier heeft de Roer vooralsnog haar natuurlijke karakter behouden. De omgeving bestaat uit vochtige wilgenstruwelen met verspreid staande populierenbosjes. De omliggende weilanden zijn deels in agrarisch beheer, maar veelal nog kruidenrijk van karakter met Rode klaver en enkele distelsoorten. Het gebied heeft landelijk bekendheid als enige plek in Nederland waar de Gaffellibel voorkomt. Daarnaast is recent in de directe nabijheid de Kleine Tanglibel aangetroffen. Bovendien is ook de Europese Bever aanwezig. Het kruidenrijke, gevarieerde en vochtige karakter van het Roerdal trekt veel soorten libellen, hommels en vlinders. Een ideale situatie dus voor de Bijeneter.

De waarnemingen chronologisch opgetekend

Het eerste nest was al snel bekend, het tweede is pas op 15 juli door Nicky Hulsbosch ontdekt. Voor zover bekend zijn er geen waarnemingen van copulaties. Gedurende de nestperiode en ook daarna was het helaas niet mogelijk alle vogels individueel te herkennen zodat duidelijk kon worden welke vogel bij welk nest hoorde en of de ongepaarde vogel betrokken was bij een of misschien zelfs beide nesten. Slechts een vogel was herkenbaar; deze miste aan beide vleugels een identieke slagpen.

- 23 mei: 5 volwassen vogels ter plekke
- 29 mei: graafwerkzaamheden aan nest 1
- 3 juni: laatste waarneming van 5 ex. en onregelmatig invliegende vogel in nestgang 1

Broedbiotoop met steilwanden langs de Roer, 13 juli 2010 (P. Lemmens)

*Juvenilele Bijener,
Herkenbosch, 5 augustus
2010 (G. Lamers)*

- 10 juli: verhoogde activiteit bij nest 1 en toenemende invliegfrequentie
- 15 juli: ontdekking nest 2
- 17 juli: grote activiteit bij beide nesten met regelmatig een hoge invliegfrequentie
- 5 augustus: eerste uitgevlogen jongen (minimaal 2) uit nest 2
- 8 augustus: adulten en minimaal 1 juveniel rondvliegend waargenomen
- 10 augustus: 1 uitvliegend jong uit nest 1 rond 8.20 uur. 's middags minimaal 4 juveniele vogels aanwezig in familiegroep met 2 adulten
- 12 augustus: vogels van nest 2 lijken het gebied te hebben verlaten
- 15 augustus: alle Bijeners lijken het gebied te hebben verlaten

Uitgaande van een gemiddelde broedtijd van 26 dagen, een nestperiode van 31-32 dagen (Berkelder & van der Spek, 2006) en op basis van de diverse waarnemingen kunnen de volgende inschattingen gemaakt worden, waarbij nest 2 ongeveer 1 week voorsprong had op het eerder ontdekte nest 1.

Aankomstdatum:	23 mei
Broedbegin:	7-12 juni
Uitkomen jongen:	3-8 juli
Uitvliegen jongen:	3-9 augustus
Aantal uitgevlogen jongen nest 1:	4 ex.
Aantal uitgevlogen jongen nest 2:	2-3 ex.
Vertrekdatum familie nest 2:	ca. 11 augustus
Vertrekdatum familie nest 1:	14 augustus

De nesten

Stichting Bargerveen heeft op 16 augustus de nestgangen blootgelegd en opgemeten. De beide nesten bevonden zich in een hoge steilwand. De invliegopeningen waren enigszins ovaal en bij beide nesten 6,5 bij 5 cm groot. Nestgang 1 had een lengte van ongeveer 70 cm en bevond zich een halve meter beneden het maaiveld op zo'n 2 meter boven het wateroppervlak van de Roer en midden in een kleine Oeverzwaluwkolonie. De nestholte was 45 cm diep bij 19 cm breed en er lag nog een dood jong in het nest.

Nestgang 2 had een lengte van 52 cm en zat eveneens een halve meter onder het maaiveld in een iets minder hoge wand ca. 1,5 meter boven het wateroppervlak. Dit nestje was met 29 bij 22 cm kleiner dan nest 1.

Uit de nesten is een grote hoeveelheid braakballen verzameld voor voedselonderzoek. Tijdens de broedperiode zijn ook buiten de nesten braakballen opgeraapt die onder de rustplekken lagen. In een volgend artikel zal op de voedselkeuze worden ingegaan.

Gedrag en voedselkeuze

De Bijeners foerageerden veelal in de directe nabijheid van de nesten boven een naastgelegen weiland en klaverveld. Hierbij maakten ze jacht op vliegende insecten tot op ca. 40 meter hoogte. Incidenteel werden te tijdens het foerageren soms op grotere afstand, tot 1,5 km van het nest, waargenomen. Het voedsel bestond met name uit libellen en hommels. Meerdere malen is ook waargenomen

dat er vlinders werden gevangen (o.a. *Atalanta*) die aan de jongen in het nest of later, zittend in een boom werden gevoerd.

Ze leken geen moeite te hebben om aan de vraag van de jongen te kunnen voldoen. Vrijwel continue hadden de oudervogels voer in de bek. Bij het voeren wisselden de voederbeurten zich af met kortere of langere pauzes. Niet zelden werd er, tot aan het eind van de nestperiode toe, meer dan een uur geen enkele activiteit bij de nesten waargenomen. Nabij het klaverveld is veelal een houtwal gebruikt als uitkijkpost en er werd regelmatig gerust in een nabijgelegen kale wilg.

Met name tijdens zonnige en warme periodes werd intensief en zeer succesvol gevoederd, bij bewolkt of regenachtig weer werd beduidend minder actief gejaagd. Het minder zomerse, wisselvallige weer eind juli/begin augustus lijkt geen invloed te hebben gehad op het broedsucces. Naarmate de broedduur vorderde werd steeds frequenter gevoerd. In de beginperiode kropen de oudervogels diep de nestgang in. Tegen het einde van de nestperiode was duidelijk waarneembaar dat de jongen zich meer en meer naar voren in de nestgang verplaatsten. Vanaf enkele dagen voor het uitvliegen verlieten de oudervogels dan ook achterwaarts de nestgang of werd er zelfs geheel vooraan in de gang gevoerd. Vlak voor het uitvliegen werd gezien dat de oudervogels probeerden de jongen naar buiten te lokken. Ze deden dit door roepend kort voor de uitgang te blijven hangen met voer in de bek zonder daadwerkelijk tot overdracht te komen.

Op 5 augustus vlogen de eerste jonge vogels uit nest 2. Van de drie jongen bleek een juveniel nog niet krachtig genoeg en het viel uit het nest op de grond. Na ernstig twijfelen hebben Willem Vergoossen, Geert Lamers en Nicky Hulbosch deze vogel uiteindelijk teruggeplaatst in de nestgang. Aangezien bij de latere nestinspectie hier geen dood jong werd aangetroffen, mag verondersteld worden dat het alsnog succesvol is uitgevlogen. Na uitvliegen van de jongen werd de binding met de nestplek steeds minder en leken de vogels zich meer te verspreiden over het gebied. Zoals vermeld zijn op 10 augustus vier juvenielen gezamenlijk waargenomen met twee adulten (Max Berlijn). Gezien het verspreidingsgedrag van de 'nest 2 familie' mag worden aangenomen dat dit de familie van nest 1 betrof. Het blijkt erg lastig om het exacte broedsucces aan te geven omdat op geen enkel moment alle juvenielen gelijktijdig zijn waargenomen. De voorzichtige conclusie is echter zeven uitgevlogen jongen.

Voorkomen in Nederland en Limburg

Het eerste Nederlandse broedgeval vond plaats in Heythuysen (Leudal) in 1964. In de jaren erop volgde zijn er tot 1992 in totaal 5 nesten vastgesteld in Nederland (van den Berg & Bosman, 1995). Na 1992 werd de Bijeneter vaker waargenomen, maar er zijn geen gegevens bekend van mogelijke broedgevallen tot en met 2000. Vanaf 2001 lijkt er een doorbraak te zijn en komt de Bijeneter vrijwel jaarlijks in Nederland tot broeden (Boele & van Winden, 2004). Daarnaast is er een toenemend aantal waarnemingen van individuele vogels of kleine zwerfende groepjes.

De volgende broedgevallen in Nederland zijn bekend:

- 2001 Harkstede, Groningen, 3 broedparen
- 2002 Noordhollands Duinreservaat, 3 broedparen
- 2002 Marnewaard, Lauwersmeer, Groningen, 3 broedparen
- 2005 Solleveld, Zuid-Holland, 3 broedparen
- 2006 Friesland, 1 broedpaar
- 2006 Drenthe, 2 broedparen
- 2007 Drenthe, 1 broedpaar
- 2008 Drenthe, 1 broedpaar

De Limburgse situatie laat eveneens een toename zien wat betreft losse waarnemingen. Vanaf 2000 zijn er vrijwel jaarlijks meldingen van individuele exemplaren of kleine groepjes (Hustings *et al.*, 2006). Vanuit het Nationaal Park De Meinweg, nabij

Bijeneter, Herkenbosch, 9 augustus 2010 (L. Belgers)

het Roerdal gelegen, zijn de laatste jaren meerdere waarnemingen bekend, waaronder een groepje van vijf vogels in 2007 en zelfs 13 exemplaren begin augustus 2009. Deze zijn naar alle waarschijnlijkheid afkomstig van enkele locaties niet ver over de Duitse grens (nabij Grevenbroich) waar zich in de afgelopen jaren enkele broedparen hebben gevestigd. Op 14 augustus 2010 is er een melding van 2 adulten en 4 juvenielen bij Koningsbosch, mogelijk de bijeneterfamilie van nest 1. Drie hoog en snel doortrekkende vogels worden op 20 augustus opgemerkt in Heel. En op 21 en 22 augustus vliegen 1 resp. 4 exemplaren over bij trektelpost Aan de Majoor, Koningsbosch. Op dezelfde dag zijn maar liefst minimaal 30 vogels enige tijd rondvliegend waargenomen tussen Paarlo en St. Odiliënberg. Met bovenstaande ontwikkelingen in het achterhoofd is het niet ondenkbaar dat de Bijeneter in de komende jaren wellicht verder zal toenemen. De tijd zal leren of het broeden in Nederland 'incidenteel' blijft of dat er een structurele vestiging zal gaan plaats vinden. De broedgevallen bij Herkenbosch betreffen het 22e en 23e bekende broedpaar voor Nederland.

Dankwoord

Eerste dank gaat natuurlijk uit naar de Bijeneters die vele vogelaars hebben verrast met hun uitgebreide verblijf in het Roerdal. Dank ook aan Roy Slaterus voor het overzicht van overige broedgevallen in Nederland. Rob Voesten en Stef Waasdorp (Stichting Bargerveen) stelden zeer snel de eerste gegevens van het nestonderzoek beschikbaar. Tenslotte dank aan Jan Boeren, Jan Joost Bakhuizen en Nicole Reneerkens voor commentariëring van eerdere versies van dit artikel en alle vogelaars die door het doorgeven van waarnemingen gezamenlijk inzicht hebben verschaft in het wel en wee van deze schitterende vogels.

Literatuur

- van den Berg A. & C.A.W. Bosman, 1999. Avifauna van Nederland Deel 1. Zeldzame vogels van Nederland. GMB Uitgeverij, Haarlem/ Stichting Uitgeverij van de KNNV, Utrecht.
- Berkelder R. & V. van der Spek, 2006. Broedende Bijeneters in Monster in de zomer van 2005 Limosa 79: 155-162.
- Boele A. & E. van Winden, 2004. Bijeneters in Nederland. Toegenomen kleurenpracht. SOVON-nieuws 17 (2004) nr. 2.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

Patrick Lemmens, Florijnhof 8, 6075 GT Herkenbosch

Verrassend derde broedgeval in 2010 van een Bijeneter, bij Koningsbosch

Paul Evers

Bij de nesten uit het voorgaande artikel is het niet gebeven. In de gemeente Echt-Susteren werd nog een derde broedgeval, daarmee het 24e voor Nederland, ontdekt. Dit bevond zich op privéterrein en is derhalve volledig geheim gehouden.

Op de avond van 27 juli 2010 was ik vogels aan het kijken in de buurt van een niet toegankelijke, met grondwater volgelopen, zeer diepe zandafgraving bij Koningsbosch. Op een gegeven moment hoorde ik tot tweemaal toe de roep van een Bijeneter. Door de hoge bomen en het struikgewas kreeg ik geen zichtwaarneming. Daarna was het stil.

Ik informeerde Henk Swinkels en Hermie Laugs die in de omgeving van de afgraving wonen. In de middag van 30 juli kreeg ik een telefoontje van Henk: "Ik sta nu naar een Bijeneter te kijken". Snel er naartoe gereden en samen met Henk, Hermie en Frans van den Brink heb ik de vogel mooi kunnen bekijken. Hij was druk aan het foerageren en keerde steeds op dezelfde zandrug terug om de prooi, vaak grote libellen, eerst op de harde grond dood te slaan om vervolgens naar beneden weg te duiken.

Op 31 juli ontdekte Hermie de nestholte waar twee Bijeneters continu met voer in- en uitvlogen. Het nest zat in een oostwand, zo'n anderhalve meter onder het maaiveld en twaalf meter boven het water. De aanwezige oeverzwaluwkolonie met 425 nesten bevond zich ongeveer 50 meter verderop in de noordwand. Het ouderpaar voerde op 14 augustus twee zichtbare jongen vooraan in de nestgang. Er is een sterk vermoeden dat de jongen op 18 augustus zijn uitgevlogen. Twee heftig alarmerende adulte vogels vlogen die dag boven de groeve. Dit gedrag werd niet eerder opgemerkt.

In de vroege ochtend van 22 augustus hebben de ouders met 2 jongen het territorium verlaten. Ze vlogen toen over de zeer nabij gelegen trektelpost Aan de Majoor en zijn nadien niet meer waargenomen in de groeve.

Paul Evers, Vlaskuilsseweg 62, 6105 CP Maria Hoop

Blauwe Kiekendief, St. Odiliënberg, 31 januari 2010 (Patrick Lemmens)

Ooievaar, De Hamert, 25 april 2010 (Patrick Palmen)

Fluiter, Weerter bos, 18 mei 2010 (Otto Plantema)

Visarend, Oost-Maarland, 29 augustus 2009 (Karel Lemmens)

Vogelwaarnemingen

Aflevering 26 Het ornithologisch jaar 2009

Ook nu weer verschijnt er een overzicht van de bijzondere Limburgse waarnemingen van het afgelopen vogeljaar. Dat waren er heel veel; wat te denken van de Rotszwaluw op de Sint Pietersberg of de Rosse Franjepoot van de Stevolplas! Spectaculair was een Sperwergrasmus in het voorjaar bij Nederweert. Inmiddels voert nagenoeg iedereen zijn waarnemingen in op de website waarneming.nl. Deze website maakt het verwerken van veldwaarnemingen een stuk eenvoudiger. Een ander effect is dat het aantal doorgegeven waarnemingen explosief is gestegen. Dit jaar mochten we ruim 127.000 waarnemingen doorspitten! U zult begrijpen dat dit een behoorlijke klus was. Graag willen we iedereen hartelijk bedanken voor het invoeren van zijn of haar waarnemingen. Verder onze excuses voor het feit dat we niet iedereen met naam kunnen noemen bij iedere waarneming en dat diverse, soms leuke zaken, wegens plaatsgebrek onvermeld blijven.

In Vogelwaarnemingen van Limburgse Vogels 2009 is een hinderlijke fout geslopen. Frank Meeuwissen staat daar abusievelijk vermeld als waarnemer van een Dwergarend op de Mariapeel, 19 augustus 2008. Op verzoek van Frank corrigeren we dit bij deze.

Van duikers tot ibissen

Van 14 t/m 30 november verbleef een **Roodkeel-duiker** op de WML-plas te Heel (Jeroen Nagtegaal e.a.). Daarnaast zwom een exemplaar (dezelfde vogel?) van 5 t/m 31 december op de Stevolplas te Stevensweert (Ton Cuijpers e.a.). Een **IJsduiker**, die in eerste instantie werd aangezien voor een Parelduiker, bevond zich van 6 t/m 31 december op de Bosmolenplas (Joost Nijskens e.a.).

Roodhalsfuten werden gemeld uit drie gebieden. Op de WML-plas was een vogel aanwezig van 2 januari t/m 28 februari en van 1 november t/m 23 december waren op dezelfde plas maximaal twee vogels. Op 23 april werd een vogel in zomerkleed gezien in de Mariapeel (Bas Engels e.a.). In het najaar zat op 25 september een jonge vogel op de Asseltse plassen (Albert Kleibeuker & Willem Vergoossen). Ook de **Kuifduiker** was in de winter van 2008/09 met maximaal 3 exemplaren weer present op de WML-plas. De laatste voorjaarswaarneming van

2009 is van 22 maart (Willem Vergoossen). Mariet Verbeek zag de eerste van het najaar op 13 november. Ook was er een aanwezig van 25 januari t/m 29 maart op de Pietersplas bij Maastricht (Nico Schaafstra, Arno Haanstra e.a.). Een ander exemplaar verbleef van 16 t/m 31 december op de Paesplas te Gennep (Piet Smeets & Fred Hustings). **Georde Futen** waren weer jaarrond te zien. Buiten de bekende broedlocaties waren 1-7 vogels te bewonderen in het Maasdal: Asseltse plassen (2 ex.), WML-plas (1 ex.), Stevolplas (7 ex.), Oolderplas (3 ex.), grindgat Itteren (2 ex.) en Pietersplas (4 ex.). Een maximum van 45 vogels werd op 27 juli geteld op het Reindersmeer (Jeu van Rijswick).

Van 25 september t/m 21 november verbleef de bekende geringde **Grote Aalscholver** op de WML-plas (Willem Vergoossen e.a.). De Bosmolenplas blijkt een goed overwinteringsgebied voor de **Roerdomp**. Van 9 januari t/m 1 februari hield een vogel zich op in de plaatselijke rietkraag (Ger de Hoog e.a.) en van 19 t/m 31 december waren hier zelfs twee vogels ter plaatse (Nicky Hulsbosch e.a.). Daarnaast kwamen er eenmalige meldingen uit de volgende gebieden: Asseltse plassen, Eijsderbeemden, Groote Peel, Turfkoelen, Leemput Milsbeek, Eendenmeer, De Brandt en de Romeinenweerd. In de Doort bij Echt heeft een paar **Woudaapen** met succes gebroed (meer details in de vorige editie van dit blad). Op 1 juli hoorde Jan Erik Kikkert een vogel in een wilgenstruweel op de Dorperheide bij Arcen. Ook werd op 19 en 20 mei in het moeras op het terrein van Ora et Labora in Brunssum weer een adult mannetje waargenomen (Wil Quaedackers, Paul van Nuys & Ger de Hoog). Een **Kwak** vloog op 19 juli over het Rode Beekdal bij Schinveld (Wil Quaedackers) en op 8 augustus werden twee opvliegende exemplaren gesignaleerd in het natuurontwikkelingsgebied Elba bij Grevenbicht (Ger de Hoog). Van 9 oktober t/m 12 december hield een geringde, *escape* **Koereiger** zich op in een weiland nabij de Eijsderbeemden (Cléry Houten e.a.). Meldingen van 1-3 **Kleine Zilverreigers** kwamen uit de volgende gebieden: Asseltse plassen, Bouxweerd, Elba, Meers, Gebrande Kamp, Stevolplas, Schroeveendaalse plas, De Banen en de Schoorkuilen, Landgoed Hoosden, Smakterveld, en zelfs uit het hamsterreservaat bij Sibbe. Het aantal waarnemingen van de **Grote Zilverreiger** blijft nog steeds stijgen. De grootste groep (46 ex.) werd op 13 december geteld op de slaapplaats in de Mariapeel (Jeu van Rijswick). Ondanks diverse zomerwaarnemingen kon ook in

*Kuifduiker,
Pietersplas Maastricht,
28 maart 2009 (K. Lemmens)*

2009 deze reiger niet als nieuwe broedvogel voor Limburg worden genoteerd. Dit jaar waren er drie meldingen van een **Purperreiger** in Limburg. Een uitzonderlijk vroege vogel trok op 1 maart over De Hamert (Henk Alards e.a.) en op 6 april vloog een exemplaar over Roermond (Jan Erik Kikkert). De laatste waarneming betrof een juveniele vogel die op 8 augustus pleisterde in het moeras op het terrein van Ora et Labora, Brunssum (Wil Quaedackers).

Albert Kleibeuker zag op 6 september de grootste groep **Ooievaars** van het jaar; 70 vogels trokken over de Bouxweerd. Zoals gewoonlijk kwamen de meeste meldingen van **Zwarte Ooievaars** weer uit de Peelregio. In de Mariapeel waren maximaal 10 vogels aanwezig van 1 augustus t/m 20 september (Jeu van Rijswick e.a.) en in De Banen bij Nederweert maximaal 8 exemplaren van 7 t/m 19 september (Riet van de Wouw e.a.). Buiten deze pleisteraars werden verspreid over de gehele provincie 31 waarnemingen gedaan van overvliegende vogels. Er kwamen tien meldingen van **Lepelaars** binnen. Van 20 t/m 27 april verbleven twee vogels in de Mariapeel (Jeu van Rijswick e.a.). Op 28 april werd een vogel gezien in De Banen bij Nederweert (Frank Meeuwissen e.a.) en op 29 april zat dezelfde vogel in de Schoorkuilen (Riet van de Wouw). Vervolgens trok op 30 april een exemplaar over de Grensmaas bij Meers (Max Berlijn e.a.). Op 23 mei was een vogel aanwezig in de Stevolplas (Ton Cuijpers) en op dezelfde locatie een adulte vogel op 20 juni (Joost Nijskens). Een juveniel werd op 11 juli gezien bij Molensteen te Stevensweert (Ton Cuijpers). Verder verbleef er één

op 18 juli tussen een groep Kieviten in de Gebrande Kamp te Milsbeek (Wil Holthuysen). Op dezelfde dag was een (ander?) exemplaar aanwezig in het Nieuwe Heerenven op De Hamert (Jeu van Rijswick). Twee juveniele vogels zaten op 4 augustus in de Bouxweerd (Jeroen Nagtegaal & Dennis Meeuwissen). En tenslotte verbleven van 13 augustus t/m 21 september maximaal twee vogels in De Banen en omgeving (Ivo Meeuwissen e.a.). De **Heilige Ibis** was weer het gehele jaar in Midden-Limburg aanwezig. Deze exoot werd met maximaal vier exemplaren gezien in en rond het Sarsven en De Banen.

Zwanen, ganzen en eenden

Het grootste aantal **Kleine Zwanen** betrof 260 vogels, die op 31 december foerageerden op een maisakker in de Vredepeel (Anton Sijbers). Van de in Limburg veel zeldzamere **Wilde Zwaan** kwamen elf meldingen binnen, waaronder een mooi groepje van 10 vogels. Deze werden op 1 maart gezien bij het Nieuwe Heerenven op De Hamert (Jan Erik Kikkert & Herman Smits). Roermond blijft een bolwerk voor **Zwarte Zwanen**. Maximaal 38 vogels werden op 15 november waargenomen door Nicky Hulsbosch & Jeroen Nagtegaal.

De grootste groep **Toendrarietganzen** van het jaar (8.000 ex.) zag Jeu van Rijswick in Venray op 8 februari. In totaal waren er 33 meldingen van **Taigarietganzen**, waaronder een groep van 24 exemplaren, op 2 februari gezien door Remco Jousma op de Wetering-Noord te Nederweert. Van de **Kleine Rietgans** zijn 72 gevallen doorgegeven

waarbij het ging om 1-4 vogels. Alleen Remco Jousma signaleerde op 2 februari vijf vogels bij de Wetering-Noord. Op 21 februari werd de enige **Dwerggans** van 2009 gezien bij de Violenberg te Milsbeek (Erik van Winden & Albert Klarenberg). Naast de bekende escape van Gennep werd telkens 1 **Sneeuwgan**s gemeld van de volgende locaties: Meers, Leemput Milsbeek en de uiterwaarden van Heijen en Wellerlooi. Vrijwel zeker ging het ook hier niet om wilde vogels. Het grootste aantal **Grote Canadese Ganzen** (minimaal 360 ex.) telde Fred Hustings dit jaar op 8 november in de Gebrande Kamp te Milsbeek. Er waren drie meldingen van een **Rotgan**s. Op 7 november ontdekte Rob Voesten een adulte vogel in een grote groep Kolganzen bij Aijen. Mariet Verbeek zag op 22 november een vogel in de uiterwaarden bij Blitterswijk. En de laatste van het jaar werd op 29 december gespot tussen vele Kol- en Grauwe Ganzen bij Illikhoven (Hub Corten & Ger de Hoog). De grootste groep **Brandganzen** (1000 ex.) werd op 1 maart geteld door Lo Troisfontaine tussen Well en Elsteren. In de uiterwaarden bij Afferden foerageerden op 26 augustus maar liefst 21 **Indische Ganzen** (Fred Hustings). Er waren in 2009 vijf locaties met een 'wilde' **Roodhalsgan**s. Op 15 januari werd de eerste gezien bij Meers (Emiel Opdenacker & Paul Vossen). Van 27 januari t/m 27 februari verbleef een exemplaar in de Wetering te Nederweert (Frank Meeuwissen, Anton Sijbers e.a.) en op 8 februari werd mogelijk dezelfde vogel gezien in de Heidsche Peel bij IJsselsteyn (Jeu van Rijswijk). Van 14 t/m 25 februari zaten twee vogels bij Milsbeek (Albert & Joke Klarenberg e.a.). En de laatste vogel van het jaar werd van 13 t/m 16 december gespot tussen Well en Elsteren (Ben Loonen e.a.).

Een winterwaarneming van 1820 **Smienten** is het vermelden waard. Deze werden op 4 januari geteld door Willem Vergoossen op de Gerelingsplas bij Roermond. Het grootste aantal **Pijlstaarten** van het jaar (35 ex.) meldde Jan Erik Kikkert op 30 januari van de Asseltse plassen. In 2009 werden er in Limburg weer veel **Krooneenden** gezien. In de wintermaanden zwommen maximaal 17 vogels op de WML-plas te Heel, daarmee de beste plek in het Maasdal om deze soort te bewonderen (Willem Vergoossen, Koos van de Mortel e.a.). Er kwamen twee meldingen binnen van wilde **Witoogenden**. Van 16 januari t/m 8 februari was een mannetje aanwezig op de kanalenkruising te Nederweert (Raymond Pahlplatz e.a.) en op 6 augustus zat een mannetje op de Pieters-

plas bij Maastricht (Christian Brinkman). **Toppers** zwommen op vijf locaties op de Midden-Limburgse Maasplassen. Het maximum betrof een groep van 11 vogels op De Weerd van 13 t/m 29 maart (Willem Vergoossen e.a.). Een mannetje **Eider** werd gemeld van drie verschillende plekken. De eerste waarneming werd op 3 mei gedaan in de Linnerweerd (Steven Wytéma). Daarna verbleef waarschijnlijk dezelfde vogel van 17 t/m 24 mei bij de Clauscentrale (Willem Vergoossen e.a.). Op 17 oktober werd een vogel gezien op de Pietersplas (Jo Seegers). Tenslotte hield zich van 19 oktober t/m 15 november een exemplaar op bij de Clauscentrale (Nicky Hulbosch e.a.). De grootste groep **Nonnetjes**, 32 ex., werd op 6 februari waargenomen bij Roermond (Arjan Ova). De **Mid-delste Zaagbek** verbleef enkel op de Maasplassen bij Roermond. Maximaal werden 7 vrouwtjes gezien van 1 t/m 28 december op de Grote Hegge bij Thorn (Geert Lamers e.a.). Op 3 januari telde Max Berlijn de grootste groep **Grote Zaagbekken** van het jaar (60 ex.) op de Pietersplas.

Van roofvogels tot kraanvogels

Op 26 augustus trok een mooi aantal van 46 **Wespendieven** over De Hamert (Jan Erik Kikkert). Van **Zwarte Wouwen** kwamen in 2009 weer veel meldingen binnen. Voor een groot deel waren deze afkomstig van het succesvolle broedgeval bij de Pietersplas bij Maastricht (zie vorige editie van dit blad). **Rode Wouwen** werden in elke maand van het jaar waargenomen. Een leuk aantal waren de 6 vogels die op 7 maart over de Kollenberg bij Sittard trokken. De **Zeearend** werd drie keer gemeld. Op 15 en 21 oktober vloog een vogel over de trektelpost Loozerheide (Antonio Mendoza, René Weenink, Ruud Bouwman & Hans Vrolijk). Vervolgens trok op 16 oktober een

Zeearend, Loozerheide, 21 oktober 2009 (R. Bouwman)

juvenilele vogel over de Mariapeel (Herman van Oosten). En tenslotte vloog op 12 december eveneens een jonge vogel over de Groote Peel (Herman Marinus). Op 10 mei werd er een **Slangenarend** geclaimd bij Cottessen (H.J. IJzer). Daarnaast werd op 29 augustus een adulte vogel gefotografeerd op De Hamert (Frank Jongbloed, Antti Kause & Wouter Thijs). Beide waarnemingen zijn nog in behandeling bij de CDNA. In 2009 waren er relatief veel (22) Limburgse meldingen van **Grauwe Kiekendieven**. Naast de overwinteraar van Koningsbosch werden er in 2009 nog drie andere **Ruigpootbuiszeters** geregistreerd. Op 10 januari werd een vogel gezien in het Hamstereservaat Sibbe (Dick Groenendijk) en op 9 maart signaleerde Tjeu Vossen een adulte vogel bij Maria Hoop. Tenslotte werd op 24 oktober een vogel gezien in de Groote Peel (Anita Janssen). **Visarenden** werden traditioneel veel gemeld. De laatste van het jaar vloog op 12 november boven de Eysersheide (Francois Debets). Grote groepen **Patrijzen** worden steeds schaarser. Daarom is een waarneming van 31 vogels vermeldenswaardig; op 16 augustus op de Raaijweiden bij Venlo (Henny Martens). Het enige **Porseleinhoen** van het jaar werd op 24 april gehoord in het Dubbroek bij Maasbree (Herman Smits). **Kraanvogels** werden jaarrond gemeld dankzij een overzomerende vogel in het Zwartwater bij Venlo. Deze vogel stond bekend als de 'kruisbek' vanwege de opmerkelijke vergroeiing aan de snavel. De grootste groep van 2.000 Kraanvogels trok op 1 december over de Eschberg bij Vaals (Hans Phijl).

Van steltlopers tot sterns

Er waren in 2009 drie meldingen van de **Kluut**. De eerste waarneming betrof 2 vogels op 16 april op het Westmeerven op De Hamert (Theo Bakker). Daarnaast zag Mariet Verbeek zowel op 20 juni als op 5 juli een vogel op Klein Vink te Arcen. De meeste gemelde **Bontbekplevieren** kwamen zoals gebruikelijk van het Heerenven op De Hamert. Het grootste aantal (14 ex.) werd echter geteld op 9 mei bij Meers (Ran Schols). Daarnaast waren er nog 15 meldingen elders uit de provincie. Het waarnemen van een **Morinelplevier** in Limburg lijkt voorbehouden aan trektellers. Op 6 september vloog 1 vogel over de telpost op De Hamert (Jan Erik Kikkert) en kwamen 3 vogels over telpost Aan de Majoor bij Koningsbosch (Ran Schols, Hermie Laugs, Dennis Jeurissen & Paul Evers). De laatste waarneming kwam van telpost Loozerheide, waar

op 8 september ook 3 overtrekkende vogels werden gezien (Frank Neijts e.a.). Een leuke groep van 90 **Goudplevieren** vloog op 3 maart over Elba bij Grevendicht (Ran Schols). Meldingen van 1 of 2 **Zilverplevieren** kwamen van: De Hamert, de AVL-telpost bij Eygelshoven, Meers, Gebrande Kamp, De Banen, Well en de plasjes bij Stevol.

Van vier locaties werd een **Kanoet** gemeld. Op 6 mei zag Ran Schols een vogel langs de Grensmaas bij Maasband. Een dag later werd een exemplaar gezien bij het Heerenven op De Hamert (Remco Wester e.a.). Op 18 mei bemerkte Piet van Tilburg een vogel bij de Pietersplas. En bij de Stevolplas werd 1 Kanoet gezien op 6-7 mei en op 1 juni (Ruud van Dongen, Nicole Reneerkens, Ivo Meeuwissen e.a.). De **Drieteenstrandloper** kreeg vijf meldingen. De eerste twee kwamen van het Heerenven op De Hamert: op 2 mei 1 vogel (Jeu van Rijswijk) en op 6 mei ook 1 vogel (Jan Erik Kikkert). Daarnaast werden op 6 mei 3 exemplaren gezien bij de Stevolplas (Ruud van Dongen) en 1 exemplaar bij Meers (Ran Schols). De laatste waarneming werd gedaan op 22 mei in de Zilverzandgroeve te Heerlen (Tom Zeegers). Er waren 8 waarnemingen van 1-4 **Kleine Strandlopers** uit vier gebieden: Asseltse plassen, De Hamert, Einderbeek en de Stevolplas. Van de **Temmincks Strandloper** kwamen vier gevallen binnen. Van 4 t/m 12 mei verbleven maximaal 3 vogels bij het Heerenven op De Hamert (Bas Engels, Jan Erik Kikkert e.a.) en van 4 t/m 6 juli maximaal 2 exemplaren op dezelfde locatie (Jan Willem Jonkers, Jeu van Rijswijk & Bas Engels). Daarnaast ontdekten Ger de Hoog & Paul van Nuys op 9 mei 1 vogel bij Meers en tenslotte zag Herman Smits op 12 mei nog 2 exemplaren bij het Meerlebroek. Er waren slechts twee meldingen van een **Krombekstrandloper**. Op 6 mei werd een vogel gezien bij de nieuwe vennen op de Bergerheide (Niek Oosterveen) en op 18 augustus werd een vogel gespot bij het Westmeerven op De Hamert (Jan Erik Kikkert). Op 15 september telde Paul Evers een maximum van 7 **Bonte Strandlopers** bij De Banen te Nederweert.

De grootste groep **Kemphanen** (20 ex.) zag Bart Hoogesteger op 3 mei bij het Heerenven, De Hamert. Er kwamen 61 meldingen binnen van **Bokjes**, met een maximum van 4 exemplaren in het Vlakbroek op 24 maart (Ruud van Dongen) en ook op 4 en 11 november in hetzelfde gebied (Grad Smets). Spectaculair was de ontdekking van een **Poelsnip** op 15 mei bij het industrieterrein Trilandis te Heerlen (Max Berlijn). Dit was het vijfde geval voor Limburg

Zwartkopmeeuw, Well,
1 maart 2009 (P. Palmen)

(zie het artikel in de vorige editie van dit blad). De volgende dag werd de vogel teruggevonden door Arjan Ovaa. De grootste groep **Grutto's** (35 ex.) werd geteld bij de Oolderplas op 19 maart door Riet van de Wouw. Op 20 maart waren daar nog 15 Grutto's aanwezig, maar nu in het gezelschap van 10 **IJslandse Grutto's** (Ivo Meeuwissen). **Rosse Grutto's** werden gemeld van twee locaties. Op 6 mei werden 2 vogels gezien bij de plasjes van Stevol (Ton Cuijpers, Ruud van Dongen & Bas Cretskens) en op dezelfde dag werd 1 exemplaar waargenomen bij Meers (Ran Schols). Een erg late **Regenvulp** trok op 11 oktober nog over Ool (Frank Oelmeijer & Johan van de Kieboom). Op 7 juli werd een aardige groep van 72 **Wulpen** geteld op de Wetering-Zuid te Nederweert (Henk Fiddelaers).

Op 30 april werd een groep van 29 **Groenpootruiters** gezien bij het Heerenven op De Hamert (Herman Rothoff) en een groep van 21 **Bosruiters** op 7 mei op dezelfde locatie (Henk Alards). Er kwamen vijf waarnemingen binnen van **Steenlopers**. Op 6 mei zag Ran Schols 3 vogels bij Meers en op dezelfde dag zat 1 exemplaar bij de Stevolplas (Ruud van Dongen). Op dezelfde locatie werd op 23 en 28 mei eveneens 1 vogel gezien (Ton Cuijpers, Dennis Jeurissen, Willem Vergoossen & Tjeu Vossen). Tenslotte werd op 29 augustus 1 exemplaar gespot bij de Asseltse plassen (Albert Kleibeuker). Eén van de leuke ontdekkingen van 2009 was een **Rosse Franjepoot**. Deze, voor Limburg het derde geval, werd op 9 augustus gevonden door Dennis Jeurissen & Jo Vrehen op de Stevolplas (zie bijdrage elders

in deze editie). Op 28 februari werd bij Kasteel Well de eerste **Zwartkopmeeuw** (1e winter) van het jaar ontdekt door Rob Voesten. Daarna volgden nog 34 waarnemingen. De laatste vogel (ad.) van het jaar werd ook door Rob Voesten gezien op 25 oktober in de jachthaven van Wanssum. Doortrek van **Dwergmeeuwen** werd gesignaleerd van 22 maart t/m 10 mei met een maximum van 43 exemplaren op 1 mei bij Meers (Karel Lemmens). De Pieterplas blijft een goede slaapplek voor **Kokmeeuwen**. Op 21 februari werd daar een maximum van 11.000 vogels geteld (Jo van der Coelen). Niet minder dan 1.500 **Stormmeeuwen** werden op 6 maart genoteerd op de Bosmolenplas (Ivo Meeuwissen). Willem Vergoossen telde op 4 januari maar liefst 1.550 **Zilvermeeuwen** op de Gerelingsplas bij Roermond. Er waren dit jaar 57 meldingen van een **Grote Mantelmeeuw**. Slechts twee keer werden er 2 bij elkaar gezien, op 11 september op de WML-plas (Ivo Meeuwissen) en op 16 april bij Maastricht (Willem Steenge). Op 3 maart werd een **Grote Burgemeester** (eerste winterkleed) ontdekt in de Rijkelse Bemden bij Beesel (Chris Braat).

In 2009 werden er vier zekere meldingen gedaan van een **Noordse Stern**. De eerste werd gezien op 30 april bij Meers (Ran Schols, Frank Meeuwissen e.a.). Vervolgens werd op 6 mei een tipje van een omvangrijke binnenland influx meegepikt; met 10 exemplaren boven het Pikmeeuwenwater op De Hamert (Jan Erik Kikkert) en op dezelfde dag nog 1 vogel boven het Reindersmeer (Jan Erik Kikkert).

De laatste waarneming kwam van de Stevolplas. Daar zag Willem Vergoossen op 8 mei nog 2 vogels overvliegen.

Een leuke groep van 41 **Visdieven** werd op 13 augustus gezien bij de Stevolplas (Rob Voesten, Nicky Hulsbosch & Willem Vergoossen). Niet verkeerd in Limburg zijn waarnemingen van een **Dwergstern**. Op 13 mei werd een exemplaar opgemerkt boven de Pietersplas (Max Berlijn & Karel Lemmens). Daarnaast werd halverwege oktober een dode vogel gevonden bij de WML-plas (Jan Heijkers). Een mooi najaars-aantal van 15 **Zwarte Sterns** werd op 19 augustus gezien bij de Pietersplas (Karel Lemmens). Er kwamen twee meldingen binnen van een **Witvleugelstern**. Op 23 mei vloog een adulte vogel boven het Heerenven op De Hamert (Jan Erik Kikkert) en op 18 augustus werd een juveniel waargenomen boven de Pieterplas (Max Berlijn). Met slechts vier waarnemingen was ook de **Witwangstern** schaars in 2009. De eerste werd op 27 april gezien boven het Reindersmeer (Jeu van Rijswijk e.a.). Vervolgens zag Jan Erik Kikkert op 23 mei 2 vogels boven het Heerenven op De Hamert. De derde waarneming betrof 5 exemplaren die op 2 juni de hele dag foerageerden boven het Grindgat van Oost-Maarland (Ruud van Dongen e.a.). En tenslotte ontdekte Arjan Ovaa op 5 juli nog een adulte vogel in zomerkleed bij de Stevolplas.

Van duiven tot lijsters

Een leuke groep **Holenduiven** werd op 20 november gezien door Ran Schols, 650 exemplaren foeragerend op de Koeweide bij Grevenbicht. Grote aantallen **Houtduiven**, werden weer gemeld van de telposten. Een mooi aantal van 97.487 vogels vloog op 14 oktober in ruim vier uur over de telpost bij Koningsbosch (Paul Evers, John Roemen & Nicole Reneerkens) en op 31 oktober telde men 57.150 vogels boven De Hamert (Jan Erik Kikkert). Op 8 september trokken de laatste 6 **Zomertortels** van het jaar over de Gebrande Kamp (Fred Hustings). Dezelfde waarnemer zag op 16 september nog een late **Koekoek**, trekkend over Tuindorp. **Oehoes** kwamen op drie verschillende locaties tot broeden. Een mooi aantal van 12 **Ransuilen** werd op 12 januari gemeld uit Valkenburg (Danny Lechanteur). In 2009 kwamen 10 waarnemingen binnen van een **Velduil**, allemaal uit het voorjaar. De meest opvallende waarneming was een roepende vogel, op 6 juni gezien tijdens een inventarisatieronde in de Groote Peel door Mariet Mackus & Jack van den Heuvel. Frank & Freck Meeuwissen zagen de laatste **Nacht-**

zwaluw van het seizoen nabij de Groote Peel op 22 september. Tijdens de voorjaars trek werden op 6 mei 1.000 **Gierzwaluwen** geteld boven het Reindersmeer (Jan Erik Kikkert). De laatste vogel van het seizoen vloog op 9 september over de telpost bij Koningsbosch (Paul Evers & John Roemen). Er waren in 2009 vier meldingen van **Bijeneters**. Op 3 augustus werden maximaal 13 vogels gezien op De Meinweg (Noor Mather, Carla van der Maas e.a.). Vervolgens zag Jan Boeren op 12 augustus een foeragerende vogel nabij 't Sweeltje te Roerdalen. De derde melding kwam van de Sint Pietersberg, waar Dick Groenendijk een vogel waarnam op 20 augustus. En de laatste vogel werd op 4 september gehoord op de Mookerheide (Teun van Kessel). Dit jaar waren er drie meldingen van een **Hop**. De eerste werd op 4 april gefotografeerd nabij Baneheide, Simpelveld (Franky van de Water) en de tweede zagen Hein ten Berge & Jules Bos op 5 juni in de Vredepeel te Venray. De laatste vogel verbleef van 12 t/m 18 juli in de Isabellegreend (Frank & Emma Oelmeijer e.a.). De **Draaihals** werd in 2009 gemeld vanaf 10 locaties. Van het voorjaar zijn vier waarnemingen bekend, waarbij de eerste werd gezien op 15 april bij Sittard door Bert Dijks. Op 23 en 24 april was een vogel te bewonderen in de Mariapeel (Bas Engels, Mariet Verbeek, Raymond Pahlplatz & Geert Lamers). Gedurende het broedseizoen was een paartje aanwezig op de Meinweg (Albert Kleibeuker e.a.). Op 1 mei zag Maarten van Eten een exemplaar op landgoed Bleijenbeek te Bergen. Acht meldingen kwamen uit het najaar. Op 5 augustus werd een **Draaihals** gezien bij Eckelrade (Auke Jansen). Telpost Loozerheide telde er 3: de eerste op 22 augustus door Frank Neijts en vervolgens zag Paul Cools een exemplaar op 5 en 6 september. Op 30 augustus ontdekte Sjaak van den Berg een vogel op De Hamert. Van 27 augustus t/m 4 september verbleef een vogel in de Groote Peel (Mariet Mackus, Frank Meeuwissen e.a.). Tenslotte waren er op 6 september nog twee meldingen: 1 in de Gebrande Kamp (Fred Hustings) en 1 in Wijnandsrade (Sjirk Meijer). Met 70 territoria van de **Middelste Bonte Specht** was Limburg in 2009 weer koploper in Nederland. De **Kuifleeuwerik** hield in 2009 nog steeds stand bij Tradeport Venlo. Vele waarnemers wisten hier deze soort aan hun jaarlijst toe te voegen. Tijdens de najaars trek is oktober een goede maand voor grotere aantallen **Boomleeuweriken**. Het hoogste aantal werd op 5 oktober geteld op de telpost bij Koningsbosch: 78 exemplaren (Nicole Reneerkens).

Een mooi aantal van 5.195 **Veldleeuweriken** vloog op 19 oktober over dezelfde telpost bij Koningsbosch (Paul Evers). Dit betekende een nieuw dagrecord voor deze telpost. Bijzonder waren ook de vier waarnemingen van een **Strandleeuwerik!** De eerste kwam van telpost Loozerheide; daar zag Frank Neijts op 1 maart 2 vogels tussen een groepje Veldleeuweriken. De overige drie waarnemingen van steeds 1 exemplaar kwamen uit het najaar. Op 25 oktober werd zowel in de Grootte Peel (Mariet Mackus, Ivo Meeuwissen & Frans-Jan van Heijst) als in de Mariapeel een vogel gezien (Geert Lamers & Hans-Peter Üebelgünn). De laatste waarneming is van 11 november, eveneens in de Grootte Peel (Mariet Mackus & Frank Meeuwissen).

Ronduit spectaculair was de ontdekking van een **Rotszwaluw** (1e kj) op de Sint Pietersberg op 30 november door Emiel Opdenacker, Jan Geens & Jan Smeets. De vogel verbleef aldaar t/m 12 december. Deze waarneming betekende het eerste geval voor Limburg (zie bijdrage elders in deze editie). Tijdens de trek kunnen **Boerenzwaluwen** in grote dagaantallen worden waargenomen. Het grootste aantal werd op 9 september geteld door Nico Schaafstra op de telpost bij Eygelshoven, waarbij 6.790 vogels werden geturfd. Een groot aantal trekkende **Huiszwaluwen**, in totaal 956 vogels, werd door Geert Lamers genoteerd op 5 september in de Mariapeel. De laatste twee Huiszwaluwen van 2009 meldde Grad Smets op 9 oktober uit het Vlakbroek.

Een **Grote Pieper** in Limburg blijft een zeldzaamheid, in het najaar van 2009 werden drie meldingen gedaan. De eerste twee doortrekkers werden gezien over de Gebrande Kamp op 22 september (Fred Hustings). De overige kwamen van De Hamert, op respectievelijk 11 en 18 oktober werd daar 1 exemplaar waargenomen (Jan Erik Kikkert e.a.). Doortrekkende **Duinpiepers** werden in het najaar opvallend vaak gezien. Zeker in vergelijking met de zes vogels van het voorjaar (zie de bijdrage elders in dit blad). Er waren in 2009 vijf meldingen van een **Roodkeelpieper**. In het voorjaar werd maar 1 vogel opgemerkt bij Meers op 30 april (Ran Schols, Raymond Pahlplatz, Kyle Grotens & Frank Meeuwissen). In het najaar konden vijf overtrekkende vogels worden genoteerd, allen in oktober. De eerste najaarswaarnemingen kwamen van de telpost bij Koningsbosch, zowel op 1 als 6 oktober werd 1 exemplaar geregistreerd (Nicole Reneerkens, John Roemen & Dennis Jeurissen). Vervolgens hoorde Jan Erik Kikkert op 9 oktober een vogel boven De

Hamert en de laatste 2 vogels zag Tjeu Vossen op 17 oktober op de Meinweg. Ran Schols trof een aardige groep van 21 **Waterpiepers** aan op 28 oktober op de Koeweide te Grevenbicht.

Een mooi aantal van minimaal 200 **Gele Kwikstaarten** trok op 13 mei in een breed front over de Stevolplas bij Ohé en Laak (Ton Cuijpers). Op 21 april werd de eerste **Engelse Kwikstaart** van het jaar gezien door Max Berlijn bij Maasband. Daarbuiten zag Piet van Tilburg deze in Limburg schaarse soort op 19 mei bij Maastricht en op 10 september werd een vogel gefotografeerd nabij de Schoorkuilen te Nederweert (Riet van de Wouw). Bij de Stevolplas werd op 13 mei een flinke groep van 40 **Noordse Kwikstaarten** waargenomen (Geert Peeters). John Roemen & Hermie Laugs telden op de telpost bij Koningsbosch in de ochtenduren van 7 oktober maar liefst 635 **Witte Kwikstaarten**. Er waren dit jaar 13 meldingen van een **Rouwkwikstaart**. Hieronder een vrouwelijk exemplaar met de bek vol rupsen, op 12 mei bij Belfeld (Herman Smits).

De **Pestvogel** werd 18 keer opgemerkt in 2009. Daaronder bevond zich een aardig groepje van 14 vogels op 7 februari in Roermond (Math Bouts). De enige **Waterspreeuw** van 2009 werd op 8 mei gezien langs de Geul bij Epen (Paul de Jong). Een leuk aantal van 14 **Paapjes** zag Ger de Hoog op 31 augustus ten zuidoosten van Sittard. Op een akker even ten noorden van Leveroy waren op 10 mei minimaal 28 **Tapuiten** aanwezig (Jeroen Nagtegaal). Erg bijzonder was de vangst van een **Groenlandse Tapuit** (1e najaarskleed). Jan Schoenmakers ringde deze vogel op 6 november in het Hamstereservaat Amby. **Beflijsters** werden 133 keer gemeld tot maximaal 7 exemplaren die op 10 april werden aangetroffen in de Grootte Peel (Nicky Hulbosch, Willem Vergoossen & Frank Meeuwissen).

Van zangers tot gorzen

Graszangers werden opgemerkt door Jan Erik Kikkert op 1 mei bij het Pikmeeuwenwater op De Hamert en door Ran Schols in het natuurontwikkelingsgebied Elba te Grevenbicht op 16 oktober. Ton Cuijpers zag deze laatste vogel nog de volgende dag. Naast het territorium in het Rode Beekdal bij Schinveld werden van 9 verschillende locaties in totaal 12 doortrekkende **Rietzangers** gemeld. Van twee plekken kwam een melding van een **Grote Karekiet**. Op 13 mei hoorde Leo Spoomakers een vogel in het Holterbroek bij Arcen en in het Bennebroek bij Vlodrop was een vogel aanwezig van

*Sperwergrasmus,
Groote Heide Nederweert,
27 april 2009
(T. van de Mortel)*

23-25 mei (Arjan Ovaa e.a.). De **Orpheusspotvogel** deed het aardig in 2009 met 10 gevallen. Net als in 2008 werd de vogel in het Gerendal weer veel bezocht. Zeer spectaculair was de **Sperwergrasmus** die op 27 april werd gefotografeerd te Nederweert door Theo van de Mortel. Dit betekent de tweede voorjaarswaarneming voor Nederland! Overwinterende **Zwartkoppen** werden gemeld uit Venlo (Peter Eenhuistra), Heerlen (Rob van der Laak) en Maastricht (Peter Verduijnsse & John Smeets). De enige **Bladkoning** van het jaar hoorde Jan Erik Kikkert op 10 oktober bij het Pikmeeuwenwater op De Hamert.

Waarnemingen van **Baardmannen** bleven in 2009 beperkt tot drie gebieden. De eerste 2 vogels werden op 3 januari gezien in de Groote Peel (Boena van Noorden). Vervolgens zagen Arjan Ovaa & Karel Lemmens 4 exemplaren foeragerend op Lisdodde in de Eijsderbeemden. De laatste waarneming betrof een doortrekker die op 18 oktober werd opgemerkt bij het Pikmeeuwenwater op De Hamert (Jan Erik Kikkert). Het aantal **Buidelmezen** bleef steken op een vijftal waarnemingen, waarvan twee in het voorjaar en drie in het najaar. De eerste werd op 13 april gezien in de Romeinenweerd bij Venlo (Herman Smits, Hans Custers & Hans Maeghs). In de Caestertbeemden ten zuiden van Eijsden zag Piet van Tilburg een vogel op 22 juni en Karel Lemmens op 27 september in Eijsderbeemden. Vervolgens vloog op 11 oktober een vogel over de Gebrande Kamp (Fred Hustings). En tenslotte trok op 18 oktober nog

een exemplaar over De Hamert (Jan Erik Kikkert & Lo Troisfontaine).

Het gaat beter met de **Grauwe Klauwier** in Limburg, al blijven de waarnemingen voornamelijk beperkt tot het Heuvelland. In deze regio werden dit jaar 28 territoria opgespoord. Verheugend was daarom een territorium in de Groote Peel. Meldingen van **Klapeksters** kwamen voornamelijk van de Limburgse heidevelden. De laatste voorjaarswaarneming in 2009 is van 9 april in de Weeterbergen (Robert Vleeshouwers). Geert Lamers zag de eerste van het najaar op 20 september in de Mariapeel.

Een groot aantal **Gaaien** (93 ex.) trok op 11 april over de telpost op De Hamert (Jan Erik Kikkert). Er waren in 2009 vijf waarnemingen van een **Noordse Kauw**. De eerste van het jaar werd op 3 januari gezien bij Milsbeek (Menno Hornman). Van 1 t/m 8 februari verbleven maximaal 2 exemplaren bij Siebengewald (Albert Klarenbeek & Jan Erik Kikkert). Op 17 november werd een vogel opgemerkt op de Smakterheide bij Venray (Ben Loonen) en op 18 november zag Fred Hustings de laatste van het jaar tussen tientallen Kauwen in een weiland bij Milsbeek. De plaatstrouwe **Bonte Kraai** van Grauwveen verbleef hier tot 27 februari en keerde op 1 november weer terug naar z'n vertrouwde plek. Een eenmalige waarneming betrof een vogel die op 21 oktober werd gefotografeerd bij de Schoorkuilen (Riet van de Wouw). Waarnemingen van **Raven** kwamen uit acht gebieden. Zo werden er van 11 januari t/m 11 april 1 of 2 exemplaren gemeld uit de

kop van de provincie in een ruime cirkel rondom de Sint Jansberg. Een ander paar was aanwezig in de Maasduinen van 28 februari t/m 8 mei. Daarnaast werden ook 2 vogels gezien in het Schweibergerbos bij Gulpen. De overigen werden waargenomen op de Meinweg op 4 april, bij Valkenburg op 19 april, vliegend over de telpost op De Hamert op 14 augustus, over de Grootte Peel op 4 oktober en opvliegend bij Etzenrade op 20 november (allen 1 exemplaar).

Jeu van Rijswick telde op 6 augustus maar liefst 100.000 **Spreeuwen** op een slaapplaats in de Maria-peel. **Europese Kanaries** werden het hele jaar door gezien, maar de aantallen worden steeds kleiner. Een positieve uitzondering was een groep van 14 exemplaren op 17 augustus in de Romeinenweerd (Hans Custers). Tijdens de wintermaanden waren er weer veel **Groenlingen** aanwezig in het Hamsterreservaat bij Sibbe. Op 23 december telde Boena van Noorden daar een jaarmaximum van 578 exemplaren. Op dezelfde dag waren daar ook nog eens 920 **Kneuen** te vinden (Boena van Noorden). Vermeldenswaard is een groep van 200 **Putters** die op 9 november werd gezien in het natuurontwikkelingsgebied De Rug bij Roosteren. Ook niet verkeerd was de waarneming van minimaal 250 **Sijzen** die op 9 februari werden aangetroffen in het Dubbroek bij Maasbree (Herman Smits). De najaarsinvasie van **barmsijzen** in 2008 zette door tot in april 2009. Het ging om **Grote Barmsijzen** waarvan de grootste groep, 60 vogels, werd genoteerd op 24 januari in de Maria-peel (Geert Lamers). Overvliegende barmsijzen zijn behoorlijk lastig op naam te brengen, zodat ze als barmsijs-spec te boek staan. Mooie aantallen werden gezien op diverse locaties met als hoogste aantal 80 exemplaren in de Mariapeel op 8 februari (Jeu van Rijswick). Binnen deze invasie werden ook nog een aantal **Kleine Barmsijzen** gemeld, zoals 25 exemplaren op 25 januari bij Brunssum (Paul van Nuys). Op 28 december werd nog een groep van 30 vogels aangetroffen bij de Bosmolenplas (Hans van Berkel). In het najaar vlogen er regelmatig **Kruisbekken** over de telpost op De Hamert. De grootste groep zag Jan Erik Kikkert op 27 oktober; 59 exemplaren.

Ijsgorzen werden alleen tijdens de najaarstrek opgemerkt. Het ging om 10 meldingen tussen 23 september en 1 november. Op de telposten van De Hamert, Grootte Peel en Koningsbosch werden 1 of 2 exemplaren gezien. Daarnaast spotte Michel Kapoen op 20 oktober een overtrekkende vogel op

Sneeuwgors, Milsbeek, 28 oktober 2009 (F. Hustings)

de Meinweg. Willem Vergoossen zag op 21 oktober tijdens een rookpauze zelfs 3 exemplaren, trekkend over Roermond.

Waarnemingen van **Sneeuwgorzen** zijn ronduit zeldzaam in Limburg. In 2009 waren er drie gevallen, allemaal in het najaar. Op 18 oktober trok de eerste vogel over de telpost op De Hamert (Jan Erik Kikkert). Van 19 t/m 28 oktober verbleven 1-2 exemplaren bij de Leemput te Milsbeek (Fred Hustings e.a.). De laatste Sneeuwgors van het jaar trof Jan Erik Kikkert aan op 8 december bij de WML-plas. Redelijke aantallen **Geelgorzen** werden gezien op de akkers bij Sibbe en de Kraijelheide. Bij Sibbe werden op 23 december maximaal 578 vogels geteld (Boena van Noorden) en op 13 december maximaal 350 op de Kraijelheide (Sjaak Gubbels). In 2009 werden negen **Ortolanen** opgemerkt, waarvan twee in het voorjaar. De eerste van het jaar zag Hub Corten op 28 april in het natuurontwikkelingsgebied Elba bij Grevenbicht. Vervolgens zat op 22 mei een vogel aan de grond bij de telpost op De Hamert (Jan Erik Kikkert). In het najaar werden tussen 23 augustus en 9 september nog eens vier verschillende vogels gezien op De Hamert en op de telposten van de Grootte Peel, Milsbeek en Koningsbosch. Als broedvogel is de **Grauwe Gors** nagenoeg verdwenen, maar overwinterend kunnen ze nog wel worden waargenomen dankzij de hamsterreservaten (zie artikel in deze editie). Op 11 en 19 februari telden Boena van Noorden en Ruud van Dongen een jaarmaximum van 54 exemplaren in en rond het reservaat bij Sibbe. Na het broedseizoen waren op 23 december maximaal 32 vogels aanwezig bij Sibbe.

*Niek Oosterveen,
Heugemer Pastoorstraat 2A, 6229 AG Maastricht*

Coördinatie projecten en soortonderzoeken in Limburg

Projecten

Broedvogelonderzoek SOVON (BMP & LSB)

SOVON, afdeling Monitoring, A.J. van Dijk
Natuurplaza (gebouw Mercator 3, universiteitsterrein
Nijmegen), Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen
tel. 024-7410410, www.sovon.nl
Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Districtscoördinatoren

Broedvogeltellingen Limburg SOVON (LSB)

District Limburg-Noord

H.P. Uebelgünn en G. Lamers, p/a Dorperweiden 27
5975 BA Sevenum, tel. 077-4673049
hanspeter.susan@kpnplanet.nl

District Limburg-Zuid

J.J. Bakhuizen, Sint Servaasbolwerk 26
6211 NB Maastricht, tel. 043-3257523
jan.joost.bakhuizen@xs4all.nl

Watervogeltellingen

Coördinator Limburg:

T. Cuijpers, Wilhelminalaan 26, 6107 AK Stevensweert,
tel. 0475-551579 06-54320606, a.cuijpers@hetnet.nl

Bekentellingen Zuid-Limburg

J.J. Bakhuizen, Sint Servaasbolwerk 26
6211 NB Maastricht, tel. 043-3257523
jan.joost.bakhuizen@xs4all.nl

Coördinatie Broedvogelonderzoek Maasdal

Gaby Bollen (Vereniging Natuurmonumenten)
p/a SOVON, Beek-Ubbergen (adres zie boven)

Dwaalgasten en Zeldzaamheden (DBA/CDNA)

M. Berlijn, Wilhelminastraat 9, 6285 AS Epen
tel. 043-4552511, max.berlijn@mail.ing.nl

Vogelarchief Limburg

Waarnemingen insturen naar:

- www.waarneming.nl of
- Natuurhistorisch Genootschap,
Vogelarchief Limburg, Godswaerderstraat 2,
6041 GH Roermond, vogelarchief@nhgl.nl of
- Invoermodule Ecolog, NHGL

Informatie: zie bovengenoemd adres NHGL

Mailgroep VogelinfoLimburg

Aanmelden: blanco mailtje sturen naar
vogelinfo limburg-subscribe@yahoo.com
en daarna eenmalig bevestigen.
Informatie: R. Schols, Houtstraat 37, 6127 EB
Grevenbicht, tel. 046-4859590

Website Vogelstudiegroep

www.limburgsevogels.nl

Beheerders: J.J. Bakhuizen, N. Reneerkens, P. Palmén

Website Natuurhistorisch Genootschap

www.nhgl.nl (zie onder studiegroepen: vogels)

Soortonderzoeken

Kerkuil

Provinciaal coördinator:

H. Beckers, Schaapsweg 72, 6077 CG St. Odiliënberg,
tel. 0475-533003, boomvalk@home.nl

Regionale coördinatoren:

Noord-Limburg: R. Bovee, tel. 077-4672253

Midden-Limburg: L. Verbeek, tel. 0475-534391

Zuid-Limburg: P. Steijnen, tel. 046-4332155

Steenuil

Provinciaal coördinator:

T. Custers, tel. 043-3649649

steenuilen.limburg@home.nl

Oehoe

Contactadres:

S. van Lierop, Achter de Hoven 3,
6067 AH Linne, tel. 06-43054431

Gierzwaluw

Gierzwaluwbescherming Nederland (GBN)

Vertegenwoordigers:

Midden-Limburg:

J. Vreken, tel. 0475-482817

j.vreken@hetnet.nl

Zuid-Limburg:

H. van de Laar, tel. 045-5273211

hans.van.de.laar@hetnet.nl

Roek

Kolonietellingen:

J. Ummels, Essendijk 15,

6243 BH Geulle, tel. 043-3645606

Wetlandwachten voor Vogelbescherming Nederland

Midden-Limburgse Maasplassen:

N. Reneerkens, Kap. Goossensstraat 27

6101 CX Echt, tel. 0475-482763

De Groote Peel & De Verheven Peel

B. van Noorden, Maassingel 144

5751 VS Deurne, tel. 049-3320189

LIMBURGSE VOGELS

Jaargang 20, editie 2010

Artikelen

- 1 Vijftig jaar kraanvogel trek over Limburg: trends, timing en aantallen (Rob van der Laak & Jan Erik Kikkert)
- 8 Limburgse Grauwe Ganzen: standvogels of trekkers? (Berend Voslamber)
- 18 Duinpiepers: najaarstrek over Limburg (Jan Erik Kikkert)
- 24 Overwinterende Grauwe Gorzen in Limburg 2000-2010
Aantalsontwikkeling en suggesties voor beheer van akkerreservaten (Jules Bos & Boena van Noorden)
- 34 De Grauwe Klauwier herontdekt de Peelregio (Raymond Pahlplatz & Frank Meeuwissen)
- 39 2010: Topjaar voor de Grauwe Klauwier in Limburg (Ruud van Dongen)
- 42 Wat is er aan de hand met de Oehoe in Limburg?
Een vergelijking van de reproductie en mortaliteit van Oehoes (Gejo Wassink)
- 49 De Matkop verliest terrein, ook in Limburg!
Oorzaken van de achteruitgang blijven in nevelen gehuld (Jan Joost Bakhuizen & Henk Sierdsema)
- 59 Broedresultaten van de Roek in Limburg in het nieuwe millennium (Jacques Ummels)
- 64 Krooneenden in het Maasplassengebied (Willem Vergoossen)
- 67 Slaapplaatsen van Aalscholvers in Limburg (Stef van Rijn)
- 71 Veranderingen van de overwinteringsplaatsen van de Kleine Zwaan in Limburg (Toon Selten & Geert Lamers)
- 75 Zeldzame broedvogels in Limburg in 2009 (Jan Joost Bakhuizen, Hans-Peter Uebelgünn & Geert Lamers)
- 85 Voorjaarsfenologie 2009 (Tom Zeegers)

Bijzondere waarnemingen

- 89 Een bijzondere collectie vogeleieren uit Limburg (Justin Jansen)
- 90 Jaar van de Visdief 2009, ook in Limburg? (Fred Hustings)
- 91 Rosse Franjepoot bij Stevensweert op 9 augustus 2009 (Dennis Jeurissen)
- 93 Rotszwaluw boven de Sint Pietersberg bij Maastricht
Nieuwe soort voor Limburg op 30 november 2009 (Jan Smeets)
- 94 Amerikaanse Goudplevier in het Reigersbroek te Montfort (Jeroen Nagtegaal & Nicky Hulsbosch)
- 96 De Zwarte Wouw in 2010 op herhaling in het Maasdal (Jan Joost Bakhuizen & Paul Voskamp)
- 98 Broedende Bijeneters: een kleurrijke aanwinst voor het Roerdal! (Patrick Lemmens)
- 101 Verrassend derde broedgeval in 2010 van een Bijeneter, bij Koningsbosch (Paul Evers)

Fotopagina's

- 102 Favoriete Limburgse vogelfoto's uit eigen archief

Vogelwaarnemingen

- 104 Aflevering 26; Het ornithologische jaar 2009 (Niek Oosterveen)